

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЯРОСЛАВА МУДРОГО
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

ПАВЛОВСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР СЕРГІЙОВИЧ

УДК 347.4:355.311

ДИСЕРТАЦІЯ

**ДОГОВІР ПОСТАВКИ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЗА УЧАСТЮ
ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ВІДПОВІДНО ДО ЗАКОНОДАВСТВА
УКРАЇНИ**

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело

_____ О. С. Павловський

Науковий керівник

Домашенко Михайло Васильович,
кандидат юридичних наук, доцент

Харків – 2023

АНОТАЦІЯ

Павловський О. С. Договір поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин відповідно до законодавства України. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2023.

Дисертація є першою у вітчизняній цивілістиці науковою працею, у якій комплексно досліджено договір поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин, визначено правосуб'єктність та правовий статус військової частини, проведено характеристику правовідносин, опосередковуючих поставку матеріальних ресурсів за участю військових частин, проаналізовані процедури публічних закупівель, спрощених закупівель, визначена правова природа договору поставки, приділена увага питанням виконання договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин та наслідкам його невиконання/неналежного виконання.

Визначено, що військова частина – це установа, створена Міністерством оборони України, для здійснення та реалізації покладених на неї завдань. Їй притаманні ознаки юридичної особи, а саме: *(організаційна єдність*, визнається наявним у військовій частині своєї назви та органів управління, правомочності командира військової частини на видання наказів та ведення переписки, наявності у військовій частині самостійного фінансового та військового господарства, а також діяльності військових частин на основі загальних для них статутів та положень (відомчих нормативних актів Міністерства оборони України); *майнова відокремленість*, основним джерелом майна військових частин як державних військових установ є отримані за кошторисом від власника грошові кошти. Саме кошторис характеризує майнову відокремленість та вказує на непідприємницький характер останніх. Виходячи з цього зроблено

висновок про наявність економічних передумов участі військових частин у майнових правовідносинах, які полягають в наявності відокремленого військового господарства військової частини, виробництві військовою частиною децентралізованих заготівель матеріальних засобів на договірних засадах, та наявності побудованого на розрахунковій діяльності підсобного господарства військової частини; *самостійна майнова відповідальність*, за своїми зобов'язаннями військова частина відповідає самостійно засобами грошового фонду, які призначені для ведення самостійної діяльності, у випадках недостатності самостійних коштів, додатково відповідає Міністерство оборони України; виступ у цивільному обороті від свого імені, беручи участь в майновому обороті, військова частина укладає різні види правочинів (договорів) в інтересах забезпечення виконання призначених цілей, зокрема укладає договори, вступає в зобов'язання та несе самостійну цивільно-правову відповідальність в межах наявних у військовій частині грошових коштів. Звідси випливає і самостійне, від власного імені, виступ не тільки в матеріальних, а й в процесуальних правовідносинах).

Доведено, що військові частини за характером прав на майно юридичної особи її засновників і самої юридичної особи є юридичними особами, у яких відокремлене майно знаходиться на обмеженому речовому праві, за організаційно-правовою формою – державними військовими установами, за технічним найменуванням – військовими частинами.

Зроблено висновок, що здійснювана військовими частинами як учасниками цивільного обороту діяльність не є основною, для них ця діяльність повинна бути строго регламентованою, тобто повинен діяти принцип «дозволено все те, що прямо встановлено установчими документами».

Щодо державної реєстрації військових частин, то особливістю даної процедури визнано те, що військові частини як юридичні особи підлягають державній реєстрації в Міністерстві оборони України. Відповідно на цій

підставі запропоновано створення в названих органах спеціального структурного підрозділу Мін'юсту, який і буде вести реєстр військових частин – юридичних осіб.

Аргументовано, що майнові відносини військових частин є предметом регламентації норм адміністративного та цивільного права, а отже, до діяльності військових частин застосовуються комплексні інститути права, а тому і правосуб'єктність визначається залежно від виду відносин, у яких військова частина приймає участь. Зроблено висновок про те, що військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю. Військова частина як суб'єкт цивільного права може мати лише ті цивільні права та обов'язки, які відповідають меті її діяльності та публічним державним інтересам.

Специфіка цивільної правосуб'єктності військової частини полягає в тому, що оскільки військові частини створюються не для участі в цивільних правовідносинах, а для забезпечення обороноздатності держави, то участь в цивільних правовідносинах носить для військових частин допоміжний по відношенню до основної діяльності характер, а отже, вони не можуть використовувати свою правосуб'єктність в супереч визначеним цілям та не повинні мати широких можливостей для зайняття прибутковою діяльністю. Тому їх правосуб'єктність хоча і може бути досить широкою за змістом, але в цілому носить спеціальний характер.

Визначено, про закріплення у чинному законодавстві дуалізму правового статусу військових частин у цивільних відносинах. У цих особах зосереджені дві іпостасі. По-перше, за своєю сутністю (публічно-правовою характеристикою) військові частини реалізують інтереси держави у оборонній сфері (в цих випадках зазначені суб'єкти публічного права діють у цивільних відносинах від імені та в інтересах держави, як її представники відповідно до ст. 173 ЦК України). По-друге, правове становище військових частин у цивільних відносинах пов'язується із потребою цих організаційних

утворень у децентралізованому ресурсному забезпеченні своєї діяльності та у створенні передумов для участі у зобов'язальних відносинах з метою отримання позабюджетних джерел фінансування (їх правовий статус у цих правовідносинах регулюється відповідно Главою 7 ЦК України).

Аналіз військового законодавства дозволив умовно класифікувати договори, які укладаються військовими частинами, на два види.

До першого виду належать договори, характерні для організацій будь-якої форми, оскільки призначені для забезпечення їх нормальної роботи, а тому не потребують додаткової регламентації. Для військових частин такими договорами є договори про користування комунальними послугами (електро, водо-, тепло-, газопостачання, вивезення та знешкодження сміття тощо), надання послуг зв'язку, договори про розрахунково-касове обслуговування, а також передбачені планами господарської діяльності військових частин договори поставки матеріальних ресурсів.

Друга група договорів, пов'язана з здійсненням уповноваженими суб'єктами повноважень щодо військового майна. Основним видом таких правовідносин є договори про передачу військового майна в найм (оренду) фізичним та юридичним особам (ст. 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»). Виділення цих договорів в окрему групу зумовлене, по-перше, особливим режимом військового майна; по-друге, наявними обмеженнями, пов'язаними з укладенням цих договорів (як правило, на їх укладення необхідна згода Міністерства оборони України, або саме Міністерство виступає стороною таких договорів).

Доведено, що сучасний стан забезпечення військ дозволяє стверджувати, що: по-перше, у зв'язку із заміною договором раніше діючих адміністративно-правових актів, договірна діяльність стає важливим регулятором відносин, пов'язаних із забезпеченням потреб військ у матеріально-технічних ресурсах; по-друге, спостерігаються тенденції до розширення договірної сфери регулювання тилового забезпечення

повсякденної діяльності військ, в результаті чого військові частини повинні отримувати більшу самостійність при вирішенні питань, що становлять інтерес для них як суб'єктів майнових відносин.

Зроблено висновок, що численні факти нівелювання диспозитивності у договірних правовідносинах з постачання, пов'язані, перш за все, за участю такого суб'єкта як військова частина (юридична особа суб'єкта публічного права), проте правова природа даних відносин не змінюється і вони не переходять в розряд адміністративно-правових відносин. Визначено, що обмеження договірної свободи обох сторін, виражені в процедурі договірного зобов'язання та інших імперативних вказівках, є охоронним елементом цивільно-правового регулювання.

Доведено, що основна міра відповідальності – майнове відшкодування збитків у формі безпосередньої заміни товару, його допоставки, докомплектації (з обов'язковим визначенням у договорі умов та строків), пропорційного зменшення ціни або виплати неустойки. Мова не йде про відшкодування упущеної вигоди, оскільки це не підприємницький договір, він не передбачає отримання прибутку замовником.

Зроблено висновок, що основним заходом є неустойка, оскільки це найбільш зручний та оперативний захід компенсації вже понесених збитків, а також досить ефективний спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

Щодо розмежування категорій умови та підстави цивільно-правової відповідальності, визначено, що це різні за своїм змістовним навантаженням правові категорії. Під умовами цивільно-правової відповідальності слід розуміти встановлені законом передумови настання відповідальності, а під підставами цивільно-правової відповідальності – передбачені законом конкретні правопорушення, за які встановлюється та чи інша міра відповідальності.

Щодо прострочення поставки і недопоставка, доведено, що це однотипні правопорушення. Якщо простроченням поставки вважати повне

невиконання договірної зобов'язання в строк, то недопоставка є частковим невиконанням зобов'язання у встановлений договором окремий строк поставки. При недопоставці постачальник знаходиться в простроченні щодо тієї частини продукції, яка недопоставлена до обумовленого строку виконання. Тому, при недопоставці (як і при простроченні поставки) постачальник несе відповідальність не за дію (часткове виконання), а за протиправну бездіяльність.

Отримані результати можуть бути використані у *науково-дослідній сфері* – для подальших досліджень проблем договірних конструкцій за участю військових частин; *правотворчій діяльності* – для удосконалення положень чинного законодавства України, при створенні нових і внесенні змін до чинних вітчизняних нормативно-правових актів, що стосуються окресленої проблеми; *правозастосовній діяльності* – шляхом застосування практичних висновків та рекомендацій у сфері договірних відносин, спрямованих на поставку товарів військовим частинам; *навчальному процесі* – як матеріал для підготовки навчально-методичного забезпечення (підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо).

Ключові слова: військова частина, юридична особа публічного права, юридична особа приватного права, організація, організаційно-правова форма, правовий статус, зобов'язання, договір, поставка, предмет, цивільно-правова відповідальність, спрощені закупівлі, публічні закупівлі, принцип добросовісності, свобода договору.

SUMMARY

Pavlovskiy O. S. Agreement on the supply of material resources with the participation of military units in accordance with the legislation of Ukraine. – Qualifying scientific work on manuscript rights.

Dissertation for obtaining the scientific degree of Doctor of Philosophy for specialty 081 «Law» – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2023.

The dissertation is the first scientific work in domestic civil studies, in which the contract for the supply of material resources was comprehensively investigated with the participation of military units, legal personality and legal status are defined military unit, a characterization of legal relations was carried out, mediating the supply of material resources with the participation of the military parts, analyzed simplified public procurement procedures procurement, the legal nature of the supply contract is determined, attention is paid the issue of performance of the contract for the supply of material resources with participation military units and the consequences of its non-fulfillment/improper fulfillment.

It was determined that the military unit is an institution created by the Ministry of the Defense of Ukraine, for the implementation and implementation of the tasks assigned to it.

It has the characteristics of a legal entity, namely: (organizational unity recognized as available in the military part of its name and governing bodies, authority of the commander of the military unit to issue orders and lead correspondence, presence in the military unit of independent financial and military economy, as well as activities of military units based on statutes and regulations common to them (departmental regulations Ministry of Defense of Ukraine); property separation, the main the source of property of military units as state military institutions is funds received from the owner according to the estimate. It is the estimate characterizes property separation and indicates non-entrepreneurial the nature of the latter. Based on this, a conclusion was made

about the presence economic prerequisites for the participation of military units in property legal relations, which consist in the presence of a detached military economy of the military unit, production by the military unit decentralized procurement of material resources on a contractual basis, and the presence of a subsidiary built on the calculation activity economy of the military unit; independent property liability for the military unit responds to its obligations by its own means of the monetary fund, which are intended for conducting independent activities, in cases of insufficient independent funds, is additionally responsible Ministry of Defence Ukraine; speech in civil circulation from its own name, participating in property turnover, the military unit concludes various types of transactions (contracts) in the interests of enforcement assigned purposes, in particular, concludes contracts, enters into obligations and bears independent civil liability within the limits available in military part of funds. From this follows the independent, from own name, performance not only in material, but also in procedural ones legal relations.

It has been proven that military units have legal property rights the persons of its founders and the legal entity itself are legal entities, whose separate property is on a limited property right, for organizational and legal form - state military institutions, by technical name (as an analogue of the brand name legal entity) - military units.

It was concluded that it is carried out by military units as for participants in civil turnover, this activity is not the main one for them activity must be strictly regulated, i.e. must act the principle everything that is directly established by the founders is allowed documents.

As for the state registration of military units, this is a special feature procedures, it is recognized that military units as legal entities are subject state registration in the Ministry of Defense of Ukraine. Accordingly, on this based on the proposed creation of a special in the named bodies structural division of the Ministry of Justice, which will keep the military register parts - legal entities.

It is argued that property relations of military units are a subject regulation of the norms of administrative and civil law, and therefore, to complex institutions of law apply to the activities of military units, and therefore legal personality is determined depending on the type of relationship in which military unit participates. It was concluded that the military parts are endowed with special legal personality. Military unit as a subject of civil law can have only those civil rights and obligations which correspond to the purpose of its activity and public state interests.

The specificity of the civil legal personality of a military unit is that since military units are not created to participate in civilian legal relations, and to ensure the defense capability of the state, then participation in civil legal relations wears forced for military units, auxiliary in relation to the main activity, and they are not can use their legal personality contrary to the specified ones goals and should not have ample opportunities for profitable employment activity. Therefore, although their legal personality can be quite broad content, but in general has a special character.

It has been determined that legal dualism will be established in the current legislation the status of military units in civil relations. In these persons two hypostases are concentrated. First, by its nature (public and legal characteristic) military units realize the interests of the state in defense sphere (in these cases, public law subjects are indicated act in civil relations on behalf and in the interests of the state, as its own representatives in accordance with Art. 173 of the Civil Code of Ukraine). Secondly, legal the position of military units in civil relations is connected with the need of these organizational entities in decentralized resource ensuring its activities and creating prerequisites for participation in binding relationships with the aim of obtaining extra-budgetary sources financing (their legal status in this legal relationship is regulated according to Chapter 7 of the Civil Code of Ukraine).

The analysis of military legislation allowed a conditional classification contracts concluded by military units are of two types.

The first type includes contracts typical for organizations of any kind forms, as they are designed to ensure their normal operation, and therefore do not require additional regulation. Such for military units contracts are contracts for the use of communal services (electricity, water, heat, gas supply, removal and disposal garbage, etc.), provision of communication services, settlement and cash agreements maintenance, as well as provided for by business activity plans military units of the contract for the supply of material resources.

The second group of contracts is related to implementation by authorized persons subjects of authority regarding military property. The main type of these legal relations include contracts on the transfer of military property for hire (lease) to individuals and legal entities (Article 7 of the Law of Ukraine «About economic activity in the Armed Forces of Ukraine»). Selection of these contracts into a separate group is due, firstly, to a special regime military property; secondly, the existing limitations associated with conclusion of these contracts (as a rule, their conclusion requires consent of the Ministry of Defense, or the Ministry it self advocates such contracts).

It has been proven that the current state of military support allows us to state that that: firstly, in connection with the contract replacing the previously valid ones administrative and legal acts, contractual activity becomes important the regulator of relations related to the provision of the needs of the troops material and technical resources; secondly, there are trends to expansion of the contractual sphere of regulation of rear support day-to-day activities of the troops, resulting in military units should receive greater independence in solving issues that are of interest to them as subjects of property relations.

It was concluded that numerous facts of leveling dispositivity in contractual legal relations for supply, related, first of all, to with the participation of such an entity as a military unit (legal entity of the entity public law), however, the legal

nature of these relations does not change and they do not pass into the category of administrative-legal relations.

It was determined that the limitations of contractual freedom of both parties, expressed in contractual obligation procedure and other imperative instructions, there is protective element of civil law regulation.

It has been proven that the main measure of responsibility is property compensation damages in the form of direct replacement of the product, its delivery, completion (with mandatory definition of conditions and terms in the contract), proportional price reduction or penalty payment. It's not about compensation for lost profits, since this is not a business contract, it does not provide for the customer to make a profit.

It is concluded that the main measure is a penalty, because it the most convenient and prompt measure of compensation for already incurred damages, as well as a fairly effective way of enforcement obligation.

Regarding the demarcation of the categories of conditions and grounds of civil law responsibility, it is determined that these are different in their content burden legal categories. Under the terms of civil law liability should be understood as the prerequisites for the occurrence established by law responsibility, and under the grounds of civil liability – specific offenses provided for by law, for which a penalty is established and or other measure of responsibility.

As for late delivery and underdelivery, it has been proven that they are of the same typeoffense. If the delivery delay is considered complete non-fulfillment of the contractual obligation on time, then there is underdelivery partial non-fulfillment of the obligation established by the contract is separate delivery time. In case of non-delivery, the supplier is located in delays in respect of that part of the products that have not been delivered to stipulated period of execution. Therefore, in case of underdelivery (as in late deliveries) the supplier is not responsible for the action (partial performance), and for illegal inaction.

The obtained results can be used *in the scientific research field* – for further research on the problems of contractual structures with participation military units; *law-making activity* – to improve provisions of the current legislation of Ukraine, when creating new ones and making changes to current domestic legal acts relating to the outlined problems; *law enforcement activities* – by applying practical conclusions and recommendations in the field of contractual relations aimed at supply of goods to military units; *in the educational process* – how material for the preparation of educational and methodological support (textbooks, study guides, methodical recommendations, etc.).

Keywords: military unit, legal entity under public law, legal entity under private law, organization, organizational and legal form, legal status, obligation, contract, delivery, subject, civil liability, simplified procurement, public procurement, principle of good faith, freedom of contract.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Павловський О. С. Структура правових зв'язків у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин. *Право і суспільство*. 2019. № 10. С. 74-83. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/view/3812/4398>

2. Павловський О. С. Правовий статус військових частин як учасників цивільних відносин. *Право.UA*. 2021. № 2. С. 211-216. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2021-2/Pravo_ua_2021_2_211.pdf

3. Pavlovskiy O. S., Personality of military units as participants of civil relations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2/2020. № 2. P. 120-126. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2020/12/Vyshegrad-2_2020_Tom-2.pdf

4. Pavlovskiy Oleksandr. Regarding the subject of the contract for the supply of material resources to military units (legal entities under public law). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. № 63. С. 195-198. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232252/231063>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Павловський О. С. Правова характеристика цивільних відносин у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин Збройних Сил України. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14-15 верес. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 68-73.

6. Павловський О. С. Правовий статус суб'єктів правовідносин із постачання матеріальних ресурсів за участю військових частин. *Проблеми*

вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав: матер. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 19 груд. 2018 р.). Харків, 2018. С. 286-290.

7. Павловський О. С. Суб'єктний склад правовідносин з поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права* : матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Одеса: ОДУВС, 2020. С. 119-120. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f7db5bd-9fe4-4e62-8a11-23faa521dd8f/content>

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ.....	14
1.1. Стан та тенденції правового регулювання відносин за участю військових частин.....	14
1.2. Ознаки юридичної особи суб'єкта публічного права – військової частини.....	35
1.3. Правосуб'єктність військових частин як учасників цивільних відносин.....	52
1.4. Правовий статус суб'єктів правовідносин із постачання матеріальних ресурсів за участю військових частин.....	65
Висновки до розділу 1.....	75
РОЗДІЛ II. ДОГОВІР ПОСТАВКИ В СИСТЕМІ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН.....	79
2.1. Характеристика правовідносин, опосередковуючих поставку матеріальних ресурсів за участю військових частин.....	79
2.2. Договір поставки – як форма регулювання забезпечення матеріальними ресурсами військових частин.....	94
Висновки до розділу 2.....	113
РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ДОГОВОРУ ПОСТАВКИ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН.....	117
3.1. Предмет договору поставки матеріальних ресурсів військовим частинам.....	117

3.2. Зміст договору поставки матеріальних ресурсів військовим частинам.....	124
3.3. Виконання договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин та наслідки його невиконання/неналежного виконання.....	138
Висновки до розділу 3.....	153
ВИСНОВКИ.....	156
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	160
ДОДАТОК.....	181

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Соціально-економічна перебудова України, як самостійної незалежної держави, спричинила істотні зміни суспільних відносин, у тому числі й у сфері обороноздатності, яка повинна бути підпорядкована національній безпеці, особливо під час війни. Для виконання основних задач, які стоять перед Збройними силами України, необхідність мати достатню матеріально-технічну базу та постійне забезпечення матеріальними ресурсами структурних підрозділів Збройних сил України.

У довоєнний час, в більшості випадків, військові підрозділи не приймали безпосередньої участі у відносинах поставки для них продукції та товарів, виконанні робіт та наданні послуг, і, як правило, забезпечувалися та продавжують забезпечуватися (вже під час війни) через органи Міністерства оборони України, відповідний Департамент. Разом з цим, не всі потреби військових частин можуть бути забезпечені за рахунок централізованих поставок, так як військові частини не тільки потребують наявності бойової техніки, озброєння та інших засобів військового призначення, а й постійного матеріально-побутового забезпечення своєї соціальної та культурної повсякденної життєдіяльності. Для цього військові структурні підрозділи Збройних сил України повинні безпосередньо приймати участь у майновому обороті, укладати від свого імені різноманітні цивільно-правові договори, зокрема, поставки продукції та товарів, енергетичних ресурсів, продуктів харчування тощо.

Таким чином, правовідносини за участю військових частин регулюються не тільки адміністративно-правовими, а й цивільно-правовими методами. Це надає можливість для військових частин самостійно приймати участь у цивільних відносинах, як відокремлених суб'єктів майнового обороту, укладаючи різного роду договорів, у тому числі й договорів

поставки, що підкреслює наявність у них цивільної правосуб'єктності у відповідному об'ємі.

Важливе значення має й питання щодо цивільно-правової відповідальності військових частин, як учасників договірних відносин, котре недостатньо врегульоване чинними нормативно-правовими актами.

У зв'язку з цим дослідження питань, які виникають в практиці життєдіяльності військових частин, як учасників договірних відносин з постачання матеріальних ресурсів є актуальними, при вирішенні яких нададуть можливість подальшого удосконалення законодавчої бази, пов'язаної з цивільно-правовим статусом військових частин Збройних сил України.

У сучасній науці цивільного права відсутні комплексні дослідження поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин.

Більшість спеціальних досліджень присвячені окремим проблемним аспектам, а саме: суб'єктам цивільного права, окремим елементам договору поставки (суб'єктному складу, правам та обов'язкам сторін та їх відповідальність), господарським договірним конструкціям (відповідно до положень Господарського кодексу України), загальним положенням купівлі-продажу та окремим питанням у галузі військового права.

Серед проблем, які потребують розв'язання, найважливішою є з'ясування цілої низки загальнотеоретичних та практичних питань, пов'язаних із визначенням правового регулювання відносин за участю військових частин, правосуб'єктності та правового статусу військових частин, особливостей укладення договірних правовідносин за участю військової частини, їх виконання та правових наслідків невиконання/неналежне виконання покладених обов'язків на учасників визначених правовідносин.

Теоретичну основу дослідження склали праці таких вітчизняних науковців-правників як: С. М. Бервено, О. А. Беляневич, І. А. Бірюкова, Т.

В. Блащук, В. І. Борисової, С. М. Братуся, В. А. Васильєвої, В. В. Васильєвої, А. Д. Гриняка, Л. В. Винар, О. В. Дзери, А. С. Довгерта, М. В. Домашенка, І. П. Жигалкіна, Ю. О. Заїки, А. В. Зеліско, О. І. Зозуляк, В. М. Зубар, Т. С. Ківалової, В. Й. Кісель, І. С. Конзафарової, А. В. Коструби, О. О. Кота, В. В. Кочина, В. М. Кравчука, Н. С. Кузнецової, І. М. Кучеренко, В. В. Луця, Р. А. Майданика, М. В. Менджул, В. В. Надьон, В. Ф. Піддубної, О. О. Первомайського, С. О. Погрібного, О. П. Підцерковного, В. Д. Примака, Н. А. Саніахметової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, Є. О. Тупицької, О. І. Харитонової, Є. О. Харитонова, Я. М. Шевченка, М. В. Шелеста, В. Л. Яроцького та ін.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 21 листопада 2017 р., протокол № 3 і узгоджується із планом науково-дослідних робіт кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій університету в межах державної цільової комплексної програми «Проблеми вдосконалення правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин в Україні» (номер державної реєстрації 0111U000963).

Мета і завдання дослідження. Метою роботи є визначення участі військових частин у договірних зобов'язаннях, як самосійного учасника цих відносин (на прикладі договору поставки матеріальних ресурсів).

Мета дослідження зумовлює необхідність вирішення таких завдань:

- визначити стан та тенденції правового регулювання відносин за участю військових частин;
- розкрити структуру відносин у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин;
- окреслити правосуб'єктність та правовий статус військової частини;

- здійснити поділ структури договірних зв'язків військової частини;
- охарактеризувати правовідносини, які опосередковують поставку матеріальних ресурсів за участю військових частин;
- розкрити елементи договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин;
- узагальнити особливості виконання умов договору поставки матеріальних ресурсів військовими частинами та відповідальність за їх невиконання або неналежне виконання;
- розробити науково-обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення вітчизняного цивільного законодавстві у сфері договірних відносин за участю юридичних осіб суб'єктів публічного права.

Об'єктом дослідження є комплекс суспільних відносин, що виникають при укладенні договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин.

Предметом дослідження є правове регулювання договірної діяльності військових частин Збройних сил України.

Методи дослідження. Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дисертації. Методологічною основою дисертаційного дослідження є сукупність методів та прийомів наукового пізнання, застосування яких зумовлюється системним підходом, що дає можливість досліджувати проблеми в поєднанні їх соціального змісту й юридичної форми.

Історико-правовий метод сприяв дослідженню стану і тенденції правового регулювання відносин за участю військових частин (*підрозділ 1.1., 2.2*). *Системний і структурно-функціональний метод* використано для розкриття структури відносин у сфері забезпечення матеріальних ресурсів та правосуб'єктності, правого статусу військових частин (*підрозділи 1.2, 1.3, 3.1, 3.2, 3.3*). *На основі методу аналізу і синтезу* сформульовано поняття

юридичної особи суб'єкта публічного права, структуру відносин, опосередковуючих поставку матеріальних ресурсів (*підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 3.2, 3.3*), а *порівняльно-правовий* дав змогу окреслити шляхи імплементації у вітчизняний правовий порядок ефективних напрацювань зарубіжного досвіду законотворення, правової доктрини та судової практики у сфері регулювання відносин за участю військової частини (*підрозділ 1.1, 2.1*). *Ретроспективний та перспективний методи і метод моделювання* сприяли формулюванню пропозицій, спрямованих на вдосконалення законодавства у досліджуваній сфері. Ці методи застосовувалися як універсальні для наукової аргументації низки висновків та пропозицій.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що представлена робота є першим комплексним дослідженням договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин відповідно до законодавства України. У роботі обґрунтовано нові концептуальні підходи щодо визначення правових договірних категорій за участю юридичних осіб суб'єктів публічного права:

уперше:

– визначено, що військова частина є юридичною особою суб'єкта публічного права, тобто створена державним органом – Міністерством оборони України, якому відповідно до закону, надана компетенція на створення певних підрозділів (у тому числі їх реєстрація), для виконання поставленої мети та визначених державних функцій;

– сформульовано узагальнене визначення військової частини, як юридичної особи суб'єкта публічного права, під яким запропоновано розуміти публічно-правове утворення, створене актом державного органу (Міністерством оборони України), відповідно до заздалегідь обумовленої мети, для виконання покладених на неї державних завдань та задоволення публічного інтересу. Характерними ознаками військової частини є те, що вона виступає у цивільному обороті як від свого імені, так і у передбачених

законом випадках від імені державного органу (Міністерства оборони України), має відокремлене майно, яке належить їй на речовому праві (узуфрукті), несе самостійну відповідальність за дії, які дозволено їй вчиняти самостійно;

– визначено специфіку правосуб'єктності військової частини як соціально-правової можливості, забезпеченої державою (матеріальними, юридичними гарантіями), бути учасником цивільних правовідносин. Її складовими елементами є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність. Встановлено, що правоздатність та дієздатність військової частини дає їй можливість мати відокремлене майно щонайменше на двох правових режимах. Та частина майна, яка одержана військовою частиною від власника за кошторисом, знаходиться у неї на обмеженому речовому праві. Інша частина, майна, набутого самостійними діями військової частини, знаходиться на її окремому балансі, тобто належить їй на праві власності;

– запропоновано визначення договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин як домовленість осіб, яка виникає у результаті планування, розміщення замовлення та визначення постачальника (виконавця), в силу якої постачальник (виконавець) зобов'язаний поставити товар на умовах, зазначених в документації про закупівлі, а військова частина – прийняти і оплатити його з метою найбільш повного та своєчасного задоволення власних потреб в матеріальних ресурсах;

– визначено структуру договірних зв'язків залежно від суб'єктного складу (проста, складна та змішана). Простий договірний зв'язок за договором поставки матеріальних ресурсів військових частин має місце тоді, коли сторонами (постачальником та покупцем) будуть здійсненні права та виконані покладені на них обов'язки особисто. У випадках, коли постачальник укладатиме допоміжні договори з іншими (додатковими) суб'єктами, для належного виконання основного договору, який укладено

між постачальником та покупцем – в цьому випадку договірні зв'язки ускладнюються, наприклад, додатковими суб'єктами. Змішана структура договірних зв'язків, прослідковується у випадках, коли договір містить умови різних видів договорів;

– обґрунтовано, що численні факти нівелювання диспозитивності у договірних правовідносинах з постачання, пов'язані, перш за все, за участю такого суб'єкта як військова частина (юридична особа суб'єкта публічного права), проте правова природа даних відносин не змінюється і вони не переходять в розряд адміністративно-правових відносин. Визначено, що обмеження договірної свободи обох сторін, виражені в процедурі договірного зобов'язання та інших імперативних вказівках, є охоронним елементом цивільно-правового регулювання;

– визначено, що основна міра відповідальності за договором поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин – майнове відшкодування збитків у формі безпосередньої заміни товару, його допоставки, докомплектації (з обов'язковим визначенням у договорі умов та строків), пропорційного зменшення ціни або виплати неустойки. Мова не йде про відшкодування упущеної вигоди, оскільки це не підприємницький договір, він не передбачає отримання прибутку замовником;

удосконалено:

– наукові положення про те, що військові частини за характером прав на майно юридичної особи її засновників і самої юридичної особи є юридичними особами, у яких відокремлене майно знаходиться на обмеженому речовому праві, за організаційно-правовою формою – державними військовими установами, за технічним найменуванням – військовими частинами;

– наукові положення про те, що до діяльності військових частин застосовуються комплексні інститути права, тому правосуб'єктність визначається залежно від виду відносин, в яких військова частина приймає

участь. Визначено, що військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю, можуть мати лише ті цивільні права та обов'язки, які відповідають меті їх діяльності та публічним державним інтересам;

– наукові пропозиції щодо умовної класифікації договорів, які укладаються військовими частинами, на два види: загальні та спеціальні. До першого виду відносяться договори, притаманні для організацій будь-якої форми, оскільки призначені для забезпечення їх нормальної роботи, а тому не потребують додаткової регламентації (договори про користування комунальними послугами (електро-, водо-, тепло-, газопостачання, вивезення та знешкодження сміття тощо), надання послуг зв'язку, договори про розрахунково-касове обслуговування, а також передбачені планами господарської діяльності військових частин договори поставки матеріальних ресурсів). Друга група договорів, пов'язана із здійсненням уповноваженими суб'єктами повноважень щодо військового майна (договори про передання військового майна в найм (оренду) фізичним та юридичним особам), за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки;

набули подальшого розвитку:

– теоретичні позиції щодо державної реєстрації військових частин, визначено те, що військові частини як юридичні особи підлягають державній реєстрації в Міністерстві оборони України. Відповідно на цій підставі запропоновано створення в названих органах спеціального структурного підрозділу Міністерства юстиції, який і буде вести реєстр військових частин – юридичних осіб;

– теоретичні положення про те, що військові частини Збройних сил України можуть реалізовувати свою правосуб'єктність не лише у публічно-правових відносинах (як це має місце у відносинах, пов'язаних з виконанням оборонної функції), а й у приватноправових, що складаються, як правило, у ході здійснення ними договірної діяльності у межах

децентралізованого постачання війська необхідними матеріальними ресурсами та послугами, а також з приводу участі військових частин у судових процесах як позивачів та відповідачів;

– теоретичні положення щодо законодавчого закріплення у ЦК України окремих положень щодо врегулювання договору поставки, а також договору поставки для державних потреб, з визначенням їх предмету, статусу сторін, порядку укладення, умов виконання та відповідальності за порушення умов договору.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що вони можуть бути використані: у науково-дослідній сфері – для подальших досліджень проблем договірних конструкцій за участю військових частин; правотворчій діяльності – для удосконалення положень чинного законодавства України, при створенні нових і внесенні змін до чинних вітчизняних нормативно-правових актів, що стосуються окресленої проблеми; правозастосовній діяльності – шляхом застосування практичних висновків та рекомендацій у сфері договірних відносин, спрямованих на поставку товарів військовим частинам; у навчальному процесі – як матеріал для підготовки навчально-методичного забезпечення (підручників, навчальних посібників, методичних рекомендацій тощо) та дидактичного супроводу певних тем з навчальної дисципліни «Цивільне право. Особлива частина», «Договірне право».

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення і висновки, сформульовані в представленій науковій роботі, обговорювалися на засіданнях кафедри цивільно-правової політики, права інтелектуальної власності та інновацій Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого.

Основні результати дослідження оприлюднені на міжнародних й всеукраїнських науково-практичних конференціях, зокрема: «Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки» (м. Харків, 14-15 вересня,

2018 року), «Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав» (м. Харків, 19 грудня 2018 року), «Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права» (м. Одеса, 28 лютого 2020 року).

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, 3 розділів, що містять 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатку (список публікацій здобувача за темою дисертації та відомостей про апробацію результатів дослідження). Загальний обсяг дисертації складає 182 сторінки, з яких основний текст становить 159 сторінок, список використаних джерел налічує 165 найменування і займає 21 сторінку, а додаток займає 2 сторінки.

РОЗДІЛ І

ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

1.1. Стан та тенденції правового регулювання відносин за участю військових частин

Сучасна соціально орієнтована економіка ринкового типу передбачає участь в цивільному обороті на паритетних засадах не тільки приватних, а й публічно-правових утворень (в нашому випадку – військових частин). В класичному розумінні, *військова частина* – це організаційно-самостійна бойова та адміністративно-господарська одиниця в усіх видах Збройних Сил (полк, окремий батальйон або дивізіон, окрема рота тощо). Таке визначення відображає зовнішні атрибути даного військового елемента, однак не називає основних ознак даної правової категорії [133].

Так, військові частини є основними організаційно-складовими елементами Збройних Сил України, в яких вирішується більшість питань бойової підготовки та адміністративно-господарської діяльності. Тому, військові частини прийнято вважати відносно самостійними бойовими та адміністративно-господарськими одиницями Збройних Сил України.

Відповідно до Конституції України [42] оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності та недоторканості покладаються на Збройні Сили України, а забезпечення державної безпеки і захист державного кордону України покладаються, в першу чергу, на відповідні військові формування (стаття 17 Конституції України).

Організаційно за своєю структурою Збройні Сили України (далі – ЗСУ), як зазначено в Законі України «Про Збройні Сили України» від 6 грудня 1991 року [113] складаються з органів військового управління, з'єднань, військових частин, вищих військових навчальних закладів,

військових навчальних підрозділів закладів вищої освіти, установ та організацій.

З'єднання, військові частини і підрозділи Збройних Сил України відповідно до закону можуть залучатися до здійснення заходів правового режиму воєнного і надзвичайного стану, безпеки та захисту критичної інфраструктури, здійснення заходів щодо поводження з військовополоненими в особливий період, заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, організації та підтримання дій руху опору, проведення військових інформаційно-психологічних операцій, боротьби з тероризмом і піратством, заходів щодо здійснення захисту життя, здоров'я громадян та об'єктів (майна) державної власності за межами України, забезпечення їх безпеки та евакуації (повернення), посилення охорони державного кордону, захисту суверенних прав України в її виключній (морській) економічній зоні та на континентальному шельфі та їх правового оформлення, забезпечення безпеки національного морського судноплавства України у відкритому морі чи в будь-якому місці поза межами юрисдикції будь-якої держави, заходів щодо запобігання розповсюдженню зброї масового ураження, протидії незаконним перевезенням зброї і наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів у відкритому морі, ліквідації надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кризових ситуацій, надання військової допомоги іншим державам, а також брати участь у міжнародному військовому співробітництві, міжнародних антитерористичних, антипіратських та інших міжнародних операціях з підтримання миру і безпеки на підставі міжнародних договорів України та в порядку і на умовах, визначених законодавством України [113].

Таким чином, військові частини є носіями владних повноважень і, як публічно-правові утворення приймають безпосередню участь у публічно-

правових відносинах з питань реалізації поставленої державою Україна мети, в першу чергу, у відсічі агресії з зовні. Зрозуміло, що головні завдання, які стоять перед ЗСУ в цілому та перед окремими військовими формуваннями, їх структура, підпорядкування звітності та контролю в цій сфері відносин регулюються нормами конституційного, адміністративного та іншими галузями публічного права.

Разом з цим, військові частини для реалізації своїх завдань та забезпечення своєї життєдіяльності приймають участь як самостійні суб'єкти права в приватно-правових (матеріальних) відносинах, а отже, можуть виступати в якості суб'єктів цивільного права.

Цивільно-правова природа військових частин як суб'єктів права, їх правовий статус (правосуб'єктність) як публічних утворень діючим цивільним законодавством належним чином не визначена, тим більше з урахуванням поняття «суб'єкт права», яке тісно пов'язане з реаліями життя, діяльністю різного роду утворень у суспільстві та загально-теоретичною концепцією «суб'єкта права», котра як відповідна юридична конструкція створена на базі узагальнення багатьох правових норм різних галузей права.

Згідно з цивілістичною доктриною приватного права стосовно суб'єктів права, правотворчої та правозастосовної діяльності слід визначитися щодо правового статусу військових частин як особливого виду суб'єктів права, які є, на нашу думку, юридичними особами суб'єктів публічного права.

Поява юридичної особи як правової категорії, як правового інституту визначається не правом, як таким, а певними економічними відносинами у суспільстві. Так, зокрема, Я. М. Шевченко зазначала, що інститут юридичних осіб перебуває у постійному розвитку, адже вид і перелік юридичних осіб за цивільним законодавством залежить від стану української економіки [149, с. 11]. У свою чергу, в римському праві визначено, що суб'єктивні цивільні права можуть належати не лише

фізичним особам, вони можуть існувати й незалежно від фізичних осіб, як майно особливих суб'єктивних прав, які не є змістом фізичної особи та не мають видимого, вловимого для зовнішніх відчуттів існування. Приділялася увага в римському праві й особливим утворенням – «центри належності» суб'єктивних цивільних прав, до яких, зокрема, віднесено: 1) державу; 2) союзи публічного права; 3) приватні союзи; 4) установи з благодійною метою [129].

Сутність юридичної особи відповідно до римської теорії зводилася до того, що в силу практичних міркувань право створює фікцію (припущення), що в окремих випадках існує ніби як фізична особа, як би людина, якій належать ці права. Норми-фікції у сучасному розумінні є нормами, які для цілей правового регулювання визнають існуючими ті факти, що відсутні в реальному житті, і навпаки [30, с. 242]. Вже у XII ст. папа Інокентій IV уперше встановив положення, що юридична особа – це поняття, що не збігається з поняттям особи, не має здатності волі та не може діяти самостійно, а тільки через своїх членів [55]. Вже в цей час була зроблена спроба щодо розмежування фізичних та юридичних осіб.

У період імперії Римська держава виступала як юридична особа, з відокремленим майном, сформованого з доходів держави та призначене для державних цілей. Згодом господарська самостійність та правоздатність нарівні з приватними особами була визнана за місцевими громадами (муніципіями), а також за різними установами, спочатку – церковними, потім благодійними (пріюти, лікарні тощо). Майнові відносини муніципій з іншими особами регулювалися нормами приватного права, вони могли виступати позивачами та відповідачами у суді [90, с. 101].

Протягом довгого часу юриспруденція обмежувалася тільки тими визначеннями, запропонованими ще римськими юристами. Наприклад, це прослідковується й у визначеннях запропонованих римськими юристами щодо публічного та приватного права. Так, публічне право – це те, яке мало

на увазі інтереси держави у цілому, а приватне право – те, яке мало на увазі інтереси індивіда як такого («*publicum jus est quod ad statum rei romane spectat privatum quod ad singulorum utilitatem*» [17]), тобто наріжним каменем ставилося відмінність охоронюваних законом інтересів. Цей критерій є найбільш старим та поширеним. В основі його лежить протиставлення охоронюваних законом приватних і публічних інтересів та заснована на цьому відмінність норм, які охороняють відносини, зміст яких складають ці інтереси. Зазначена точка зору бере свій початок у працях ще Ульпіана, Аристотеля. Так, Ульпіан визначав, що публічне право відноситься до положення Римської держави, тобто публічної влади, що регулює її інтереси як цілого, а приватне регулює користь/інтереси окремих осіб [129, с. 173].

У публічному праві, – на думку Ф. К. фон Савіньї, – ціле є метою, а окрема людина займає другорядне значення, навпаки, в приватному праві окрема людина є метою, а ціле (держава) засобом, тобто одні юридичні відносини мають на меті задоволення потреб окремої людини, інші – об'єднання людей в одне ціле та регулювання їх життя у цій єдності [140]. Отже, необхідно визнати, що теорія Ф. К. фон Савіньї була спробою з'єднати воедино класифікацію за інтересами, охорона яких є мета права та відмінні положення суб'єкта як самостійного індивіда або як члена суспільного організму.

Теорія Ф. К. фон Савіньї була згодом підхоплена та розвинена Рудольфом фон Ієрінгом у частині вчення про суб'єктів, Аренсом у частині вчення про мету, однак цим теоріям так і не вдалося отримати загальне визнання.

Зазначені погляди мали численних супротивників в особі досить відомих цивілістів. Так, критикував цю теорію у своїх роботах К. Д. Кавелін [37, с. 160-165]. Критика зводилася, головним чином, до наступного. По-перше, заперечувалася сама можливість протиставлення загального блага та приватного інтересу. Загальне благо, – визнається як

приватні інтереси і це дає підстави вважати, що суспільні інтереси охороняються правом настільки, наскільки вони в змозі забезпечити благоденство приватних осіб та навпаки, приватний інтерес, що не відповідає видам суспільства, ніколи не буде підтримано суспільною (юридичною) охороною. Другим важливим запереченням було й те, що протиставлення приватного та суспільного інтересу не збігається зі сталим поділом права.

У вітчизняній правовій доктрині ХХ ст. уявлення про приватне та публічне право зазнали кілька змін. Наприклад, до 1917 р. до форм публічно-приватного партнерства відносилася практика підписання концесійних правочинів між державою та підприємцями, тобто до управління власністю держави або державних послуг на взаємовигідних умовах активно залучався приватний сектор.

Після Жовтневої революції 1917 р. правове регулювання господарської діяльності істотно змінило свій напрям. Відразу після революції на приватну підприємницьку діяльність була накладена заборона. Частковий дозвіл на її здійснення було отримано у 20-і рр. ХХ ст. та закріплено у Цивільному кодексі РРФСР 1922 р.

Так, у ст. 13 ЦК РРФСР 1922 року було визначено юридичну особу як організацію, спроможну набувати права на майно, вступати у зобов'язання, відповідати в суді. Однак на практиці цих загальних ознак було недостатньо для визнання тієї чи іншої організації юридичною особою, а вказівки у типових положеннях та статутах про цивільну правоздатність бюджетних організацій підтримувалось далеко не завжди.

Відповідно на цій підставі була законодавчо закріплена обов'язкова ознака, наявність якої було необхідним для визнання бюджетної установи юридичною особою: право керівника установи на розпорядження кредитами, іншими словами, – наявність самостійного кошторису в бюджетній установі. Саме цей момент забезпечував бюджетній установі ту

ступінь відособленості наданого їй державою майна, необхідного для її самостійної участі у цивільному обороті.

Слід зазначити, що у 20-х–30-х роках військові частини починають залучатися до самостійного обслуговування своїх потреб в тих межах та формах, в яких, не відриваючи армію від виконання її прямих завдань могло дати найбільші господарські результати. У цей період вони вправі були укласти значну кількість цивільно-правових правочинів, спрямованих на забезпечення власних господарських потреб, у результаті чого поставки матеріальних ресурсів Збройним Силам були переведені в основному з області адміністративно-правового регулювання в область регулювання цивільно-правового, і, у зв'язку з цим, військові частини наділялися правами юридичної особи.

Пізніше, з 1 січня 1939 року, ці права військових частин були змінені. Це було пов'язано з необхідністю зміцнення обороноздатності країни, проведенням докорінної технічної реконструкції Збройних Сил, оснащенням їх військовою технікою. З цією метою були внесені зміни в роботу військового господарства, і військові частини були звільнені від самостійного обслуговування своїх господарських потреб, постачання матеріальними ресурсами стало здійснюватися в основному централізовано.

Повертаючись до сьогоденних реалій, з початком повномасштабного вторгнення РФ на Україну, військові частини, незважаючи на військові дії, все одно залучені до укладення цивільно-правових договорів, пов'язаних з поставкою товарів першої необхідності для військових частин, здійснення оборонних закупівель товарів та послуг оборонного призначення. Тому в сучасних реаліях військова частина не втратила своєї правосуб'єктності.

Однак, під час війни укладення та виконання договорів поставки покладено, в першу чергу, на Міністерство оборони України, а також за власною ініціативою укладення договорів поставки для військових потреб укладають й волонтери, активісти, Міжнародні організації тощо. В цьому

аспекті мова йде про товари першої необхідності, в яких потребують наші військові (продукти харчування, одяг, взуття, оборонні прилади тощо). За словами міністра оборони України, в перші дні війни Міністерство оборони не могло забезпечити всім необхідним (одяг, взуття, жилети, каски, окуляри, біноклі тощо) військових. Речами першої необхідності забезпечували волонтери військові частини та продовжують допомагати (по мірі можливостей). Міністерство оборони України на початку війни розробило процедуру спрощених закупівель для ЗСУ, опрацьовано ринок постачальників необхідних товарів для ЗСУ, для того щоб можна було відмовитися від укладення договорів з іноземними елементами (для збереження на території України своєї валюти, для підтримки економіки). На сьогодні механізм опрацьований та запущений у роботу Міністерством оборони України.

Таким чином, військові частини, в певних передбачених законом випадках, вступають у цивільно-правові відносини. Слід з'ясувати правовий статус військової частини.

Сучасна доктрина юридичної особи в цілому базується на таких теоріях: теорія фікції Савіньї (Savigny); теорія концесій (concession theory) Friedmann (корпоративні утворення без державного визнання не мають юридичної особистості доки така особистість не буде встановлена «законом»); теорія Ihering та Hohfeld як філософські уточнення теорії фікції – суб'єкти права на юридичну особу є людьми, які перебувають насправді поза юридичною особою як символ для ефективності групи та для участі у судовому чи арбітражному процесі; реалістична або органічна теорія (Maitland, Ganado, Friedman) – справжня сутність юридичної особи полягає у джерелі її особистості та не потребує державного визнання адже втілює колективний дух (хоча Friedman робить висновок щодо її принципової слабкості як висловленої Gierke спроби у його теорії поєднати корпоративні групи та державну владу, яка є по суті також корпоративним утворенням і у

той же час включає суверенність кожного утворення); теорія соціальної організації (Ganado) – правовідносини у групі осіб, що визнаються правом та мають такі чотири елементи як мета, інтерес, утворення організації для досягнення мети, прояв волі членів у єдину складову [160, с. 172-179]. Так, за словами Otto von Gierke людина «як член народжується у сім'ї, раси, спільності, врешті, члена цілого», а його відносини у об'єднаних колективах надають йому можливість повноцінного розвитку [157, с. 60].

Разом з тим існуюча й по сьогодні множинність теорій юридичної особи не робить негативного впливу на практику її функціонування, оскільки всіх їх об'єднує початкова мета – обґрунтування розмежування майна (і що випливає з цього розмежування – майнові права, обов'язки та відповідальність) корпорації та учасників цієї корпорації, а також третіх осіб. Саме спільність зазначеної мети, незважаючи на різність думок, об'єднує теорії юридичної особи та дозволяє всім їм, прекрасно обслуговувати потреби сучасного обороту, допомагати обслуговувати потреби цивільного обороту, підсилюючи усталені погляди щодо цього інституту новою аргументацією, або, навпаки, руйнуючи їх, бо відомо, що форма буття юриспруденції – юридичні розбіжності [7, с. 15].

Отже, в таких умовах багато хто вважає, що чіткого кордону між публічним і приватним правом немає і бути не може; вони мислимі лише як два полюси, до яких більшою чи меншою мірою тяжіють норми тієї чи іншої галузі права.

Згідно з Цивільним кодексом України (далі – ЦК України) юридична особа – організація, створена шляхом об'єднання осіб та/або майна, яка наділяється цивільною правоздатністю і дієздатністю, тобто може від свого імені набувати майнових та особистих немайнових прав і нести цивільні обов'язки, бути позивачем та відповідачем у суді (ст. 80) [148, с. 141]. Юридична особа за словами О. Пушкіна, В. Селіванова – це організація, яка

представляє собою соціальну реальність, породжену ходом суспільного розвитку [126, с. 12].

Відповідно до ч. 2 ст. 81 ЦК України [146] юридичні особи, залежно від порядку їх створення, поділяються на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридичній особі публічного права притаманні такі особливості: 1) цим суб'єктам надана можливість самостійної й повноцінної участі в цивільних правовідносинах, що дозволяє забезпечити їхні потреби у зв'язку зі здійсненням публічних функцій; 2) така класифікація дозволяє підвищити увагу до таких суб'єктів, оскільки їх створення, повноваження посадових осіб і органів, порядок припинення діяльності регулюється не ЦК України, а спеціальним законодавством; 3) правоздатність юридичних осіб публічного права носить винятково спеціальний характер [52, 165-166]. На думку, А. В. Коструби, поділ юридичних осіб приватного і публічного права є розвитком концепції дихотомії приватного і публічного в праві. Не заперечуючи поділ права на приватне і публічне зазначає учений, наведений аспект питання, формулює бінарне бачення природи юридичної особи [43, с. 49]. В. В. Кочин зазначає, що публічні утворення не можуть самостійно бути учасником цивільних відносин на рівні з юридичними особами приватного права чи фізичними особами. Власне, для цього і передбачена конструкція юридичної особи публічного права [47, с. 68].

Отже, у найбільш загальному вигляді публічне право можна визначити як підсистему права, яка регулює відносини, пов'язані з діяльністю держави і місцевого самоврядування. Ці публічноправові відносини слід умовно поділити на три великих блоки: 1) відносини, пов'язані з діяльністю держави і місцевого самоврядування, що виникають між суб'єктами владних повноважень — органами державної влади (місцевого самоврядування), їх посадовими особами, іншими суб'єктами при здійсненні ними владних функцій (в тому числі в порядку делегування);

2) відносини, пов'язані з діяльністю держави і місцевого самоврядування, що виникають між суб'єктом владних повноважень та іншими суб'єктами права; 3) відносини між іншими суб'єктами права, коли вони прямо стосуються діяльності держави і місцевого самоврядування [93].

Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування. Характерними ознаками юридичних осіб публічного права є те, що вони створюються безпосередньо законом або адміністративним актом як носії публічних завдань, їх організація регулюється приписами законів публічних інтересів і вони загалом виконують відповідні публічні функції. Будь-яка система передбачає такого роду організаційні відносини. При цьому не слід стверджувати, що організаційні правовідносини притаманні лише публічному праву. Навпаки, у приватних правовідносинах існують організаційні відносини, деякі з яких мають елементи розвинуті публічним правом, зокрема, що стосуються адміністрування. Наприклад, вони виникають при створенні юридичної особи, її припиненні шляхом злиття, приєднання тощо. Утім, ці правовідносини вважаються цивільно-правовими. Хоч такі правовідносини іноді мають не типові для цивільного права елементи і не завжди є суто диспозитивними (наприклад, контроль ревізійної комісії за діяльністю виконавчого органу акціонерного товариства), вони тим не менш залишаються цивільно-правовими [66, с. 51]. Про розширення ролі приватного права в сучасних умовах зазначає А. С. Довгерт, вказуючи, що якщо раніше служба в армії визначалася (лише) як конституційний обов'язок, зараз за допомогою реформування Збройних сил України є можливість перейти на контрактну форму служби. Це вказує на те, що окремі сфери, які традиційно регулювалися публічним правом, підпадають під вплив приватного права [27, с. 66]. Таке зауваження зроблено до військової агресії РФ. На сьогодні служба в армії – це

конституційний обов'язок, який застосовується до громадян України та регулюється переважно публічним правом. В Україні діє принцип рівноправності жінок та чоловіків закріплений на рівні Конституції України [42] та Закону України «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків» [106], однак виключення цієї рівності складають військові відносини, так як військова служба для чоловіків – це обов'язок, для жінок, в переважній більшості – це право, однак є й такі професії щодо яких задіяні жінки, на яких покладено обов'язок військової служби під час війни. Ці відносини регулюються нормами публічного права.

Однак, під час воєнного стану можна укласти контракт, якщо повістка про мобілізацію не вручена. Отже, при укладенні контракту виникають приватно-правові відносини.

Цивільне право в сучасних умовах вчиняє помітний вплив на галузі публічного права, адже зараз держава вже відмовилася від тотального впливу на публічні відносини і передбачає в окремих випадках закріплені у законі елементи правочинів та інші, розроблені раніше в приватному праві інститути публічних відносин. Так, адміністративний договір має свою специфіку, оскільки виникає у зв'язку та з приводу реалізації органом виконавчої влади або органом місцевого управління своїх владних повноважень; підставою його виникнення є правозастосовний акт, прийнятий цими органами, має організаційний характер; метою такого договору є задоволення публічних інтересів, досягнення суспільного блага, тобто суспільних цілей.

У цивільній доктрині ведуться дискусії щодо співвідношення понять «суб'єкти публічного права» і «юридична особа публічного права», на аналізі яких зупинимося.

Одні науковці ототожнюють суб'єктів публічного права і конструкції «юридичної особи публічного права». Так, загально визнано, що держава – це юридична особа публічного права під якою розуміється публічно-

правове утворення суверенної державної влади, виступає у правових відносинах через свої органи і посадових осіб як представник всього народу, здійснює господарсько-регулятивну роль з метою виконання «загальних справ» і в соціально-політичних відносинах, є джерелом права на легальний примус та несе публічно-правову відповідальність, яка може трансформуватися у матеріальну з правом регресного позову до відповідних органів та посадових осіб.

Однак, у науці є й протилежні погляди щодо цього питання. Так, конструкція «юридичної особи публічного права» може бути застосована до державних або муніципальних органів, за допомогою яких публічно-правові утворення приймають участь у цивільних відносинах, але не до самих публічно-правових утворень. Щодо неможливості ототожнення зазначених категорій вказує В. Ф. Піддубна [87, 89, с. 133].

І.В. Спасибо-Фатєєва стверджує, що для участі в цивільних правовідносин держава має набути певної форми, притаманної суб'єктам приватного права. При цьому, як наголошує автор, стати таким самим суб'єктом, якими є суб'єкти цивільного права – це єдина можливість для держави приймати участь в цивільних правовідносинах [134, с. 96].

У науковій літературі зазначається і про умовність терміна «юридична особа публічного права». Так, у буквальному сенсі цього терміна мова йде про учасників публічно-правових, а не цивільних правовідносин. Але якби все було так, то ніякої проблеми взагалі не виникало б, тому що мова йшла б про суб'єктів відносин, що не входять до предмету цивільного (приватного) права. В тому-то й справа, що такі організації стають самостійними учасниками цивільного обороту і тим самим суб'єктами цивільного, а не публічного права. Від звичайних «юридичних осіб приватного права» вони відрізняються лише тим, що виникають поза сферою цивільних правовідносин, на основі та у сфері публічно-правового регулювання.

Не залишається не поміченою й загальна логічна послідовність ЦК України у питанні визначення учасників цивільних відносин, якими відповідно до ч. 1 ст. 2 ЦК України є особи – фізичні та юридичні. Аналіз цієї норми дає підстави стверджувати, що суб'єкти публічного права, вказані в ч. 2 ст. 2 ЦК України, відповідно можуть бути учасниками цивільних відносин лише за умови набуття статусу особи. Саме на цьому наголошувала І.М. Кучеренко, зазначаючи, що в Україні традиційно склалася ситуація, в якій тільки юридична особа визнається суб'єктом цивільних правових відносин, інші ж організації, які не мають статусу юридичної особи, – ні [55, с. 8].

Щодо визначеного питання та аналізу окремих думок, слід зазначити, що нам імпонує інша точка зору, запропонована О. О. Первомайським, на його думку, суб'єкти публічного права є потенційними та фактичними учасниками більшості цивільних відносин, у тому числі такого різновиду останніх, як зобов'язальні договірні відносини [91, с. 33]. Безперечно, поняття суб'єкта публічного права не є тим поняттям, дослідження якого є природним для приватного права, тому можливо й через це у цивільному праві відсутня одностайність як щодо розуміння змісту цього поняття, так і щодо визнання нагальної потреби його дослідження [91, с. 33-34].

Акцент сучасної наукової дискусії щодо суті та місця таких учасників цивільних відносин, як держава Україна, територіальні громади, органи державної влади та інші суб'єкти публічного права в системі учасників цивільних відносин змістився у бік аргументування потреби необхідності збереження, або навпаки відмови від використання іншого поняття, а саме поняття «юридична особа публічного права» [56, с. 185].

Поняття «суб'єкт публічного права» переважно перебуває за межами уваги вітчизняних науковців, тому існуючі наукові дослідження цього питання є рідше винятком, ніж загальним правилом. В результаті подібної дослідницької прогалини чинний ЦК України не містить норм, які б

вказували на можливий формально-логічний взаємозв'язок таких понять як «юридична особа публічного права» та «суб'єкт публічного права» між собою [91, с. 34].

З цього питання, найбільш обґрунтовано, на наш погляд, визначив М. В. Домашенко, про необхідність законодавчо розрізняти: а) юридичні особи, які засновані на приватній формі власності (юридичні особи приватного права); б) суб'єктів публічного права (держава, АРК, органи місцевого самоврядування тощо), котрі мають право розпорядчими актами для виконання своїх функцій і повноважень, створювати відповідні організаційно-правові утворення та в) юридичні особи суб'єктів публічного права. Саме юридичні особи суб'єктів публічного права, а не так як зазначено в законодавстві «юридичні особи публічного права» [28, с. 56]. У цьому контексті, військові частини набувають статусу юридичної особи суб'єкта публічного права. Суб'єктом публічного права є Міністерство оборони України.

Комплексний критерій належності юридичної особи до юридичної особи публічного права запропоновано В. Ф. Піддубною, а саме: 1) порядок створення юридичної особи публічного права у розпорядчому порядку; 2) юридична особа повинна бути утворена з публічно-правовою метою; 3) це інституційна та організаційна залежність від публічно-правового утворення від держави, її органів [87, с. 138; 89, с. 132].

ЦК України серед юридичних осіб суб'єктів публічного права називає: державні підприємства, навчальні заклади, створені державою (ч. 2 ст. 167 ЦК України); навчальні заклади, створені АРК (ч. 2 ст. 168 ЦК України); комунальні підприємства, спільні комунальні підприємства, заклади, створені територіальними громадами (ч. 2 ст. 169 ЦК України). Слід зазначити, що Господарський кодекс України (далі – ГК України) [21] не закріплює формальний поділ на юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Однак, за ознаками, притаманними

юридичній особі публічного права визначеними ГК України, слід віднести: казенні підприємства (ст. 76 ГК України); комунальне унітарне підприємство (ст. 78 ГК України).

У свою чергу, визначених учасників цивільних відносин О. О. Первомайський поділив на підвиди суб'єктів публічного права: 1) суб'єкти публічного права, які водночас мають статус юридичної особи (юридичної особи публічного права); 2) суб'єкти публічного права, які здатні брати участь у цивільних відносинах, *отримали таку можливість (курсив – О. П.)* в силу прямої вказівки закону [91, 35-36].

У доктрині запропоновано класифікацію юридичних осіб публічного права залежно від джерел їх фінансування, поділяючи їх на: 1) юридичні особи, що перебувають на господарському розрахунку, мають закріплені за ними основні й оборотні засоби та самостійний баланс (державні підприємства та організації); 2) юридичні особи, що перебувають на державному бюджеті та мають самостійний кошторис, керівники яких користуються правами розпорядників кредитів (установи та інші державні організації); 3) юридичні особи, що фінансуються за рахунок інших джерел та мають самостійний кошторис і самостійний баланс [2, с. 109].

Основними ознаками юридичних осіб публічного права є публічний характер їх цілей, наявність у багатьох випадках повноважень чи особливого характеру членства [5, с. 52]. Завданнями юридичних осіб публічного права В. В. Васильєва називає: 1) задоволення публічних інтересів та потреб значної кількості людей (йдеться про створення насамперед органів державної влади або місцевого самоврядування); 2) реалізація функцій держави, що належать до виключної компетенції держави; 3) задоволення соціальних потреб суспільства, які не можуть бути повністю задоволені підприємствами, що перебувають у приватній власності (йдеться про створення державних підприємств, діяльність яких

може бути або є збитковою, однак їх функціонування є необхідним для забезпечення суспільних потреб) [13, с. 36].

Таким чином, системне тлумачення положень не лише цивільного, а й іншого діючого законодавства, зокрема ст.ст. 2, 81, 167-169 ЦК України [146], ст. 73-78 ГК України [21], ч. 1 ст. 4 Закону України «Про центральні органи виконавчої влади» [124], ст. 4 Закону України «Про місцеві державні адміністрації» [115], ч. 10 ст. 51 Закону України «Про Кабінет Міністрів України» [114], ст. 6 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» [116], дає змогу дійти висновку про те, що до суб'єктів публічного права як можливих учасників договірних відносин належать: держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади сіл, селищ та міст, іноземні держави, органи державної влади (центральні та місцеві), органи місцевого самоврядування, органи влади Автономної Республіки Крим, державні установи (у тому числі, фонди та заклади), комунальні установи (фонди та заклади), державні та казенні підприємства, комунальні підприємства [63, с. 145; 134, с. 96]. Одні з цих суб'єктів, наприклад, держава Україна, територіальні громади сіл, селищ та міст згідно з чинним законодавством прямо не визначені юридичними особами. Інші – в силу положень ЦК та ГК України або інших законів в обов'язковому порядку набувають статусу юридичної особи (юридичної особи суб'єкта публічного права).

Слід зауважити, що своєю появою названа категорія зобов'язана теоретичним суперечкам німецьких вчених при розробці Німецького цивільного уложення (1896 р.). В даний час інститут юридичних осіб публічного права закріплений у Франції, ФРН, Іспанії, Португалії, Італії, Нідерландів та ряду інших країн. Так, у Франції до публічних юридичних осіб відносять державу, департаменти, державні установи, державні навчальні заклади, торгові палати, благодійні організації. У Цивільному кодексі Нідерландів прямо вказано, що статусом юридичних осіб наділені

держава, провінції, муніципалітети, управління з нагляду, а також всі органи, які володіють розпорядчими повноваженнями (ст. 1). У більшості сучасних західноєвропейських країн до юридичних осіб публічного права відносять: університети, вузи, релігійні організації, професійні об'єднання, палати (торгові, промислові палати, палати ремісників, роботодавців, адвокатські, нотаріальні, лікарські палати тощо), деякі установи соціального захисту (лікарняні та страхові компанії, організації з виплати державних пенсій та допомоги тощо).

У правовій доктрині Німеччини виділено три основні ознаки юридичної особи публічного права: 1) виникнення на підставі владного акта; 2) переслідування «ідеальних», а не комерційних цілей; 3) наявність владних повноважень.

У США також існують публічні (державні) корпорації (public corporations), створювані для здійснення окремих державних функцій, квазіпублічними або полупублічними корпораціями (quasipublic corporations).

Однак, незважаючи на наявність в позитивному законодавстві норм, присвячених юридичним особам публічного права, в зарубіжній правовій доктрині не склалося досить чіткої та загально визнаної картини правового становища юридичних осіб публічного права.

Так само і у вітчизняній доктрині цивільного права немає чіткого уявлення щодо юридичних осіб публічного права. Визначимо поняття підтримане доктриною та судовою практикою. Так, юридичною особою публічного права є публічно-правове утворення (органи державної влади, органи місцевого самоврядування, державні, комунальні підприємства, установи), яке реалізує державні інтереси, задоволення яких слугує неодмінною умовою й гарантією його існування й розвитку [6, с. 7-8; 127; 159].

Повертаючись до досліджуваного питання сутності поняття «військової частини», варто зазначити, що як у науковій літературі, так і на законодавчому рівні, на жаль, на сьогоднішній день відсутній єдиний підхід до визначення сутності цього поняття. Суть юридичних осіб публічного права вчені пов'язують із такими специфічними ознаками їхнього правового статусу: «публічна природа останніх» [144, с. 782]; «реалізація ними публічних інтересів держави чи територіальної громади, які покладені конституцією, та створення їх на підставі розпорядчого акта» [55, с. 13]; «наявність владних повноважень, спеціальна компетенція»; «наявність у багатьох випадках особливого суб'єктного матеріального складу (коли державні організації часто не мають членів, учасників, а за ними закріплений штатний склад державних та муніципальних службовців, у яких присутня ієрархія)» [147, с. 68]; «державні засоби як основне джерело діяльності, право видавати примусові приписи, наявність печатки із зображенням державного гербу [29, с. 74-75]; «ієрархічність становища й різний обсяг владних повноважень, власна відомча юрисдикція, відсутність орієнтації на вирішення спірних питань незалежним судом» [145, с. 15]; «особливість правового режиму майна [14, с. 9]; «покладання цивільної відповідальності на державу, органи місцевого самоврядування за зобов'язаннями цих осіб» [55, с. 13-14].

Аналіз сучасного законодавства (постанова Кабінету Міністрів України «Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил» [119] та Наказ Міністерства оборони України «Про затвердження Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності у випадках відчуження військового майна» [110]) дає можливість стверджувати, що значна частина державних органів, що діють від імені держави у майнових (цивільно-правових) відносинах, є юридичними особами у вигляді некомерційних організацій – бюджетних установ.

Таким чином, проаналізувавши визначені положення, слід зробити попередній висновок, що військова частина – це організація, створена Міністерством оборони України, для реалізації покладених на неї завдань з певних питань.

Одним з критеріїв при кваліфікації юридичної особи публічного права, як уже зазначалося є мета, яка полягає у задоволенні публічного інтересу. Мета юридичної особи є тим абстрактним інтересом, який ставлять перед собою її засновники (учасники). Тим самим, мета юридичної особи відповідає категорії «воля фізичної особи», тобто мотивації засновників брати участь у цивільних відносинах [47, с. 171]. На думку В. М. Кравчука, зважаючи на динамічність розвитку інституту юридичних осіб слід стверджувати, що загальна соціальна природа юридичної особи залишається сталою – поєднання її мети, що визначається засновниками і зумовлена інтересами, із засобами її досягнення [49, с. 3].

У праві поширені такі види інтересу як приватний і публічний (суспільний). Заслуговує уваги питання про поєднання публічних і приватних інтересів держави як суб'єкта правовідносин. З одного боку, держава, беручи участь в майновому обороті, висловлює інтереси суспільства і являє собою загальносоціальний інститут. Саме тому деякі вчені пропонують замінити термін «державні потреби» терміном «загальносуспільні потреби», так як за допомогою цього інституту задовольняються потреби всього суспільства, і держава виступає як виразник публічних інтересів. З іншого боку, беручи участь в цивільно-правових відносинах, держава має приватний інтерес і виступає на рівних підставах з іншими суб'єктами, тому до таких відносин застосовуються приватно-правові методи регулювання. До приватних інтересів відносять інтереси окремої особистості, як фізичної, так і юридичної. Виходячи з цього, основою нового суб'єкта є його засновники, учасники, а сам суб'єкт діє в інтересах, тобто в приватних інтересах.

На нашу думку, специфіка державних потреб полягає як раз в тому, що при їх задоволенні поєднуються публічні інтереси держави, так як закупівлі здійснюються нею для вирішення, в тому числі, загальнонаціональних питань, забезпечення необхідного рівня обороноздатності, безпеки держави та рішення соціально-економічних, науково-технічних та інших завдань, і в той же час приватні інтереси держави як власника, який потребує забезпечення своїх органів, установ і підприємств необхідними для їх нормального функціонування ресурсами.

На сьогодні теорія інтересу простежується в стейкхолдеровській (європейській) концепції управління юридичної особи, в основі якої лежить необхідність врахування інтересів різних зацікавлених осіб – найманих робітників, кредиторів, публічно-правових утворень для ефективного вирішення проблем управління конкретної юридичної особи. На думку В. І. Борисової, визнання юридичної особи продуктом виключно інтересів і волі засновників (учасників) можливо тільки на такому етапі життєвого циклу юридичної особи як етап її створення. Поширення ж цієї теорії на всі етапи життєвого циклу юридичної особи, робить її фіктивним утворенням [7, с. 17].

Отже, основною метою створення та діяльності військових частин як складової Збройних Сил України є виконання функцій суспільно-публічного характеру по забезпеченню національної безпеки та оборони країни. Вони створюються не для всебічної участі в цивільному обороті, в цивільних правовідносинах, не для здійснення підприємницької діяльності, так як це носить допоміжний характер по відношенню до основної діяльності військових формувань. Зокрема, це стосується не тільки бойових військових утворень, а й підрозділів тилового забезпечення, котрі мають пряме відношення до діяльності Військово-промислового комплексу України (ВПК України), який функціонує для забезпечення виконання відповідних державних замовлень в інтересах оборони та безпеки і

фінансується з державного бюджету або державних позабюджетних фондів.

Окрім закріпленого права держави створювати юридичні особи публічного права, у ст. 167 ЦК України передбачено право держави створювати юридичні особи приватного права (підприємницькі товариства тощо), брати участь у їх діяльності на загальних підставах. Юридична особа приватного права створюється за волевиявленням засновників на підставі установчих документів.

Отже, юридичні особи приватного права створюються з метою задоволення інтересів окремих фізичних та/або юридичних осіб, у більшості випадків для отримання прибутку (доходів). Військова частина створюється заради іншої мети, а саме забезпечення оборони та безпеки держави як суб'єкта публічного права і у зв'язку з цим мають суттєві особливості своєї життєдіяльності, обумовленими визначеними цілями їх створення. Саме тому військові частини не відносяться до юридичних осіб приватного права.

Але, разом з цим військові частини як публічно-правові утворення у сфері оборони та безпеки держави мають свою цивільно-правову природу. Як самостійний та рівноправний суб'єкт майнового обороту військова частина займає відповідне місце у справі військового будівництва та забезпечення військового захисту Вітчизни, її національної та економічної безпеки та будучи юридичною особою з притаманними їй специфічними ознаками приймає участь у цивільно-правових відносинах.

Такими чином, як вже було нами зазначено і доведено, військові частини є юридичними особами суб'єкта публічного права.

1.2. Ознаки юридичної особи суб'єкта публічного права – військової частини

Основною ознакою, що визначає можливість різних утворень виступати в якості суб'єкта права – учасників правовідносин є *організаційна*

єдність. При цьому слід зазначити, що до теперішнього часу, коли звичайним правовим явищем з'явилися юридичні особи, що складаються з одного учасника (фізичної або юридичної особи), наукове трактування юридичної особи не може виглядати однозначно та викликає серйозні дискусійні заперечення. Оскільки військові частини, в принципі не можуть складатися з одного учасника, то згідно з цивільним та військовим законодавством їх правовий статус розкривається, як правило, через поняття «військова організація» з притаманною тільки для них, як юридичних осіб публічного права, організаційною єдністю, яка має першочергове значення.

Організаційна єдність характеризує будь-яку організацію як єдине ціле. Ознака «організаційної єдності» розглядається як ознака істотного та конструктивного, що виступає у якості механізму, способу реалізації правосуб'єктності юридичної особи.

«Організація» в лексичному тлумаченні розуміється як громадське об'єднання або державна установа; організованість...Тобто «організацію» можна розуміти як формальне об'єднання фізичних та (або) юридичних осіб для спільного ведення будь-якої діяльності.

Організаційна єдність виражається також в певному найменуванні юридичної особи, що визначено в нормативно-правових документах та закріплюється установчими документами, які регулюють правовий статус того чи іншого виду юридичних осіб. Саме тому під «організацією» необхідно розуміти певне соціальне утворення, систему істотних соціальних зв'язків, за допомогою яких люди (або групи людей) об'єднуються для досягнення поставлених цілей у єдине структурне та функціонально-диференційоване соціальне ціле.

Організаційна єдність розглядається як надані засновникам законом юридичні можливості, у межах організаційно-правових форм існування юридичних осіб, формувати систему внутрішніх організаційних зв'язків між елементами, що складають його конструкцію, з метою забезпечення

здатності організації виступати у якості суб'єкта цивільних відносин. Організація перетворює єдність прав та обов'язків осіб, які входять до неї в нову якість, яка виражається у правах та обов'язках самої організації як єдиного цілого.

Але крім внутрішньої організаційної єдності організації, яка претендує на статус юридичної особи, повинна володіти також і зовнішньою автономією, під якою розуміється «необхідний захід самостійності у діях даної юридичної особи по відношенню до всіх «третіх осіб», що функціонує як у рамках однієї системи (відомства), так і за її межами.

Дійсно, щоб соціальне утворення могло розглядатися у якості самостійного і на цій підставі виступати в обороті від свого, а не від чужого імені, таке соціальне утворення не повинно залежати у своїх діях та рішеннях від волі інших осіб. Якщо ж така організація не вільна у своїх діях від волі іншої організації (установи), навіть й існуючої у рамках тієї ж, що і перша організація, то можна визнати за такою організацією прав учасника тих відносин, у яких вона самостійно бере участь. Можна вести мову про представницьку функцію цієї організації, але реальним учасником відносин, у яких формально фігурує несамоствійна організація, буде все-таки та особа, чия воля якраз і реалізується за допомогою дій неавтономної організації.

Таким чином, організаційна єдність як ознака юридичної особи визнається наявною у військовій частині своєю індивідуалізацією (назвою та органів управління). Зокрема, в силу специфіки своєї діяльності, обумовленої відповідною необхідністю діяти скрито та таємно, військові частини можуть мати, крім дійсного, також і умовне найменування. Відомості про дійсні найменування є, як правило, закритими, що не підлягає розголошенню, мають обмежений доступ відповідно до законодавства про державну таємницю. Саме це також впливає на розпорядчий порядок їх створення та їх реєстрацію безпосередньо в реєстрах Міністерства оборони держави. Найменуванням військової частини як учасника цивільних

правовідносин має вважатися їх умовне найменування. Так, наприклад, відповідно до Указу Президента України від 18 листопада 2015 року № 646/2015 військово формування під назвою «24 окрема механізована Самаро-Ульянівська Бердичівська Залізна ордена Жовтневої революції, тричі ордена Червоного Прапора, орденів Суворова і Богдана Хмельницького бригада імені Данила Галицького» була перейменована у «24 окрему механізовану Бердичівську Залізну бригаду імені князя Данила Галицького» [101].

Під організаційною єдністю юридичної особи слід розуміти не тільки структурну єдність організації, але й відособленість цієї структури від інших юридичних та фізичних осіб, її автономність. Тільки при наявності організаційної єдності і автономності організація отримує реальну можливість самостійно виступати у цивільному обороті від свого імені.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що організація, наділяється статусом юридичної особи, повинна бути організаційно і єдина, і автономна. Зазначена ознака у запропонованому формулюванні має особливу важливість для військових частин, так як саме для них вельми характерним є цілісність, але далеко не кожна з них відрізняється автономністю. Зокрема, про наявність у військовій частині необхідного ступеня автономності можна говорити лише тоді, коли вона має потенціал для самостійної організації фінансово-господарської діяльності (договірної роботи, судового захисту, бухгалтерського обліку тощо).

По-друге, *майнова відокремленість*. Слід зазначити, що вперше визначена ознака юридичної особи була запропонована Ф. К. фон Савіньї, який визначав її як наявність відокремленого від фізичних осіб майна та самостійної майнової відповідальності юридичної особи за своїми зобов'язаннями і пояснював наявність волі та дієздатності юридичної особи, ставлячи питання: «Як то, чого взагалі немає, і якщо не володіє волею, може брати участь в цивільних правовідносинах та набувати цивільних прав і

обов'язків»? У пошуках відповіді автор міркує таким чином: майнові права можуть бути набуті тільки мислячими, воле- та дієздатними істотами – людьми. Природно, що фікція юридичної особи позбавлена цієї властивості. Однак набуття майнових прав юридичною особою можливо за допомогою інститута представництва. «Воля представників юридичної особи, визначених фізичними особами розглядається у цивільному праві на підставі фікції, як волі юридичної особи».

Будь-яка діяльність будь-якої організації неможлива без певного майна. Невипадково створення юридичної особи передбачає насамперед відокремлення для цієї мети певного майна та наділення цим майном створеної організації. Необхідно відзначити, що поняття «відокремлене майно» і «майнова відокремленість» не зовсім рівнозначні. Поняття «відокремлене майно» можна застосувати, наприклад, до майна учасників простого товариства. Разом з тим говорити про майнову відокремленість простого товариства, яке не є самостійним суб'єктом (а, отже, і носієм єдиного майнового права), звичайно ж, було б неправильно. Виходячи з аналізу понять «відокремленість майна» та «майнова відокремленість», слід зазначити, що ознакою юридичної особи є, скоріше, не наявність відокремленого майна, а такий принцип функціонування організації, як майнова відокремленість, що не одне й те саме. До моменту визнання організації юридичною особою, мова може йти тільки про певне відокремлене майно, а майнова відокремленість у організації виникає після набуття організацією самостійної правосуб'єктності. Іншими словами, спочатку організація стає юридичною особою, і тільки після та в результаті цього у неї з'являється властивість відокремленості її майна.

Військові частини отримують різне озброєння і бойову техніку, продовольство, майно та інші матеріальні засоби, необхідні їм для виконання поставлених завдань, в порядку централізованого постачання. Отже, основним джерелом військових частин як державних військових

установ є майно, що перебуває у військовій частині (військове майно). Під військовим майном розуміється всі види озброєння, військової техніки, боєприпаси, паливно-мастильні матеріали, продовольство, речове майно та інші види військового майна, будівлі, споруди, гроші та цінні папери, інші матеріальні засоби, які є державною власністю і закріплені за військовою частиною. Необхідно відзначити, що не все військове майно є об'єктом цивільних прав. Крім майна у звичайному розумінні: будівлі, споруди, матеріальні засоби тощо, в умовах війни використовується велика кількість майна, котре призначене для ведення бойових дій. Переважна кількість такого майна вилучено з цивільного обороту з міркувань суспільної безпеки і не є об'єктом цивільних правовідносин. Наприклад, сильнодіючі та отруйні речовини, бойова техніка та важке озброєння, зброя масового знищення тощо.

Таким чином, сутність окресленої ознаки полягає в тому, що майно організації як юридичної особи, відокремлене як від майна інших організацій, так і від майна осіб, що входять до складу цієї організації. Все майно організації визначено на її окремому (самостійному) балансі, саме у цьому і знаходить зовнішній прояв ознаки майнової відокремленості даної юридичної особи. Наділяючи структурний підрозділ юридичної особи статусом юридичної особи, засновник зобов'язаний відокремити його, виділивши передане йому майно за допомогою розподільчого балансу.

При наявності в достатній мірі такої відокремленості державна організація може стати юридичною особою.

Щодо відокремленого майна державно-бюджетної установи взагалі, а військової частини зокрема, розглядається як «певна міра майнової відокремленості», яка виражається в наявності самостійного кошторису та у самостійному розпорядженні кредитами. Повноваження командира військової частини визнаються співпадаючими з повноваженнями розпорядників кредитів, що витрачають кошти тільки на потреби своєї

організації [9]. Майнова самостійність установ визначається, в першу чергу, через наявність у військовій частині коштів, наданих їм власником. Частина єдиного фонду державних коштів передається державним організаціям як їх «власних» коштів. При цьому на думку ученого, єдиним власником цих коштів у точному та повному розумінні цього слова залишається завжди ... держава [141, с. 18].

Виходячи з цього слід зробити висновок про наявність економічних передумов участі військових частин у майнових правовідносинах, які полягають у наявності відокремленого військового господарства військової частини, виробництві військовою частиною децентралізованих заготівель матеріальних засобів на договірних засадах, та наявності побудованого на розрахунковій діяльності підсобного господарства військової частини.

Отже, майнова відокремленість та організаційна єдність військової частини складають необхідні передумови для її самостійної участі в цивільному обороті, що виражається в здатності військової частини від свого імені набувати майнові та особисті немайнові права, виконувати обов'язки.

Третьою ознакою юридичної особи є *самостійна майнова відповідальність*, слід підкреслити наявність загальної тенденції посилення відповідальності юридичних осіб. Слід констатувати, що вона і раніше визнавалася домінуючою ознакою, у зв'язку з чим С. М. Братусем було відзначено, що самостійна майнова відповідальність є хоча і вторинною (похідною), але більш глибокою ознакою, ніж всі інші ознаки, що входять у зміст поняття юридичної особи [11, с. 151]. Характерно, що Г. К. Матвеев наступним чином інтерпретував наведену вище тезу, що правосуб'єктність юридичної особи (перш за все такі її ознаки, як організаційна єдність, майнова відокремленість) проявляється ззовні саме через його майнову відповідальність [65, с. 151]. Так, відповідно до ч.ч. 2, 3 ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України [102] військова

частина як суб'єкт господарської діяльності за своїми зобов'язаннями відповідає коштами, що надходять на її рахунок по відповідних статтях кошторису (крім захищених статей), а у разі їх недостатності відповідальність за зобов'язаннями військової частини несе Міністерство оборони України. Таке ж положення підтримано і теорією. Так, відповідальність установ за їх зобов'язаннями повинна наступати тільки в межах коштів, передбачених у відповідних кошторисах на цілі, для досягнення яких установа і вступає у цивільно-правові зобов'язання. При недостатності ж цих коштів для задоволення вимог кредиторів субсидіарна відповідальність покладається на Міністерство оборони України.

На перший погляд, Міністерство оборони може в межах, встановлених законом, відповідно до мети своєї діяльності, завданнями власника і призначенням майна здійснювати права володіння, користування і розпорядження майном. Говорити про самостійну майнову відповідальність військової частини підстав немає, так як самостійно розпоряджатися своїм майном військова частина не має права. Грошові кошти, що знаходяться на поточному рахунку військової частини, є частиною грошових коштів Міністерства оборони України.

Однак, аналізуючи законодавство України щодо діяльності військових частин дає привід зробити висновок, що військові частини мають можливість самостійно відповідати за своїми зобов'язаннями наявними грошовими коштами, майном, яке не вилучене з обігу, а також майном, отриманим від діяльності, яка приносить прибуток, і майном, набутим за безоплатними правочинами та іншими юридичними фактами. Якщо у військовій частині недостатньо власних можливостей, то тоді відповідальність додатково покладається на відповідний державний орган, який створив цю військову частину.

Виходячи з викладеного слід зазначити, що юридична особа має відповідну структуру. Виступ юридичної особи як єдиного цілого

забезпечується тим, що на чолі якої стоять наділені визначеною компетенцією органи, які здійснюють внутрішнє управління юридичною особою та діють від її імені зовні. Особливість організаційної єдності військової частини полягає в тому, що її структурні підрозділи та керівні органи визначаються уповноваженим державним органом.

Говорячи про наступну кваліфікуючу ознаку юридичної особи – *можливість військової частини виступати у цивільному обороті від свого імені*, слід зазначити наступне. У цьому випадку передбачається можливість від свого імені набувати та здійснювати цивільні права та обов'язки, а також виступати позивачем та відповідачем у суді.

Ця ознака є остаточним зовнішнім виразом самостійності та цивільної правосуб'єктності юридичної особи. Беручи участь в майновому обороті, військова частина укладає різні види правочинів (договорів) в інтересах забезпечення виконання призначених цілей, зокрема веде переговори (переддоговірна стадія укладення договору), укладає договори, вступає у договірні зобов'язання та несе самостійну цивільно-правову відповідальність в межах наявних у військовій частині грошових коштів. Звідси випливає і самостійне, від власного імені, виступ не тільки в матеріальних, а й в процесуальних правовідносинах.

Особливістю даної ознаки юридичної особи для військової частини є те, що вона як суб'єкт майнових відносин має дійсне і, при необхідності, умовне найменування. Як дійсне, так і умовне найменування містять вказівку на організаційно-правову форму військової частини – юридичної особи, а дійсне найменування, крім того, – вказівку на характер діяльності військової частини.

Запропоноване трактування питання виступу юридичної особи у цивільних правовідносинах від свого імені цілком допускає введення в оборот таких понять, як «характер прав на майно юридичної особи», «його організаційно-правова форма» та «технічна назва організації».

Стосовно військових частин це означає, що за характером прав на майно юридичної особи її засновників і самої юридичної особи вони є юридичними особами, у яких відокремлене майно знаходиться на обмеженому речовому праві, за організаційно-правовою формою – державними військовими установами, за технічним найменуванням (як аналог фірмового найменування юридичної особи) – військовими частинами.

Слід звернути увагу на те, що у дореволюційному законодавстві зазначалося «двоїстий» характер правової природи юридичних осіб – військових частин. Так, Указом Сенату 1910 р № 3124 встановлювалося, що військові господарські правління діють не тільки в якості представника цього війська, як юридичної особи, що володіє та розпоряджається відомим майном і вступає з приводу цього майна в договірні відносини з приватними особами, але й в якості представника війська, як особливої державної установи, а при таких умовах обласні військові та військові господарські управління щодо різного роду стягнень за договорами про оренду військових оброчних статей повинні користуватися тими ж правами, якими користується скарбниця (держава) [135, с. 766].

Цивільне законодавство побудовано на принципі диспозитивності, однак специфіка призначення військових частин, мета їх створення – забезпечення безпеки населення та обороноздатності держави, цілісної недоторканності території України, захисту її суверенітету та кордонів – змушують задуматися про можливість та доцільності участі військових частин у цивільних правовідносинах на основі визначеного принципу. Так, деякі вчені вказують на необхідність переваги при регулюванні майнових та інших відносин за участю військових частин не диспозитивних норм, властивих цивільному (приватному) праву, а імперативних; при укладенні договорів повинні превалювати інтереси оборони та безпеки.

Така думка є небезпідставною, разом з тим, викорінення основного принципу цивільного права за участю в господарських правовідносинах військових частин видається дещо радикальним. Зрозуміло, оскільки участь в цивільному обороті носить лише другорядний, допоміжний характер по відношенню до основної мети діяльності військових частин, правове регулювання у цій сфері має будуватися з урахуванням захисту інтересів розглянутих суб'єктів виходячи з їх цільового призначення. Однак це зовсім не є підставою побудови господарських зв'язків на принципах переважно імперативних норм. Зовсім не обов'язково з метою захисту інтересів військових частин – учасників цивільних правовідносин усувати принципи рівності суб'єктів правовідносин, свободи волевиявлення, свободи договору тощо. У зв'язку з цим доречно згадати про принцип добросовісної конкуренції – видається, що встановлення додаткових критеріїв для контрагентів військових частин не буде розглядатися як обмеження диспозитивності, а лише послужить підвищенню рівня надання послуг (виконання робіт, якості товарів). Не можна ж розглядати інститут ліцензування окремих видів діяльності як усунення принципу рівності суб'єктів цивільних правовідносин. У той же час необхідність більш чіткого правового регулювання участі військових частин в цивільних відносинах, у тому числі в напрямку посилення контролю за вибором контрагентів, є очевидним.

Таким чином, здійснювана військовими частинами як учасниками цивільного обороту діяльність не є основною, для них ця діяльність повинна бути строго регламентована, визначена установчими документами.

Колізійною проблемою військових частин є порядок державної реєстрації їх як юридичних осіб. Відповідно до п. 2 постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах» [111], реєстрації підлягають військові частини, заклади, установи та організації

Збройних Сил (далі – військові частини), які здійснюють господарську діяльність з метою одержання додаткових джерел фінансування життєдіяльності військ (сил) для підтримання на належному рівні їх бойової та мобілізаційної готовності, шляхом включення до реєстру військових частин як суб'єктів господарської діяльності. Згідно з п. 5 зазначеної Постанови Міноборони у десятиденний строк з моменту одержання зазначених у пункті 4 цього Порядку документів Міноборони проводить або відмовляє у реєстрації військовій частині як суб'єкта господарської діяльності у Збройних Силах [111].

Таким чином, Міністерство оборони України наділене компетенцією реєстраційного органу військових частин. Дана реєстрація забезпечує можливість отримання необхідної інформації при виборі контрагента та веденні господарських операцій, сприяє стійкості економічного обороту, оскільки реєструються і зміни правового статусу юридичних осіб.

Звісно ж, що для військових частин суть яких полягає – в єдності та одночасності створення та реєстрації їх як юридичних осіб, коли сам факт установи є безумовною та достатньою підставою для реєстрації. Отже, особливістю даної процедури слід визнати те, що військові частини як юридичні особи підлягають державній реєстрації в Міністерстві оборони України. З цієї метою цілком обґрунтовано створення у названих органах спеціальних структурних підрозділів Мін'юсту, який і буде вести реєстр військових організацій – юридичних осіб. Цілком прийнятний й інший варіант: при Міністерстві юстиції створюється відповідний структурний підрозділ, що буде займатися реєстрацією військових організацій (частин) – юридичних осіб.

Як бачиться, органи державної влади будучи юридичними особами діють в інтересах відповідно держави, в рамках своєї компетенції або за спеціальним дорученням, функціонують як специфічні юридичні особи (установи, юридичні особи публічного права) від свого імені, на основі

визначеного законом або рішенням вищого державного органу майна, але в інтересах відповідного публічно-правового утворення. Зазначена категорія юридичних осіб не відмовляється від здійснення своїх владних повноважень, але бере участь у цивільних правових відносинах з іншими суб'єктами на рівних засадах з урахуванням особливостей виникнення, зміни та припинення свого правового статусу, положень норм публічного та приватного (цивільного) законодавства про реєстрацію, його майнової відповідальності тощо. Держава, виступаючи в цивільному обороті, залишається публічно-владною організацією-сувереном, носієм одночасно конституційної та цивільно-правової правосуб'єктності, але обмежує при цьому свій імунітет в добровільному порядку.

Виникає питання: на якому речовому праві належить майно військовим частинам Збройних Сил України?

Речове право може бути визначене двояко: як певне панування особи над річчю і як відносини між особами з приводу речі в силу яких власник може усувати будь-який недозволений ним вплив на свою річ. Тому будь-яке речове право має характер самостійного права, яке надає його носіям незалежно від інших осіб юридичне панування над річчю; інші права надають їх носіям повноваження, тобто правомочності з панування над поведінкою інших (зобов'язаних) осіб. Речові права будучи правовою формою реалізації економічних відносин власності, дають можливість не власнику здійснювати господарське або інше використання чужого майна для задоволення своїх потреб. Але оскільки відповідне майно, що становить об'єкт речових прав, вже присвоєно власником, всі інші суб'єкти можуть використовувати його лише в обмеженому обсязі, в рамках, дозволених власником або законом. Тому речові права, на відміну від права власності, що надає власникам повну господарську свободу у використанні свого майна, називають обмеженими, які ніколи не можуть збігатися з правами і можливостями власника.

Речові права поділяють на: 1) право власності; 2) речові права на чуже майно.

У ч. 1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» [104] серед речових прав на чуже нерухоме майно, окремо передбачених у ГК України, також згадуються: право господарського відання, право оперативного управління...[21], в ЦК України зазначається про «інші речові права відповідно до закону» [146]. Так, відповідно до ст. 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних силах України» [120], військове майно закріплюється за військовими частинами Збройних Сил України на праві оперативного управління (з урахуванням особливостей, передбачених частиною 2 цієї статті).

У сучасній юридичній науці поява зазначеної правової категорії пояснюється необхідністю розмежування права власності держави і права державного підприємства щодо виділеного їм майна на засадах речово-правових титулів.

Право господарського відання зазвичай відносять до обмежених речових прав на господарювання з майном через те, що режим цього права передбачає суттєві обмеження, порівняно із правом власності. Більше того, право власності держави також є обмеженим, в результаті чого замість одного повноцінного права власності ми маємо два обмежених речових права.

Однак ці правові конструкції настільки своєрідні, що породжують серйозні сумніви в їх речово-правовій природі. Представниками науки господарського права пропонується визнати їх «абсолютно-відносними». У цивілістичній науці зазначені правові категорії небезпідставно вважаються як штучно створені для потреб одержавленої економіки обмежені речові права, які не мають аналогів у розвинених правопорядках і не відповідають традиційним цивілістичним поглядам.

Такі права на господарювання з майном мають лише окремі ознаки речових прав на чуже майно: похідність і залежність від права власності. Вторинним характером цих прав зумовлені такі їх обмеження: власник може контролювати використання майна шляхом аудиторських та інших перевірок; отримувати частину прибутку від використання цього майна; приймати рішення про ліквідацію або реорганізацію юридичної особи, у відання (управління) якої було надано майно.

Суб'єктами права господарського відання виступають переважно юридичні особи у формі унітарних державних підприємств, які за жодних умов не стають власниками свого майна. Результатами господарського відання майна, яке знаходиться в господарському віданні, у вигляді плодів і доходів, в тому числі майно, набуте унітарним підприємством за договорами або іншими підставами, надходять відповідно у господарське відання підприємства. Іншими словами, це майно стає об'єктом права власності установників унітарних підприємств, а не самих цих юридичних осіб.

При цьому власники (головним чином публічно-правові утворення), по суті, позбавляються можливостей безпосередньо використовувати своє майно, розподілене ними між юридичними особами (в їх безпосередньому володінні відповідно до положень ЦК залишаються лише нерозподілене майно відповідної скарбниці). Вони не вправі ні володіти, ні користуватися таким майном та можуть лише давати або не давати згоду на вчинення створеними ними юридичними особами правочинів з його відчуження, тобто фактично контролювати здійснення повноваження розпорядження. Наведене свідчить, що наділення майном комерційних/некомерційних підприємств на правах господарського відання є способом здійснення права власності, перш за все для публічно-правових утворень, і жодним чином не юридичною формою економічно необхідної участі однієї особи в праві

власності іншої (що є головною передумовою існування самої категорії речових прав на чуже майно).

Не відповідають традиційним уявленням про речові права на чуже майно властиві господарському віданню їх встановлення на підставі адміністративного акту органу публічної влади і право власника (держави) вилучати майно та припиняти ці речово-правові титули на власний розсуд.

Більше того, здійснення належних комерційному/некомерційному підприємству повноважень може бути додатково обмежене спеціальним законом, підзаконними нормативно-правовими актами (указами Президента України, постановами Кабінету Міністрів України).

Власник майна комерційного/некомерційного підприємства може оспорювати дійсність практично будь-яких правочинів останнього (в яких він сам не брав участі) та самостійно віндикувати його майно.

Отже, перелічені особливості дають підстави сумніватися в обґрунтованості традиційного для права України включення прав господарського відання до речових прав на чуже майно. У цьому зв'язку слушним видається досвід окремих країн – республік колишнього Радянського Союзу (Грузії, Молдови, країн Балтії), які відмовилися від використання як прав господарського відання і оперативного управління, так і підприємств як особливої організаційної форми господарювання. При цьому функції зазначених вище речових прав фактично виконують узуфрукт, право власності, довірче управління майном. Так, наприклад, сутність узуфрукта, як речового права полягає в тому, що його суб'єкт (узуфруктарій) набуває можливість обтяженою річчю і вилучати з неї плоди та доходи за умови забезпечення її цілісності та схоронності. Об'єктом узуфрукта можуть бути нерухомі та рухомі речі. Річ, яка надана в узуфрукт, може використовуватися як у підприємницькій, так і непідприємницькій діяльності [62, с. 21-22]. Тому, правильно піти по шляху зазначених країн і чітко це прописати у ЦК України.

З цього приводу членами робочої групи по рекодифікації ЦК України зазначено, що наявність запобіжних механізмів у вигляді поступового введення в дію положень про необхідність приведення організаційно-правових форм юридичних осіб до вимог ЦК України у сукупності із приматом диспозитивності цивільно-правового регулювання якраз і усуває необхідність штучного та надмірного регулювання підприємницьких відносин, які за своєю природою є приватно-правовими [44, с. 35]. Квінтесенцією законодавства країн континентальної Європи (до якої ми, безумовно, відносимо цивільне законодавство України) стало положення про те, що речовими правами визнаються тільки ті, які прямо передбачені нормами даної національної системи. Інакше кажучи, коло речових прав обмежено законом.

Таким чином, повертаючись до проблеми правового регулювання військових частин, слід зробити загальний висновок, що військова частина – це організація, створена державним актом відповідного державного органу (Міністерством оборони України), і визнається як юридична особа суб'єкта публічного права. Юридична особа суб'єкта публічного права – це публічно-правове утворення, створене державним органом (наприклад, Міністерством оборони України), для здійснення покладених на неї державних функцій, виступає у цивільному обороті як від свого імені, так і у передбачених законом випадках від імені державного органу, має відокремлене майно, яке належить їй на речовому праві (узуфрукті), як правило, несе самостійну відповідальність.

Отже, військова частина наділена всіма ознаками характерних юридичним особам (організаційна єдність, майнова відокремленість, майнова самостійність, виступ в цивільному обороті від свого імені). Юридичні особи суб'єкти публічного права не є власниками майна, для них майнова ознака має дещо формальний характер, оскільки майно належить їм на підставі речових прав. Право на управління державою юридичними

особами суб'єктами публічного права базується на повноваженнях держави-власника.

1.3. Правосуб'єктність військових частин як учасників цивільних відносин

В умовах розвитку та широкого поширення майнових та пов'язаних з ними особистих немайнових відносин в Україні набувають актуальності питання участі в них таких суб'єктів права, як військові частини, межі та форми такої участі. Вирішення цих питань дозволить більш ефективно організувати взаємодію військових частин з іншими учасниками майнового обороту при укладанні та виконанні договорів, застосування заходів цивільно-правової відповідальності, а також при здійсненні військовими частинами господарської діяльності.

Питання про правосуб'єктність військових частин викликаний сукупністю причин економічного та правового характеру. Перші містять у собі об'єктивну необхідність залучення військових частин до участі у цивільному обороті для децентралізованого забезпечення своїх потреб в матеріальних ресурсах та для часткового самофінансування за рахунок використання у допустимих межах закріплених за ними сил та засобів (що обумовлено труднощами в централізованому визначенні та забезпеченні всіх їх власних потреб).

Як вже зазначалося у Підрозділі 1.1. наукової роботи, як в юридичній науці, так і у судовій практиці відсутня єдина думка щодо того, чи є військова частина юридичною особою, тобто, чи є військова частина суб'єктом цивільного права, чи володіє вона цивільною правосуб'єктністю.

Єдиним способом зрозуміти, чи має насправді військова частина статус суб'єкта цивільного права, чи ні, є проведення аналізу наявності всіх необхідних ознак юридичної особи характерних військовій частині (*що було зроблено у Підрозділі 1.2 цієї наукової роботи*).

Головним завданням Збройних Сил України є забезпечення обороноздатності держави. Для досягнення цієї мети Збройні Сили України повинні мати необхідні ресурси. Постачання цих ресурсів здійснюється, як правило, централізовано через органи Міністерства оборони України. У цих випадках військові частини не беруть самостійної участі у відносинах щодо поставки для них продукції, виконання робіт та надання послуг [82; 83]. Ці відносини носять адміністративно-правовий характер та вирішальну роль відіграють юридичні методи, що застосовуються в адміністративному праві. Але у той же час не всі потреби військових частин можуть бути забезпечені тільки за рахунок централізованих поставок. Щоб військова частина могла перебувати у постійній готовності до виконання поставлених перед нею завдань, вона потребує не тільки бойової техніки, озброєння та інших засобах ведення війни, але й також і в задоволенні матеріально-побутових та культурних потреб особового складу, а також у забезпеченні правильної експлуатації закріплених за нею засобів ведення війни, тобто в постійному матеріально-побутовому забезпеченні своєї повсякденної діяльності.

З цією метою військові частини змушені безпосередньо брати участь у майновому обороті, а саме, наприклад, укласти договори поставки (наприклад, енергопостачання, постачання хліба тощо). І хоча така діяльність не характерна для військових частин, але є життєвою необхідністю, оскільки забезпечує можливість досягнення цієї мети, для яких вони створюються. Тому відносини за участю військових частин, регулюються не тільки адміністративно-правовими, а й цивільно-правовими методами (*доведено у Підрозділах 1.1, 1.2*).

Отже, для того, щоб самостійно брати участь у цивільних правовідносинах, необхідно бути суб'єктом цих відносин, мати цивільну правосуб'єктність.

Слід зазначити, що у ЦК України взагалі відсутній термін «правосуб'єктність». Свого часу О. С. Йоффе висловлював думку про те, що

«правосуб'єктність» – це інститут цивільного права нарівні з договором, правом власності [34, с. 32]. В галузі цивільного законодавства, зазначав Я. Р. Веберс, інститут правосуб'єктності утворює не лише норми, якими безпосередньо регламентується цивільна правоздатність та дієздатність осіб, але й норми окремих інститутів, що стосуються здатності особи бути суб'єктом у конкретних правовідносинах [12, с. 27]. Учасники особистих немайнових та майнових відносин при наявності передбачених законом підстав стають носіями суб'єктивних прав та обов'язків, але перш ніж ці права та обов'язки виникнуть, потрібно щоб відповідні особи були здатні до участі в тих чи інших цивільних правовідносинах. Таким чином, для володіння суб'єктивними правами та обов'язками необхідно бути правосуб'єктом, тобто мати юридичну здатність до участі в цивільних правовідносинах.

Правосуб'єктність є однією з основних, методологічних категорій науки цивільного права, оскільки саме через її використання визначається порядок, форми, характер та спрямованість участі суб'єктів права у майновому обороті, порядок створення, реорганізації та ліквідації юридичних осіб як суб'єктів майнових правовідносин.

Сама категорія правосуб'єктності має фундаментальне значення в цивілістичній науці. Так, О.С. Йоффе у свій час виділив та поставив в один ряд за своєю значимістю для науки цивільного права три поняття, називаючи їх центральними, – правосуб'єктність, право власності та зобов'язання [35, с. 103-115].

Правосуб'єктність, можна визначити як здатність особи бути суб'єктом майнових та пов'язаних з ними особистих немайнових правовідносин. Правосуб'єктність – означає бути суб'єктом права.

Досліджуючи договір як правову форму реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб, О. І. Зозуляк виокремлює такі категорії як «цивільна правосуб'єктність» та «господарська компетенція»,

підкреслюючи, що компетенція та правосуб'єктність юридичної особи – це різні правові категорії, кожна з яких визначає одну із сторін її самостійності. Ці поняття не слід ототожнювати чи порівнювати залежно від обсягу. Їх слід розглядати у взаємозалежності та взаємодії, адже більшість правових питань, які виникають у сфері господарювання, неможливо вирішити спираючись тільки на господарську компетенцію. Перевагу слід надавати цивільній правосуб'єктності юридичної особи, яка як елемент правового статусу останньої, виступає передумовою набуття суб'єктивних цивільних прав та обов'язків [33, с. 8-9].

Цивільна (у тому числі й галузева) правосуб'єктність, означає визнання особи потенційним суб'єктом прав та обов'язків, встановлених нормами галузі права. Звідси випливає загальний характер правосуб'єктності – адже абсолютно всі учасники будь-яких правовідносин, які регулюються тією чи іншою галуззю права, як потенційні суб'єкти прав та обов'язків, є в більшій чи меншій мірі правосуб'єктивними.

Визнаючи належне значення галузевої правосуб'єктності, слід водночас враховувати виникнення та існування так званих «комплексних», «змішаних» інститутів права. Вони є результатом регламентації певних суспільних відносин нормами різних галузей права. Автори, які виокремлюють комплексні інститути, зазначають, що питання з приводу комплексних інститутів особливо актуальне для цивільного права, оскільки регульовані ними відносини, зокрема майнові, одночасно можуть бути предметом регламентації нормами різних галузей права [1, с. 23]. З цією позицією слід погодитися. Так, дійсно майнові відносини військових частин є предметом регламентації норм адміністративного та цивільного права. Таким чином, до діяльності військових частин застосовуються комплексні інститути права, а тому і правосуб'єктність визначається залежно від виду відносин, в яких військова частина приймає участь. Тобто за висловом С. С. Алексєєва, можна вести мову про «різногалузову правосуб'єктність», яка

стосується тих самих осіб у межах конкретних відносин [1, с. 87]. Я. Р. Веберс стверджував, що з точки зору правосуб'єктності комплексний інститут набуває теоретичного та практичного значення саме як інститут, що поєднує у собі норми різних галузей права, причому норми, що стосуються саме регламентації здатності осіб бути суб'єктами прав та обов'язків (тобто коли комплексний інститут розглядається як спільний інститут декількох галузей права). Якби комплексний інститут був інститутом виключно якої-небудь однієї галузі права, то правосуб'єктність у цілому була б врегульована нормами цієї галузі [12, с. 31].

Галузеву правосуб'єктність у теорії прийнято розглядати як модель спеціальної правосуб'єктності. Правосуб'єктність військових частин – юридичних осіб є спеціальною і обмежується метою діяльності. Надання їм статусу юридичної особи необхідно, перш за все, для легальної участі в цивільному обороті з метою матеріально-побутового та технічного забезпечення їх діяльності.

Отже, військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю. Військова частина як суб'єкт цивільного права може мати лише ті цивільні права та обов'язки, які відповідають меті її діяльності та публічним державним інтересам. Спеціальна правосуб'єктність – це здатність певних осіб відповідно до закону бути учасниками цивільних правовідносин. Спеціальна правосуб'єктність, характерна певним видам юридичних осіб; суб'єктам за галузевою приналежністю, а також характерна для учасників публічного права [73, с. 117].

Правосуб'єктність не тільки означає визнання особи суб'єктом права, але також відповідає на питання, в якій якості, як суб'єкт вона може виступати у правовідносинах, а значить, наділення особи цивільною правосуб'єктністю у вирішальній мірі визначає ту роль, у якій можуть виступати в майнових правовідносинах суб'єкти цивільних прав [73, с. 118].

Слід звернути увагу на те, що хоча як правило правосуб'єктність визначається через категорію «здатності», її ж найчастіше визначають і через категорію «можливості». Ці категорії не слід змішувати, а тим більше визнавати їх тотожними. Філософська категорія можливості – більш ємне і широке поняття. Будь-яке явище у своєму розвитку, будь-яка сукупність явищ таїть в собі якісь можливості. Здатність – це категорія, яка відображає перш за все певні якісні характеристики людини (або, стосовно кола суб'єктів цивільного права, якісні характеристики особи).

Правові можливості, що складають зміст правосуб'єктності військової частини (як і будь-якого іншого суб'єкта цивільного права), внутрішньо диференціюються за функціональною роллю на групи, які мають свої правові форми. З них найбільшому теоретичному аналізу піддавалися право- та дієздатність.

Провідним елементом, ядром правосуб'єктності, є правоздатність. Сутність правоздатності полягає у тому, що вона є юридичною формою розподілу та закріплення за конкретною категорією суб'єктів загального обсягу прав та обов'язків. У вітчизняній цивілістичній літературі неодноразово висловлювалася думка про те, що саме поняття правосуб'єктності тотожне правоздатності, оскільки, для того, щоб бути суб'єктом цивільного права, особі достатньо володіти правоздатністю, а наявність правоздатності веде до визнання за фізичною або юридичною особою якостей суб'єкта права (правосуб'єктності), а отже, нічого іншого для визнання особи правосуб'єктною не потрібно. Визнаючи, що у юридичних осіб правоздатність та дієздатність виникають одночасно та існують у нерозривному взаємозв'язку, поняття правоздатності та дієздатності відображають різні явища та для того, щоб бути суб'єктом права, не обов'язково володіти дієздатністю, важливо мати правоздатність.

Правоздатність як правило розглядається як загальна, абстрактна передумова виникнення суб'єктивних прав та обов'язків. Таке розуміння

правоздатності було обґрунтовано в юридичній науці С. М. Братусем. Висловлювалася й інша точка зору на правоздатність. Так, М. М. Агарков поряд з загальною правоздатністю визнавав наявність і правоздатності конкретної, що залежить від взаємин особи з іншими особами. Ця позиція про наявність конкретної правоздатності була підтримана В. А. Дозорцевим. Критика цих поглядів, на думку автора абсолютно обґрунтована, була дана С. М. Братусем. Вона ґрунтувалася на тому, що М. М. Агарков і В. А. Дозорцев змішують правоздатність з елементами правовідносин, які в своєму розвитку, звичайно, обумовлюють можливість виникнення інших правовідносин, але від цього не стають правоздатними.

С. С. Алексєєв зазначав, що категорії «суб'єкт права» і «правосуб'єктність» збігаються, а правосуб'єктність – це властивість, «яка за своєю природою невід'ємна від особи» [1, с. 89].

На відміну від більшості дослідників, які вважають, що у всіх галузях права обов'язково присутня правоздатність у особи, яка може вступати в правовідносини, К. А. Флейшиц вважає, що правосуб'єктність є визнання особи учасником правовідносин. Але не завжди, не у всіх галузях права, для цього потрібна правоздатність. Вона необхідна лише для цивільних правовідносин. Якщо ж вести мову про інші права та обов'язки (не цивільно-правові), то особа є їх носієм тому, що набуває їх в силу закону або інших підстав, а зовсім не тому, що вона може ставати їх носієм. Таким чином, на її думку, правосуб'єктність зовсім не обов'язково пов'язувати з правоздатністю. Категорія ж правоздатності визнається необхідною передумовою «правообладання» лише у цивільному праві і, частково, в трудовому праві, оскільки право на працю слід розглядати як передумову для «правообладання». В інших галузях права правоздатність не потрібна та її там немає, так як суб'єктивні права виникають безпосередньо в силу закону (наприклад, в сфері державного та адміністративного права) [142, с. 271-273].

Слід припустити, що військова частина наділена змішаною правоздатністю.

Створені державою військові частини, покликані вирішувати певні, чітко поставлені цілі, наділення відповідною компетенцією грає у цьому контексті не останню роль. Військові організації – це носії прав та обов'язків, які потрібні військовим частинам для виконання покладених на ці організації завдань. Характерно те, що участь в цивільно-правових відносинах для військової частини означає наявність цивільних прав та обов'язків, які дуже тісно пов'язані з формуванням та розвитком матеріально-фінансових ресурсів для виконання тих чи інших завдань [139, с. 254-256].

Необхідним елементом цивільної правосуб'єктності юридичних осіб є дієздатність.

Дієздатність є динамічною стороною правосуб'єктності, яка визнається як здатність суб'єктів своїми діями набувати для себе цивільних прав та самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання (ч. 1 ст. 30 ЦК України) [146]. У ній враховується істотна властивість особи – її волездатність. Особи (в тому числі і організації, визнані юридичними особами) визнані волездатними.

Цивільна дієздатність військової частини – це здатність діяти за своєю волею та на власний розсуд в межах можливостей, окреслених змістом її правоздатності. Тому правосуб'єктність означає не тільки можливість бути набувачем прав та обов'язків, але бути таким за своєю волею, внаслідок чого цивільні права виникають переважно не як «даровані зверху», а як набуті військовою частиною на основі закону [10, с. 30].

Відповідно, правосуб'єктність – об'єктивно існуюча правова категорія як сума можливостей, закріплених у правоздатності, в особливій можливості правообладання, породжує на основі юридичних фактів

суб'єктивні права та обов'язки і дієздатності – як здатності своїми діями здійснювати правові можливості, визначені правоздатністю. Закон передбачає наявність у військових частин як юридичних осіб таких прав та обов'язків, які в точності і достеменно відповідають цілям діяльності, зафіксовані та уточнені в установчих документах [139, с. 254-256].

Особливістю дієздатності військової частини є те, що у тих випадках, коли військова частина виступає в якості сторони, зобов'язаної оплатити одержувані товари, виконані роботи або надані послуги, і оплата товарів, робіт і послуг здійснюється за рахунок бюджетних коштів, виділених військовій частині за кошторисом. Відповідні договори укладаються військовою частиною не завжди від свого імені. Такі відносини зазвичай опосередковуються двома договорами: державним контрактом на поставку товарів для державних потреб і власне договором поставки товарів для державних потреб. Тому юридична природа державного контракту виглядає вельми неочевидною. Державний контракт як такий є особливим типом договору цивільного права, що стоїть в одному ряду з попередніми та публічними договорами, тому мабуть йому слід приділити самостійне місце у ЦК України. Підтвердженням цієї тези є положення ст. 2 ЦК України щодо учасників цивільних відносин.

Але в той же час, оскільки закон надав військовій частині (бюджетній установі) право укладати державний контракт (хай, навіть, не від свого імені, але тим не менш самостійно, не вдаючись до допомоги інших вищих державних органів), обмежуючи це право лише обсягом виділених військовій частині за кошторисом бюджетних коштів. У цій ситуації військова частина, можна сказати, поєднує функції і державного замовника за державним контрактом (по праву представництва) і одержувача за договором поставки для державних потреб.

Додаткової уваги заслуговує питання укладення договорів між державними органами і юридичними особами приватного права (державно-

приватного партнерства). Так, відповідно до ст. 1 Закону України «Про державно-приватне партнерства [103], державно-приватне партнерство – співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних державних органів, що згідно із Законом України «Про управління об'єктами державної власності» здійснюють управління об'єктами державної власності, органів місцевого самоврядування, Національною академією наук України, національних галузевих академій наук (державних партнерів) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, установ, організацій (приватних партнерів), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами, та відповідає ознакам державно-приватного партнерства, визначеним цим Законом [103].

До основних принципів здійснення державно-приватного партнерства Закон України відносить: рівність перед законом державних та приватних партнерів; заборону будь-якої дискримінації прав державних чи приватних партнерів; узгодження інтересів державних та приватних партнерів з метою отримання взаємної вигоди; незмінність протягом усього строку дії договору, укладеного в рамках державно-приватного партнерства, цільового призначення та форми власності об'єктів, що перебувають у державній або комунальній власності чи належать Автономній Республіці Крим, переданих приватному партнеру; визнання державними та приватними партнерами прав і обов'язків, передбачених законодавством України та визначених умовами договору, укладеного у рамках державно-приватного партнерства; справедливий розподіл між державним та приватним партнерами ризиків, пов'язаних з виконанням договорів, укладених у рамках державно-приватного партнерства; визначення приватного партнера на конкурсних засадах, крім випадків, установлених законом.

Відповідно до визначення Європейської комісії державно-приватне партнерство зводиться до передання приватному сектору частини повноважень, відповідальності та ризиків щодо реалізації інвестиційних проектів, які фінансувалися публічним сектором [156]. Угоди між державною і приватною сторонами передбачають отримання послуги на певний період часу, певної якості та кількості.

Згідно ст. 17 Закону про державно-приватне партнерство [103], на підставі результатів конкурсу укладається договір між державним партнером – органом влади, який прийняв рішення про здійснення державно-приватного партнерства та приватною стороною – переможцем конкурсу. При цьому, такий договір обов'язково повинен укладатися лише на умовах, які запропоновані під час конкурсу і затверджені в результаті конкурсної процедури. З цього приводу виникає питання: Чи може військова частина виступати в ролі державного партнера? Відповідь на це питання очевидна. Ні. Державним партнером може виступати Міністерство оборони України.

Отже, правоздатність та дієздатність військової частини дає їй можливість мати відокремлене майно щонайменше на двох режимах. Та частина майна, яка отримана військовою частиною від власника за кошторисом, знаходиться у неї на обмеженому речовому праві. Інша частина, «зароблена» самою військовою частиною знаходиться на окремому балансі, надходить в її «самостійне розпорядження», тобто самостійне здійснення прав та обов'язків щодо набутого самостійними діями майна.

Як структурного елементу цивільної правосуб'єктності іноді називають ще й деліктоздатність, яка визначається як здатність особи самостійно нести цивільно-правову відповідальність за скоєне нею правопорушення незалежно від того, про яку – договірну чи не договірну – відповідальність йдеться.

У науці цивільного права не склалося єдності думок щодо деліктоздатності, а саме: яке місце вона займає у структурі правосуб'єктності і в чому полягає її сутність.

Якщо деліктоздатність – це єдність двох можливостей: бути носієм відповідних прав та обов'язків і створювати їх своїми діями, то можна сказати, що це правосуб'єктність у сфері відносин, що виникають внаслідок протиправної поведінки, яка є частиною всієї галузевої правосуб'єктності особи.

Суб'єкти цивільного права (у числі інших можливостей, якими вони наділяються, крім правосуб'єктності), мають здатність й до захисту порушених прав. Ця здатність може бути охарактеризована як зворотний бік деліктоздатності.

При цьому сама можливість захисту від правопорушень є елементом цивільної правоздатності, бо потерпілий наділяється додатковим правом, реалізованим в ході захисту, а здатність реалізувати її своїми діями входить до змісту дієздатності. Отже, передумовою участі суб'єктів права в охоронних правовідносинах служить не тільки деліктоздатність, але й юридична здатність особи до захисту своїх прав.

Із вище зазначеного слід зробити загальний висновок, що правосуб'єктність військової частини можна визначити як соціально-правову можливість, забезпечену державою матеріальними, юридичними гарантіями бути учасником цивільних правовідносин. Її складовими елементами є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність [161, р. 124].

Специфіка цивільної правосуб'єктності військової частини полягає у тому, що оскільки військові частини створюються не для участі в цивільних правовідносинах, а для забезпечення обороноздатності держави, то участь в цивільних правовідносинах носить для військових частин вимушений, допоміжний по відношенню до основної діяльності характер, і вони не можуть використовувати свою правосуб'єктність в супереч з цими цілями

та не повинні мати широких можливостей для зайняття прибутковою діяльністю. Тому їх правосуб'єктність хоча і може бути досить широкою за змістом, але в цілому носить спеціальний характер.

Отже, виступаючи і фігуруючи в цивільному обороті у відповідній організаційно-правовій формі, військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю. Разом з тим цивільне законодавство не забороняє, активно не перешкоджаючи, некомерційним організаціям здійснювати діяльність, яка приносить прибуток, якщо доходи від діяльності йдуть на додаткове забезпечення діяльності конкретної організації. Слід вважати, що реалізація правосуб'єктності військовою частиною, яка припускає участь в договірних відносинах, здатна вирішити питання про додаткове позабюджетне забезпечення. Пильної уваги заслуговує факт відповідності характеру та змісту договірних відносин з публічно-правовими функціями військових частин.

Правосуб'єктність є одним з своєрідних видів цивільно-правової форми (як специфічна соціальна здатність (можливість) осіб та організацій бути суб'єктом майнових правовідносин).

Правосуб'єктність військової частини має соціальний та юридичний зміст, і перше з них утворюють майнові та немайнові відносини, а друге, права та обов'язки, що складають зміст цих відносини.

Як юридична форма правосуб'єктність військової частини є юридичною мірою здатності (можливості) її участі в цивільних правовідносинах і, подібно до всіх правових форм, юридично визначає межі таких можливостей.

Таким чином, правосуб'єктність військової частини функціонує в можливо-необхідному аспекті. Правового зв'язку між суб'єктами права ще немає, вони тільки плануються, і у них є лише юридичні можливості до участі в тих чи інших цивільних правовідносинах. Саме в юридичній

фіксації меж правових можливостей військової частини і полягає специфікації цивільної правосуб'єктності.

1.4. Правовий статус суб'єктів правовідносин із постачання матеріальних ресурсів за участю військових частин

У процесі реалізації покладених законодавством на державу функцій, остання створює у відповідних сферах суспільного життя окремих суб'єктів публічного права. Зокрема, з метою забезпечення власної воєнної безпеки та оборони, державою було створено Збройні Сили України, основною організаційною ланкою яких є військові частини [113].

Поширеною є практика участі військових частин у речових правовідносинах (щодо управління закріпленим державою майном відповідно до положень Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [120]), у договірних відносинах (з приводу ресурсного забезпечення мети свого створення продовольством, паливно-мастильними матеріалами, військовою зброєю, боєприпасами до неї відповідно до положень Закону України «Про оборонні закупівлі» [117]), у недоговірних правовідносинах (у зобов'язаннях з односторонніх правочинів, публічної обіцянки винагороди, деліктних зобов'язань відповідно до положень ЦК України [146]) тощо. Також, в нинішніх умовах недостатнього фінансування потреб Збройних Сил України військові частини все частіше залучаються до участі в майновому обороті з метою отримання прибутку (відповідно до положень Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102]).

Слід відмітити, що незважаючи на наведені вище випадки участі цих осіб у цивільних відносинах, правовий статус військових частин як учасників цивільних відносин залишається недостатньо врегульованим, що є причиною виникнення низки колізій. Так, наприклад, відповідно до п.

3.1.3. Положення про військове (корабельне) господарство Збройних Сил України [109] військові частини є юридичними особами. У той же час, аналіз положень Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102] дає підстави для висновку, що ініціатором участі у цивільних відносинах з метою отримання додаткових, поряд із державним фінансуванням прибутків, виступають не окремі військові частини — юридичні особи, а в цілому Збройні Сили України, в особі центрального органу військового управління – Міністерства оборони України.

Викликає також застереження й той факт, що окремі військові частини часто не є зареєстрованими, у якості юридичних осіб у порядку, передбаченому Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [105] (на практиці відповідні посадові особи військового управління цю державну реєстрацію підмінюють реєстрацією військової частини у Міністерстві оборони України, як суб'єкта господарювання відповідно до положень Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах [111]) (про що докладно велась мова у *Підрозділі 1.1*).

Отже, проблема правового статусу суб'єктів правовідносин за участю військових частин на сьогодні є невирішеною, а тому потребує з'ясування ряду питань за допомогою яких вирішити окреслену проблему в теоретичному та практичному аспектах.

Військові частини – це частини, які входять до складу з'єднань, окремі частини, кораблі, установи, військово-навчальні заклади, об'єкти та організації Збройних Сил України, які ведуть своє господарство [113]. Військові частини Збройних Сил України, які вступають у цивільні правовідносини, є юридичними особами суб'єктів публічного права, можливість яких на вступ у цивільні правовідносини встановлена статтями 81-82 ЦК України [146]. Однак, на даний час жодним законом це не

передбачено, і військові частини до Єдиного реєстру юридичних осіб не внесені.

У той же час, військові частини приймають участь у цивільних правовідносинах. Практика участі цих осіб у зазначених правовідносинах свідчить про необхідність диференціації такої участі. Так, у договірних відносинах під час поставки продукції в умовах оборонного замовлення (відповідно до положень Закону України «Про оборонні закупівлі» [117]) військові частини, як державні замовники при укладанні державного контракту з виконавцем державного замовлення діють «від імені держави»; замовниками відповідно до ч. 3 ст. 2 Закону України «Про публічні закупівлі» [123] є юридичні особи, які є підприємствами, установами, організаціями (крім тих, які визначені у пунктах 1 і 2 цієї частини) та їх об'єднання, які забезпечують потреби держави або територіальної громади, якщо така діяльність не здійснюється на промисловій чи комерційній основі, за наявності однієї з таких ознак: юридична особа є розпорядником, одержувачем бюджетних коштів; відповідно до ч. 1 ст. 24 Закону України «Про оборонні закупівлі» [117], визначено можливість спрощених торгів із застосуванням електронної системи закупівель – це процедура, що застосовується державним замовником під час дії особливого періоду в Україні або у період введення надзвичайного стану, або у період проведення антитерористичної операції, або у період здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, у разі якщо відомості про закупівлю товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони не становлять державної таємниці.

Під час введення правового режиму воєнного стану в Україні (з 24 лютого 2022 року) діє Постанова щодо здійснення публічних закупівель за спрощеною процедурою [107], а також Постанови Кабінету Міністрів України «Про деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт

і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану» [26] здійснюються замовниками без застосування процедур закупівель/спрощених закупівель.

Так, Департаментом Державних закупівель Міністерства оборони України, за спрощеною процедурою (у зв'язку із веденням воєнного стану на території України), для потреб ЗСУ було здійснено закупівлі тактичних військових черевиків «Combat Swat» у ТОВ «Танос Технолоджи» у кількості 60 000 пар вартістю приблизно 195 млн. грн. Щодо цього правочину, одним із відділів ДБР у м. Києві, підготовлено матеріал для внесення відомостей до ЄРДР щодо фактів закупівлі за завищеними цінами та неналежної якості тактичних військових черевиків за сприянням заступника Міністра оборони України. На жаль, це не поодинокий випадок. Однак, це не означає, що такі протиправні дії вчинені виключно із-за спрощеної процедури. Спрощена процедура в умовах війни допомагає скоротити час на підбір контрагента, укладення договору та отримання необхідних товарів для ЗСУ.

Отже, у цій ситуації держава для виконання своїх завдань (у вигляді централізованого забезпечення Збройних Сил України матеріальними та іншими ресурсами, необхідними їм для виконання поставлених завдань) використовує правові форми приватного права.

Приватне (цивільне) і публічне законодавство передбачає такі особливості правового статусу державних установ, як: 1) створення юридичної особи на основі владного акта або спеціального закону; 2) володіння публічними (державними), а не комерційними цілями, цільова, а не загальна правоздатність; 3) наявність владних повноважень щодо третіх осіб; 4) приналежність майна засновнику; 5) особливий порядок звернення стягнення на майно за борги; 6) неможливість банкрутства.

У той же час, військові частини, як суб'єкти права, мають власні права та інтереси. Щодо цього питання, слід акцентувати увагу на змісті рішення

Конституційного Суду України [128], в якому зазначено про наявність у створених державою суб'єктів права (наприклад, органів державної влади) власних інтересів, які можуть збігатися повністю, частково, або не збігатися з інтересами держави.

Військові частини, відповідно до положень чинного законодавства, мають всі окреслені у ЦК України ознаки юридичних осіб (це доведено у *Підрозділі 1.2.*), з деякою специфікою їх прояву. Зокрема, ці особи мають організаційну єдність (у вигляді поставленої мети їх створення, а також штату структурних підрозділів і посад щодо її виконання), майнову відокремленість (у вигляді закріплення державою свого майна на відповідному титулі відповідно до положень Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України»), несуть самостійну майнову відповідальність [80, с. 212] (в межах коштів, що надходять на їх рахунки по відповідних статтях кошторису відповідно до ст. 5 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102] тощо).

Вияв специфіки прояву деяких ознак військових частин як учасників цивільних відносин (зокрема, щодо порядку їх створення, майнової відокремленості, порядку цивільно-правової відповідальності) можна пояснити встановленням за цими, створеними у розпорядчому порядку державою особами, правового статусу юридичної особи публічного права. Однак, ця специфіка цивільно-правового статусу військових частин не призводить до заміни поширених у цивільних відносинах засад рівності, та диспозитивності.

Таким чином, слід констатувати про закріплення у чинному законодавстві дуалізму правового статусу військових частин у цивільних відносинах. У цих особах зосереджені дві іпостасі. По-перше, за своєю сутністю (публічно-правовою характеристикою) військові частини реалізують інтереси держави у оборонній сфері (в цих випадках зазначені суб'єкти публічного права діють у цивільних відносинах від імені та в

інтересах держави, як її представники відповідно до ст. 173 ЦК України) [80, с. 213;]. По-друге, правове становище військових частин у цивільних відносинах пов'язується із потребою цих організаційних утворень у децентралізованому ресурсному забезпеченні своєї діяльності та у створенні передумов для участі у зобов'язальних відносинах з метою отримання позабюджетних джерел фінансування [81; 83; 161] (їх правовий статус у цих правовідносинах регулюється відповідно главою 7 ЦК України [146] та положеннями Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»[102]).

Продовженням наведеного дуалізму правової природи військових частин, як учасників цивільних відносин є поширені у правозастосовній практиці випадки, коли органи військової прокуратури у спірних правовідносинах здійснюють представництво інтересів держави в особі конкретної військової частини (напр., постанова Вищого господарського суду України від 21 червня 2006 року № 24/382 [96]) та випадки, коли суди з'ясовують, що прокурором пред'явлено позов не в інтересах держави, а в інтересах певної військової частини, яка у спірних правовідносинах виступала як окремий суб'єкт правовідносин і повинна самостійно здійснювати захист своїх прав. В останньому випадку суди повертають заяву без розгляду (напр., постанова Вищого господарського суду України від 14 червня 2006 р., № 05-6-26/784 [97]).

Є й випадки, коли суди висловили заперечення щодо наявності факту порушення інтересів держави в момент участі певного суб'єкта публічного права у цивільних відносинах. Це можна пояснити тим, що нині на законодавчому рівні чітко не прописано цивільно-правовий статус таких осіб та зміст поняття «державні інтереси», які реалізують створені державою суб'єкти права.

Так, відповідно до п. 1 рішення Конституційного Суду України за конституційними поданнями Вищого господарського суду України та

Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Господарського процесуального кодексу України (нині втратив чинність) раніше зазначалося, що «інтереси держави» є оціночним поняттям... Визначення публічних інтересів універсальною формулою пов'язане з певним ризиком необґрунтованого обмеження кола публічних правовідносин або, навпаки, їх розширенням.

Державні інтереси в цивільних відносинах безпосередньо реалізуються військовими частинами, у випадках передбачених законом. Наприклад, відповідно до ст. 173 ЦК України, від імені держави за спеціальним дорученням окрім фізичних та юридичних осіб, можуть виступати й суб'єкти публічного права. У цих цивільних відносинах процес волеутворення держава реалізує в особі відповідних органів державної влади (наприклад, Міністерства оборони України), а процес волевиявлення – створені нею суб'єкти публічного права (наприклад, військові частини). Стороною цих відносин виступає держава.

Цей механізм, зокрема, спостерігається під час розміщення та виконання державного оборонного замовлення, як засобу державного регулювання у сфері наукового та матеріально-технічного забезпечення потреб оборони та національної безпеки України (п. 1 ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі» [117]). Крім цього, у випадках, передбачених законом інтереси держави здійснюються військовими частинами у речових правовідносинах (наприклад, під час виконання делегованого повноваження щодо відчуження через механізм комісії військового майна, що є придатним для подальшого використання, але не знаходить застосування у повсякденній діяльності військ, рішення про що, згідно із ч. 2 ст. 6 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [120] попередньо приймає Кабінет Міністрів України за поданням Міністерства оборони України.

Слід констатувати про дискусійність на науковому рівні питання правового статусу військових частин. Зокрема, висловлені думки вчених, що військові частини не є юридичними особами, оскільки не мають майна на праві власності, а відтак у них відсутня одна з основоположних ознак юридичної особи — майнова відокремленість [15, с. 4]. Інші учені наводять аргументи на користь протилежного висновку, що військові частини де-факто є юридичними особами, однак де-юре цей статус за ними не закріплений, тобто вони є квазіюридичними особами.

Звідси актуальним постає питання цивільно-правового статусу військових частин: чи є військові частини окремими учасниками цивільних відносин із відповідним статусом юридичної особи чи в їх діяльності постійно здійснюється реалізація інтересів їх засновника – держави?

Вирішення цього питання матеріального характеру в нинішніх умовах активізації участі цих суб'єктів публічного права у майнових відносинах має своє продовження у процесуальних галузях права, в ракурсі можливості здійснення представництва інтересів держави органами прокуратури відповідно до п. 2 ст. 121 Конституції України [42] та ст. 36-1 Закону України «Про прокуратуру» [121] у спірних правовідносинах.

Разом з цим, участь військових частин у цивільних відносинах щодо реалізації власних засновницьких інтересів як організаційних утворень наявна, зокрема, під час створення на базі переданого державою майна та наперед визначеної свободи дій у межах цивільної правосуб'єктності належних умов своєї діяльності на постійній основі як окремого суб'єкта права (забезпечення свого функціонування як організації) необхідними матеріальними ресурсами (водо-, тепло-, енергоресурсами та іншими об'єктами). Для забезпечення реалізації зазначених засновницьких інтересів військових частин, при набутті останніми необхідних для своєї діяльності матеріальних об'єктів, держава як їх засновник у централізованому порядку виділяє бюджетні кошти — затверджує їх кошторис.

Отже, у цивільних відносинах при перетворенні виділених бюджетних засобів у матеріальні засоби свого функціонування військові частини здійснюють задоволення своїх інтересів і виступають окремими учасниками цих відносин, додатково до окресленого слід додати тезу М. В. Домашенка, як юридичні особи суб'єктів публічного права [28, с. 57].

Реалізація власних інтересів військових частин відбувається з моменту їх участі у речових правовідносинах, виникаючих під час управління закріпленим державою майном (щодо обліку та збереження закріпленого за організаціями Збройних Сил України майна у належному стані, дій щодо його утримання, користування та списання у передбачених законодавством випадках тощо). Внаслідок цього, військові частини як організації здійснюють управління об'єктами господарського, технічного та медичного призначення, спеціальними спорудами, об'єктами навчально-матеріальної бази, культурно-освітнім майном). Інтерес власника – держави у цьому випадку реалізується опосередковано.

Таким чином, реалізація інтересів військових частин – юридичних осіб відбувається під час участі цих непідприємницьких організацій у цивільних відносинах з метою отримання прибутку, якщо ця діяльність відповідає меті, для якої їх було створено, та сприяє її досягненню (ст. 86 ЦК України). Йдеться про надану організаціям Збройних Сил України у нормативному порядку (згідно положень Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102]) можливість здійснювати господарську діяльність, спрямовану на одержання додаткових джерел фінансування своєї діяльності.

Отже, по-перше, у випадках участі військових частин у цивільних відносинах з метою реалізації своїх власних інтересів як організаційних утворень (у вигляді створення належних матеріальних умов здійснення своєї діяльності), правовий статус цих осіб визначається загальними положеннями про юридичну особу (Глава 7 ЦК України [146]). По-друге, у

випадках реалізації військовими частинами інтересів держави у цивільних відносинах їх правовий статус, як представників держави окреслено положеннями ЦК України щодо представництва (Глава 17 ЦК України [146]). По-третє, на наш погляд, необхідно внести зміни та доповнення до ЦК України щодо створення легальних передумов участі у цивільних відносинах таких учасників як військові частини – юридичні особи суб'єктів публічного права. Йдеться, зокрема, про загальні засади участі цих осіб в цивільних відносинах у якості окремих учасників, ознаки юридичних осіб публічного права, організаційно-правові форми, особливості майнової відповідальності.

Також слід зазначити, що силові структури нашої країни є суб'єктами бюджетного права і вони не в змозі порушити основ програмно-цільового методу використання державних коштів (у нашому випадку – порядку використання матеріально-технічних ресурсів). Метою запровадження такого методу є встановлення безпосереднього зв'язку між виділенням бюджетних коштів (матеріально-технічних ресурсів) та результатами їх використання. Іншими словами кожен суб'єкт військового господарювання не уповноважений здійснювати матеріально-технічне забезпечення персоналу іншого відомства, якщо на це не має розпорядження старшого начальника.

Вищі адміністративні апарати відомств не в змозі передбачити всіх ситуацій щодо забезпечення персоналу, який надано для виконання різних завдань від інших силових структур. Випадки спільних дій у загостреній ситуації, коли обстановка диктує свої вимоги, відбуваються дуже часто. Отже, на практиці виходить, що діє принцип «кожен сам за себе». Одним із шляхів, за яким може піти розвиток міжвідомчого матеріально-технічного забезпечення, це зміни, які доцільно проводити на законодавчому рівні.

Висновки до розділу 1

Визначено, що військова частина – це установа, створена Міністерством оборони України, для реалізації покладених на неї завдань. Їй притаманні ознаки юридичної особи, а саме: *(організаційна єдність* визнається наявним у військовій частині своєї назви та органів управління, правомочності командира військової частини на видання наказів і ведення переписки, наявності у військовій частині самостійного фінансового та військового господарства, а також діяльності військових частин на основі загальних для них статутів та положень (відомчих нормативних актів Міністерства оборони України); *майнова відокремленість*, основним джерелом майна військових частин як державних військових установ є отримані за кошторисом від власника грошові кошти. Саме кошторис характеризує майнову відокремленість і вказує на непідприємницький характер останніх. Виходячи з цього зроблено висновок про наявність економічних передумов участі військових частин у майнових правовідносинах, які полягають в наявності відокремленого військового господарства військової частини, виробництві військовою частиною децентралізованих заготівель матеріальних засобів на договірних засадах, та наявності побудованого на розрахунковій діяльності підсобного господарства військової частини; *самостійна майнова відповідальність* за своїми зобов'язаннями військова частина відповідає самостійно засобами грошового фонду, які призначені для ведення самостійної діяльності, у випадках недостатності самостійних коштів, додатково відповідає Міністерство оборони України; виступ у цивільному обороті від свого імені, беручи участь в майновому обороті, військова частина укладає різні види правочинів (договорів) в інтересах забезпечення виконання призначених цілей, зокрема укладає договори, вступає в зобов'язання та несе самостійну цивільно-правову відповідальність в межах наявних у військовій частині

грошових коштів. Звідси впливає і самостійне, від власного імені, виступ не тільки в матеріальних, а й в процесуальних правовідносинах.

Визначено, що військові частини за характером прав на майно юридичної особи її засновників і самої юридичної особи є юридичними особами, у яких відокремлене майно знаходиться на обмеженому речовому праві, за організаційно-правовою формою – державними військовими установами, за технічним найменуванням (як аналог фірмового найменування юридичної особи) – військовими частинами.

Зроблено висновок, що здійснювана військовими частинами як учасниками цивільного обороту діяльність не є основною, для них ця діяльність повинна бути строго регламентованою, тобто повинен діяти принцип «дозволено все те, що прямо встановлено установчими документами».

Щодо державної реєстрації військових частин, то особливістю даної процедури визнано те, що військові частини як юридичні особи підлягають державній реєстрації в Міністерстві оборони України. Відповідно на цій підставі запропоновано створення в названих органах спеціального структурного підрозділу Мін'юсту, який і буде вести реєстр військових частин – юридичних осіб. Така пропозиція характерна для того, щоб виправити прогалину, яка склалася на законодавчому рівні.

Визначено, що майнові відносини військових частин є предметом регламентації норм адміністративного та цивільного права, а отже, до діяльності військових частин застосовуються комплексні інститути права, а тому і правосуб'єктність визначається залежно від виду відносин, у яких військова частина приймає участь. Зроблено висновок про те, що військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю. Військова частина як суб'єкт цивільного права може мати лише ті цивільні права та обов'язки, які відповідають меті її діяльності та публічним державним інтересам.

Визначено, правосуб'єктність військової частини як соціально-правову можливість, забезпечену державою матеріальними, юридичними гарантіями бути учасником цивільних правовідносин. Її складовими елементами є правоздатність, дієздатність та деліктоздатність.

Специфіка цивільної правосуб'єктності військової частини полягає в тому, що оскільки військові частини створюються не для участі в цивільних правовідносинах, а для забезпечення обороноздатності держави, то участь в цивільних правовідносинах носить для військових частин вимушений, допоміжний по відношенню до основної діяльності характер, і вони не можуть використовувати свою правосуб'єктність в супереч визначеним цілям та не повинні мати широких можливостей для зайняття прибутковою діяльністю. Тому їх правосуб'єктність хоча і може бути досить широкою за змістом, але в цілому носить спеціальний характер.

Отже, виступаючи і фігуруючи в цивільному обороті у відповідній організаційно-правовій формі, військові частини наділені спеціальною правосуб'єктністю. Разом з тим цивільне законодавство не забороняє, активно не перешкоджає некомерційним організаціям здійснювати діяльність, яка приносить прибуток, якщо прибуток від діяльності спрямований на додаткове забезпечення діяльності конкретної організації. Слід вважати, що реалізація правосуб'єктності військовою частиною, яка припускає участь в договірних відносинах, здатна вирішити питання про додаткове позабюджетне забезпечення. Пильної уваги заслуговує факт відповідності характеру та змісту договірних відносин з публічно-правовими функціями військових частин.

Вияв специфіки прояву деяких ознак військових частин як учасників цивільних відносин (зокрема, щодо порядку їх створення, майнової відокремленості, порядку цивільно-правової відповідальності) пояснено встановленням за цими, створеними у розпорядчому порядку державою особами, правового статусу юридичної особи публічного права. Однак, ця

специфіка цивільно-правового статусу військових частин не призводить до заміни поширених у цивільних відносинах засад рівності та диспозитивності.

Визначено, про закріплення у чинному законодавстві дуалізму правового статусу військових частин у цивільних відносинах. У цих особах зосереджені дві іпостасі. По-перше, за своєю сутністю (публічно-правовою характеристикою) військові частини реалізують інтереси держави у оборонній сфері (в цих випадках зазначені суб'єкти публічного права діють у цивільних відносинах від імені та в інтересах держави, як її представники відповідно до ст. 173 ЦК України). По-друге, правове становище військових частин у цивільних відносинах пов'язується із потребою цих організаційних утворень у децентралізованому ресурсному забезпеченні своєї діяльності та у створенні передумов для участі у зобов'язальних відносинах з метою отримання позабюджетних джерел фінансування (їх правовий статус у цих правовідносинах регулюється відповідно Главою 7 ЦК України).

РОЗДІЛ II. ДОГОВІР ПОСТАВКИ В СИСТЕМІ ЗОБОВ'ЯЗАНЬ ПО ЗАБЕЗПЕЧЕННЮ МАТЕРІАЛЬНИМИ РЕСУРСАМИ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН

2.1. Характеристика правовідносин, опосередковуючих поставку матеріальних ресурсів за участю військових частин

Коло цивільно-правових відносин, в які вступають військові частини, не дуже широкий. Це пояснюється спеціальним характером їх правоздатності. Межі спеціальної правоздатності військової частини обумовлені необхідністю централізованого постачання Збройних Сил України матеріальними ресурсами, необхідних їм для виконання покладених на них завдань з оборони держави. Військові частини, таким чином, не можуть вийти за рамки прямо визначених у нормативно-правових актах обмежень їх можливостей на участь в майнових правовідносинах.

Серед тих зобов'язальних правовідносин, у які військові частини можуть вступати, використовуючи виділені їм бюджетні кошти, можна виділити наступні: договори про поставку матеріальних ресурсів, виконання робіт та надання послуг. Причому, вступаючи у правовідносини за вказаними договорами, військові частини виступають, як правило, в якості покупців та замовників.

Для успішного виконання своїх завдань та функцій військові частини Збройних Сил України та інших військових формувань повинні належним чином забезпечуватися необхідними матеріально-технічними ресурсами. Загалом, за напрямком забезпечення Збройних Сил України пально-мастильними матеріалами здійснюється практична реалізація прийнятих рішень на рівні керівництва держави та Міністерства оборони України щодо закупівлі та постачання пального для забезпечення потреб Збройних Сил України. Станом на 2014 рік отримано 27,372 тис. тонн пально-мастильних матеріалів за договорами закупівель. Крім того, на виконання розпорядження Кабінету Міністрів України від 23.04.2014 р. № 448-р щодо

виділення Збройним Силам України 58,9 тис. тонн пального з підприємств Державного агентства резерву України було отримано 41,503 тис. тонн пального.

Також, організовано проводиться робота з проведення регламентного ремонту та обслуговування автомобільних засобів заправки та транспортування пального на державному підприємстві концерну «Укроборонпром». Станом на 2014 рік для проведення ремонту передано 142 од., з яких відремонтовано 39 од. Загалом було передбачено проведення ремонту 324 од. технічних засобів станом на 2014-2015 рр.

Усе вищезазначене спрямоване на своєчасне та безперебійне забезпечення виконання завдань Збройними Силами України [64].

Під забезпеченням військових частин такими ресурсами слід розуміти встановлену систему заходів з виробництва та доведення до військ озброєння, бойової техніки, матеріальних та грошових засобів. Незважаючи на те, що військові частини мають право та можливість вступати у зобов'язальні правовідносини, це право не безмежне та здійснюється, за невеликими винятками, шляхом використання у цивільному обороті тільки грошових коштів, виділених військовій частині за кошторисом, або її позабюджетних коштів.

Забезпечення прийнято поділяти на матеріальне та технічне.

Матеріальне забезпечення – це вид матеріально-технічного забезпечення, спрямоване на задоволення потреб військових частин та підрозділів в озброєнні, військовій та спеціальній техніці, зброї та боєприпасів, спеціальних комплектувальних виробів для їх виготовлення та експлуатації, матеріалів та обладнання, спеціально призначених для їх розроблення, виготовлення або використання.

Технічне забезпечення – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення військ спеціальними технічними засобами, технічними засобами розвідки, засобами технічного та криптографічного захисту

інформації, засобами спеціального зв'язку, космічною технікою військового та подвійного призначення, засобами індивідуального захисту (бронежилети всіх класів захисту, протиударні, кулезахисні шоломи, комплекти протиударного захисту тощо), спеціальними засобами (кайданки, кийки, засоби, споряджені речовинами сльозогінної, світлошумової дії тощо), спеціальними (спеціалізованими) транспортними засобами; комп'ютерною, оптичною, вимірною та іншою технікою; спеціальним форменим одягом, необхідним для виконання завдань правоохоронними органами, структурними підрозділами органів виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, військовими формуваннями з правоохоронними функціями, товари подвійного використання для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, розвитку обороноздатності держави та системи національної стійкості.

Для ефективної реалізації службово-бойової діяльності кожна військова частина на сьогоднішній день зобов'язана реалізовувати логістичний підхід. При цьому останні наділені правами юридичної особи. Це обумовлено необхідністю, матеріально-технічного забезпечення діяльності кожної частини та підрозділу в необхідності, а в окремих випадках і доцільністю, залучення позабюджетних коштів отриманих за рахунок надання платних послуг організаціям та населенню, що у свою чергу, сприяє розвитку цивільних договірних правовідносин. У цьому випадку має сенс вести мову про формування окремих військово-логістичних систем. *Логістична система* – це економічна система, що володіє високими адаптивними властивостями в процесі виконання комплексу логістичних функцій та операцій. Вона формується з декількох підсистем, широко інтегрованих між собою і з зовнішнім середовищем.

Логістична система, як будь-яка система управління, ґрунтується на системному підході – базовому принципі менеджменту якості. Здатність поставити товар в потрібний час, у потрібне місце з мінімальними витратами, а також здатність адаптуватися до умов зовнішнього середовища (зміни попиту на товар або послуги, непередбачений вихід з ладу технічних засобів тощо) неможливі без урахування всіх взаємозв'язків між елементами логістичної системи. «Системність» логістичної системи дозволяють їй закуповувати матеріали, пропускати їх через свої виробничі потужності та випускати у зовнішнє середовище, досягаючи при цьому заздалегідь обумовленої мети. Транспортні системи, вкладаючись в загальноприйняте поняття «Система», складаються з системоутворюючих елементів, тісно взаємопов'язаних та взаємозалежних, що мають впорядковані зв'язки та утворюють певну структуру із заздалегідь заданими властивостями. Найважливішою характеристикою логістичних систем є показник логістичного циклу. Логістичний цикл виражається періодом часу, який необхідний для оформлення замовлення на поставку певного товару, його виготовлення, включаючи придбання потрібних для цього коштів та предметів виробництва, і безпосередньо на доставку замовленої продукції на склад споживача. Ці системи повинні функціонувати у відповідності з логістичною концепцією, тобто раціонально вести свою господарську діяльність за рахунок організації оптимальних потокових процесів.

У відповідності з цим, для силових структур доцільно модернізувати централізоване постачання паливно-мастильних матеріалів, продовольством, речовими, медичними та технічними засобами за рахунок впровадження в повсякденну діяльність сучасних логістичних технологій та інструментів у таких функціональних областях як доставка, складування, зберігання, розподіл матеріальних ресурсів.

Так, військові частини, які виконували завдання в зоні проведення військових дій технічними засобами та майном продовольчої служби

забезпечені. Відновлення техніки та майна, які втрачені внаслідок впливу противника, здійснюється шляхом подачі установами Тилу Збройних Сил України своїм транспортом, до військових частин в райони виконання завдань або у визначені місця передачі, за рахунок стратегічних запасів, гуманітарної допомоги.

Активізовано заходи щодо модернізації, розробки, удосконалення та випуску нових видів зброї та військової техніки. Поставлено до військ (сил) за державними контрактами близько 1000 зразків озброєння та військової техніки та понад 260 тис. одиниць боєприпасів [118].

Здійснюються практичні заходи щодо трансформування системи управління Збройних Сил України та системи їх всебічного забезпечення. Покращено забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України індивідуальними засобами захисту, спальними мішками, постільними речами та деяким іншим речовим майном, забезпечено безперебійне харчування особового складу. Розпочато проведення експерименту (пілотного проєкту) у двох військових частинах з питань харчування особового складу у польових умовах.

Конкретизуючи зазначене, зупинимося на недоліках. Так, Міністерство оборони України відмічає значні недоліки, які існують в самій системі забезпечення Збройних Сил України матеріальними ресурсами та в організації її функціонування. Саме з цих причин залишився не використаним значний фінансовий ресурс, виділений на матеріальне забезпечення потреб Збройних Сил України у 2014 році. У січні - травні 2015 року виявлено втрат та збитків на суму 374,9 млн. грн., у тому числі допущених у попередні роки - 355,4 млн. гривень. Щодо системи забезпечення ЗСУ з лютого 2022 року, тобто з повномасштабного вторгнення РФ, то слід зазначити, що ці цифри не розголошуються, тому в роботі відсутня практика за цей період.

Неефективна робота відповідальних посадових осіб Міністерства оборони України та Збройних Сил України (з 2015 р.) призвела до наявності простроченої дебіторської заборгованості, яка складає 491 млн. грн. Найгірший стан справ у Департаменті озброєння та військової техніки Міністерства оборони України (291 млн. грн.), Управлінні організації і супроводження ремонту (65 млн. грн.), Командуванні Сухопутних військ Збройних Сил України (52 млн. грн.), Департаменті державних закупівель та постачання матеріальних ресурсів Міністерства оборони України (42 млн. грн.), Департаменті капітального будівництва Міністерства оборони України (40 млн. грн.), Головному квартирно-експлуатаційному управлінні Збройних Сил України (1 млн. грн.). Заходи щодо її погашення своєчасно не вживалися [118].

Щодо недоліків діяльності військових частин, на наш погляд, перш за все, слід враховувати, що військова частина, виконуючи покладені на неї державою завдання, реалізує державно-владні повноваження у визначеній сфері, що є її основним призначенням. Коло таких повноважень (компетенція) зводиться до прав та обов'язків щодо здійснення законодавчо встановлених функцій та певних форм управлінської діяльності. Таким чином, військова частина є самостійним учасником адміністративно-правових відносин, тобто суб'єктом адміністративного права. З точки зору цивільного права, участь військових частин у цивільному обороті відповідає організаційно-правовій формі установ. Проте слід врахувати, що фінансовою основою їх діяльності є бюджетні кошти, порядок витрачання яких визначається бюджетним законодавством. В якості одержувача бюджетних коштів військова частина набуває можливості участі у бюджетних правовідносинах, будучи суб'єктом бюджетного права. У цьому зв'язку, на неї поширюється правовий режим бюджетної установи, якій притаманний ряд особливостей.

По-перше, бюджетні установи використовують бюджетні кошти відповідно до затвердженого кошторису. По-друге, перелік їх витрат є вичерпним та витрачання коштів носить строго цільовий характер. По-третє, при зменшенні фінансування договорів, укладених бюджетною установою, з бюджету сторона договору вправі вимагати лише відшкодування реального збитку тощо [82, с. 70].

При цьому не згадується недофінансування у широкому сенсі цього слова, тобто визначений в бюджеті (кошторис) явно недостатній для нормального функціонування одержувача (забезпечення його потреб) обсягу коштів, який приймається за 100 % фінансування. Такий режим фінансування називають «дефіцитним» або недостатнім. На сьогодні не секрет, що саме у такому режимі фінансується більшість військових частин.

Подібна ситуація обґрунтовується, як правило, важкою економічною ситуацією та необхідністю економії бюджетних коштів.

У свою чергу, ефективність використання бюджетних коштів передбачає досягнення найкращого результату з використанням визначеного бюджетом обсягу коштів (свого роду економія «навпаки»). Однак це лише загальна та досить абстрактна фраза. Єдиний закріплений підхід та чіткі критерії для визначення ефективності використання бюджетних коштів одержувачами відсутні.

З визначеними питаннями безпосередньо пов'язані й певні проблеми, що виникають у процесі залучення та використання бюджетними установами додаткових (позабюджетних) коштів, у тому числі за рахунок надання платних послуг. Передбачається, що залучення позабюджетних коштів силовими структурами – захід вимушений, але необхідний через брак коштів бюджету на його потреби. По суті, військова частина, що здійснює платну діяльність, переходить на часткове самофінансування, фактично беручи на себе частину бюджетних витрат (тобто несе на собі тягар їх покриття знімаючи навантаження з бюджету) [32].

У цьому зв'язку виникає питання про віднесення доходів силових структур до прибутку та визначенні режиму їх оподаткування. Законодавча невизначеність багатьох питань тягне ухвалення суперечливих підзаконних нормативно-правових актів, виникнення труднощів у правозастосовній діяльності. Недоліки правового регулювання не дозволяють військовим частинам у мирний час нормально здійснювати свою діяльність та вимагають їх усунення у після військовий період.

Виникнення та існування зобов'язальних правовідносин ставиться у залежність від волі військової частини. Тобто у рамках виділених їй по кошторису бюджетних асигнувань, військова частина самостійно укладає договори та бере участь в породжуваних ними правовідносинах, незважаючи на те, що в деяких випадках при укладенні договору діє від імені держави. Кабінетом Міністрів України визначено перелік видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил .

Кожна військова частина на постійній основі здійснює господарську діяльність – як для досягнення поставлених перед нею цілей та завдань у загальній системі забезпечення оборони країни та безпеки держави, так і для задоволення власних потреб як автономно функціонуючої бойової, адміністративної та юридичної одиниці. Військові частини, на відміну від інших юридичних осіб, створені не для участі в цивільних правовідносинах, яка носить для них допоміжний по відношенню до основної діяльності характер ... Метою створення юридичних осіб – військових організацій є не заняття прибутковою діяльністю, а матеріально-побутове забезпечення їх діяльності.

Аналіз військового законодавства дозволяє умовно класифікувати договори, які укладаються військовими частинами, на два види.

До першого виду відносяться договори, притаманні для організацій будь-якої форми, оскільки призначені для забезпечення їх нормальної

роботи, а тому не потребують додаткової регламентації. Для військових частин такими договорами є договори на користування комунальними послугами (електро-, водо-, тепло-, газопостачання, вивезення та знешкодження сміття тощо), надання послуг зв'язку, договори про розрахунково-касове обслуговування, а також передбачені планами господарської діяльності військових частин договори поставки матеріальних ресурсів.

Друга група договорів, пов'язана із здійсненням уповноваженими суб'єктами повноважень щодо військового майна. Основним видом таких правовідносин є договори про передання військового майна в найм (оренду) військового майна (за винятком озброєння, боєприпасів, бойової та спеціальної техніки) фізичним та юридичним особам (ст. 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102]). Відповідно до ст. 7 Закону військові частини, у тому числі державні підприємства, можуть передавати закріплене за ними рухоме і нерухоме військово майно в оренду юридичним і фізичним особам. Проте, передача військового майна в оренду юридичним і фізичним особам здійснюється виключно на конкурсній основі. Порядок надання дозволу на передачу такого майна в оренду встановлюється Кабінетом Міністрів України. Акт оцінки майна, яке передається в оренду, погоджується з Фондом державного майна України чи його регіональним відділенням [98]. Розрахунок орендної плати державного майна, до якого відносяться будівлі та об'єкти Військової частини, визначаються відповідно до п. 8 Методики розрахунку та порядку використання плати за оренду державного майна, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України № 786 від 04.10.95 р., на підставі експертної оцінки вартості орендованого приміщення.

У цій площині, слід зазначити, що землі Військової частини згідно ст. 1 Закону України «Про використання земель оборони», ст. 6 Закону України «Про розмежування земель державної та комунальної власності», ст. 77

Земельного кодексу України [31], відносяться до земель оборони (до земель державної власності), а будівлі та споруди, що на цих землях розміщуються, визнаються – військовим майном, що передбачено до ст. 14 Закону України «Про Збройні Сили України» [113] та ст.ст. 1, 3 Закону України «Про правовий режим майна у Збройних Силах України» [120], де зазначено, що майно, закріплене за військовими частинами (закладами, установами та організаціями Збройних Сил України) є державною власністю.

Згідно зі ст. 77 Земельного кодексу України [31] землями оборони визнаються землі, надані для розміщення та постійної діяльності військових частин, установ, військово-навчальних закладів, підприємств та організацій Збройних Сил України, інших військових формувань, утворених відповідно до законодавства України. Землі оборони можуть перебувати у державній та комунальній власності. Порядок використання земель оборони встановлюється законом.

Правові засади і порядок використання земель оборони регулюються Законом України «Про використання земель оборони», ст. 4 якого визначено вичерпний перелік використання земель оборони в господарських цілях, а саме: військові частини за погодженням з органами місцевого самоврядування або місцевими органами виконавчої влади і в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України, можуть дозволяти фізичним і юридичним особам вирощувати сільськогосподарські культури, випасати худобу та заготовляти сіно на землях, наданих їм у постійне користування.

До господарської діяльності у Збройних Силах України належить діяльність військових частин, з оборонних закупівель, пов'язана із закупівлею товарів, робіт і послуг оборонного призначення за імпортом, яким в установленому законодавством порядку надані повноваження на право здійснення імпорту товарів військового призначення і товарів, які

містять відомості, що становлять державну таємницю (ч. 2 ст. 1 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України» [102]).

Виділення цих договорів в окрему групу зумовлене, по-перше, особливим режимом військового майна; по-друге, наявними обмеженнями, пов'язаними з укладенням цих договорів (як правило, на їх укладення необхідна згода Міністерства оборони України, або саме Міністерство оборони виступає стороною таких договорів).

Укладення, зміну, розірвання та виконання договорів, віднесених до першої групи, військові частини здійснюють через свою договірну діяльність, загальний порядок ведення якої встановлюється підпунктом 5.7 Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України [109].

Практика показує, що саме від договору (договірної діяльності) залежить нормальне функціонування підприємств, його захищеність від несумлінних партнерів, взаємовідносини з податковими та іншими органами контролю [20, с. 23]. Договір поставки, найбільш повно віддзеркалює особливості товарного обігу в державі та створення валового продукту, що становить основу добробуту будь-якого суспільства [130, с. 74-79].

Залежно від суб'єкта, який задовольняє потреби військ, заходи із забезпечення військових частин необхідними ресурсами, можна класифікувати на централізовані та децентралізовані. *Централізовані заходи* пов'язані з вирішенням уповноваженими на те органами питань щодо планування, виробництва та поставок матеріальних ресурсів у війська, визначення джерел забезпечення військових формувань грошовими ресурсами тощо. Для характеристики централізованого постачання важливого значення мають тези про те, що: по-перше, відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 9 Закону України «Про Збройні Сили України» [113] забезпечення постачання у війська майна, надання послуг в обсягах, що необхідні для

ефективного виконання Збройними Силами покладених на них завдань та функцій, належить до компетенції Кабінету Міністрів України; по-друге, формою реалізації централізованого постачання є закупівля зброї, боєприпасів, військової та спеціальної техніки, вузлів, агрегатів, запасних частин, речового та медичного майна, продовольства, пально-мастильних матеріалів, іншого військового майна в порядку, передбаченому Законом України «Про оборонні закупівлі» [117].

Зупинимо увагу на спеціальному Законі України «Про оборонні закупівлі» [117], який вступив в силу з 01.01.2021 року. Метою цього Закону є визначення правових засад для забезпечення матеріально-технічних і наукових потреб сектору безпеки і оборони держави шляхом ефективного та прозорого здійснення оборонних закупівель із дотриманням заходів захисту національних інтересів, створення конкурентного середовища, запобігання корупції у сфері оборонних закупівель, розвитку добросовісної конкуренції, а також ефективного та прозорого планування, реалізації і контролю за здійсненням оборонних закупівель.

Реформа у сфері публічних закупівель пов'язана із політичними, правовими, соціальними, фінансовими, інституційними, етичними та технологічними завданнями, розв'язання яких сприятиме сталому соціально-економічному розвитку держави, конкурентоспроможності економіки та динамічній інтеграції України в міжнародні ринки, зокрема в спільний ринок ЄС. Таким чином, одним із завдань реформи є запровадження механізму централізованої закупівлі з оптимальним збереженням переваг децентралізованої моделі, що функціонує на сьогодні.

Важливим завданням інституційної реформи є професіоналізація публічних закупівель, що надасть можливість підвищити якість та керованість процесом організації процедур закупівлі, забезпечить економію бюджетних коштів, посилить підзвітність замовників та дозволить інтегрувати функцію публічних закупівель у цілісну систему управління

державними фінансами. Професіоналізація публічних закупівель розглядається як необхідна складова адаптації до міжнародних стандартів та оптимізації в єдиній системі централізованих та децентралізованих публічних закупівель.

Крім того, однією з проблем сфери публічних закупівель є питання проявів корупції. Підвищення рівня прозорості дій замовників та відповідальності посадових осіб є головним чинником виявлення та запобігання корупції. Прозорість сфери публічних закупівель означає інформування ринку про заплановані та укладені договори, опублікування всіх необхідних умов та вимог до потенційних учасників та виконавців договорів, своєчасної та повної звітності щодо проведених процедур та виконання укладених договорів. Прозорість сфери публічних закупівель також передбачає опублікування нормативної бази, детальних рекомендацій, роз'яснень, методик та стандартів, відповідних рішень щодо процедур закупівлі.

Крім того, Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію), закріплено зобов'язання України щодо приведення системи публічних закупівель у відповідність із стандартами ЄС.

Питання публічних закупівель викладені у главі 8 розділу IV Угоди про асоціацію (статті 148-156 та додаток XXI), якою передбачено забезпечення взаємного доступу до ринків публічних закупівель ЄС та України на основі планованого та послідовного наближення законодавства України у сфері публічних закупівель до *acquis* ЄС у сфері публічних закупівель, що супроводжуватиметься інституційною реформою та створенням ефективної системи публічних закупівель відповідно до принципів, якими регулюються публічні закупівлі ЄС. Зазначені положення

застосовуються до контрактів, на які поширюється дія відповідних директив ЄС.

Директива ЄС регулює процедури здійснення публічних закупівель для цілей оборони та правила закупівель інших чутливих товарів, робіт та послуг для гарантування безпеки на засадах прозорості та конкурентноздатності. Директива створює спільний (внутрішній) ринок ЄС в секторі оборони та безпеки. Урядом України було заплановано впровадження Директиви ЄС у 2019 році для виведення у прозорість визначених правовідносин.

Згідно із принципами закупівель, що закріплені у ст. 18 Директиви 2014/24/ЄС Європейського парламенту і Ради ЄС від 24 лютого 2014 р. про державні закупівлі та скасування Директиви 2004/18/ЄС [123], замовники повинні рівноправно і без дискримінації ставитися до суб'єктів господарювання і мають діяти відкрито та пропорційно. Структура закупівель не повинна бути спрямована на виключення її зі сфери дії цієї Директиви або штучне звуження конкуренції. Конкурс вважається штучно звуженими, коли структура закупівель побудована з метою надання переваг або ущемлення інтересів певних суб'єктів господарювання.

Державні закупівлі є значною частиною економіки ЄС і багатьох країн у всьому світі. Політика ЄС сприяє більшій відкритості у сфері закупівель, хоча Європейська комісія зазначає, що багато країн, які не є членами ЄС, неохоче відкривають свої ринки державних закупівель для міжнародної конкуренції.

Таким чином, аналізуючи законодавство України та завдання реформи слід зробити висновок, щоб завдання поставлені перед державою почали виконуватися, потрібно з правовою визначеністю прописати всі положення, які стосуються публічних закупівель, щоб у замовників не виникало питань, яким нормативно-правовим актом слід керуватися, і як проводити діяльність пов'язану з публічними закупівлями.

Безперечно, централізоване постачання є основним для забезпечення Збройних Сил України. Проте, очевидно, не всі потреби військових частин у майні та послугах доцільно забезпечувати виключно у централізованому порядку.

Так, найбільш оптимальним шляхом забезпечення військових частин продовольством, оргтехнікою, меблями, канцелярськими виробами, частково медичним та речовим майном є безпосереднє укладання провідними військовими частинами договорів із суб'єктами, які можуть запропонувати найкращі умови поставок товарів чи надання послуг.

Слід зазначити, що в діяльності Збройних Сил України, договір тривалий час не знаходив належного застосування (відчувалася жорсткість централізованого регулювання). Проте реалії сучасної ринкової економіки змінюють співвідношення планово-адміністративних актів та договорів, спрямованих на забезпечення постійної життєдіяльності військ, на користь останніх. Так, за інформацією Міністерства оборони України, з 2003 р. закупівля овочів у Збройних Силах відбувається переважно децентралізовано, тобто відбір продукції та її придбання здійснюють безпосередньо тилові органи військових частин, а не продовольче управління Тилу Міністерства оборони України. А це, у свою чергу, дає змогу уникнути дублювання в роботі, а також заощадити певні кошти. Слід зазначити, що в жодному нормативно-правовому акті немає вичерпного переліку договорів, які можуть укладати військові частини.

Разом із цим, всі ці договори повинні бути такими, що спрямовані виключно на створення умов, необхідних для забезпечення виконання військовими формуваннями своїх основних завдань та функцій.

Таким чином, сучасний стан забезпечення військ дозволяє стверджувати, що: по-перше, у зв'язку із заміною договором раніше діючих адміністративно-правових актів, договірна діяльність стає важливим регулятором відносин, пов'язаних із забезпеченням потреб військ у

матеріально-технічних ресурсах; по-друге, спостерігаються тенденції до розширення договірної сфери регулювання тилового забезпечення повсякденної діяльності військ, в результаті чого військові частини повинні отримувати більшу самостійність при вирішенні питань, що становлять інтерес для них як суб'єктів майнових відносин.

2.2. Договір поставки – як форма регулювання забезпечення матеріальними ресурсами військових частин

У цивільному праві поняття договору є одним з основних. Ще римські юристи зазначали, що договори є найбільш розповсюдженим джерелом зобов'язань, поділяючи їх на контракти і пакти. Контрактами були договори, визнані цивільним правом та забезпечені позовним захистом. До них належали тільки певне (вичерпне) коло зобов'язань, таких як: реальні (тобто встановлювали зобов'язання переданням речі), вербальні (або словесні, усні), літеральні (тобто письмові) і консенсуальні (за якими зобов'язання виникає внаслідок одного consensus, угоди, незалежно від передання речі) [129]. При цьому кожна з чотирьох названих категорій охоплювала суворо обмежену кількість точно визначених контрактів. Наприклад, до числа консенсуальних контрактів увійшла купівля-продаж (*emptio-venditio*). Зважаючи на це нові контракти, що з'явилися після того (як склалася система з перерахованих видів), утворили групу так званих безіменних контрактів (*contractus innominati*).

Крім формальних контрактів суспільні відносини в Римі регулювалися за допомогою неформальних угод – пактів, які за загальним правилом не користувалися позовним захистом. Однак зі спливом часу деякі з пактів все ж таки отримали позовний захист. Визнання пактів було викликано тим, що з розвитком торгівлі та промисловості у рабовласницькому суспільстві в повсякденну практику увійшло безліч

неформальних угод, не відповідних ні під один з встановлених типів контрактів. Залишити нові види неформальних угод без позовного захисту в деяких випадках було не можливо, так як це не відповідало б вимогам цивільного обороту і підривало б стійкість ділових зв'язків [129]. Так виникли пакти, забезпечені позовом, одним із видів яких став *pacta adiecta* – пакт, приєднаний до контракту, що захищався позовом. За своєю суттю, це додаткові контрактом домовленості, що мали на меті внесення змін до головного контракту, наприклад, покласти на ту або іншу сторону контракту будь-які додаткові обов'язки. Як правило, такі додаткові пакти приєднувалися до головного договору безпосередньо при його укладанні. Видається, що дана схема договірних відносин стала прообразом, у тому числі, сучасного договору поставки.

Отже, *договір* – одна з найдавніших правових конструкцій, що розвивалась разом із приватним правом протягом тривалого часу. Як зазначав В. В. Луць, договірне право – це серцевина цивільного права України, яким регулюється системи майнових та особистих немайнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників [59, с. 131].

У складі цивільного права як галузі вітчизняного права, інститут договірної права посідав та посідає одне з чільних місць. Загальновизнаним є той факт, що система окремої галузі права будується передусім відповідно до системи (структури) основоположного у даній сфері нормативно-правового акту, яким для галузі цивільного права є ЦК України. За словами Н. С. Кузнецової, саме цивільне право є основним регулятором суспільних відносин приватного характеру, а Цивільний кодекс є не лише основним актом цивільного законодавства, але й основою всієї системи приватного права, «кодексом життя всього громадянського суспільства» [53, с. 51]. На думку Р.О. Стефанчука, Цивільний кодекс – це життя, перекладене на мову законодавства. Він регулює найширший спектр

відносин, власність, договірне право, особисті немайнові права людини та порядок їх реалізації й захисту [136].

Ще в дореволюційному цивільному законодавстві договір поставки виділявся у якості самостійного договору поряд з договором купівлі-продажу. При цьому, під поставкою розуміли договір, за яким одна сторона зобов'язувалася доставити другій яку-небудь річ за відому ціну в зазначений строк. Відмінна ознака поставки від купівлі-продажу була в тому, що поставка допускала самостійний проміжок часу між укладенням та виконанням договору, тоді як купівля-продаж не допускала (хоча і не виключала) його. Так як продавцем за договором купівлі-продажу міг бути виключно власник речі, їм не охоплювалися правовідносини, в яких особа, яка зобов'язалася доставити майно покупцеві, набуде це майно у майбутньому (до строку виконання зобов'язання).

У цивільно-правовій доктрині радянського періоду щодо забезпечення військових частин матеріальними ресурсами, а тим паче їх участь у цивільних договірних відносинах не могло бути й мови, оскільки головним гарантом і суб'єктом договірних відносин виступала радянська держава, у особі Міністерства оборони.

Що стосується вступу військових частин у договірні відносини, то спочатку надання частинам широкої господарської самостійності (і навіть залучення їх до самообслуговування у господарській сфері) було обумовлено обмеженістю бюджетних коштів в перші роки відбудови господарства, зруйнованого громадянською війною. Зокрема, наказом Реввійськради 1896 (серпень 1921 г.) пропонувалося: «Залучити Армію до самостійного обслуговування своїх потреб в тих межах та формах, в яких це, не відривало армію від виконання її прямих завдань, та може дати найбільші господарські результати».

Отже, у процесі зміцнення економічного становища країни самообслуговування військовими частинами своїх господарських потреб скорочувалася, посилювалася централізація постачання армії.

У сучасних ринкових умовах з урахуванням загальносвітової тенденції до диференціації правового регулювання договірних відносин в залежності від їх суб'єктного складу при проведенні останньої кодифікації цивільного законодавства договір поставки був врегульований в якості одного з видів договору купівлі-продажу.

Договір поставки застосовується, як правило, для врегулювання взаємовідносин між професійними учасниками за відплатним переходом товарів для їх подальшого, у тому числі, й професійного застосування. Його учасниками – «постачальником» та «покупцем» – можуть виступати як організації, так і фізичні особи-підприємці. І хоча у ЦК України немає ніяких чітких вказівок на те, що у покупця повинен бути певний статус (наприклад, підприємця), сам факт зазначення мети, заради якої купується товар, свідчить про те, що договір поставки має системний характер. А системність виступає однією з ознак підприємницької діяльності. Економічна мета як підстава договору характерна для сфери цивільного права. Отже, особа, яка виступає на боці покупця, є суб'єктом, який здійснює підприємницьку діяльність. Навіть, якщо підійти до цієї ситуації з інших позицій, коли стороною виступатиме пересічний громадянин, то сам факт укладення договору поставки свідчить про те, що покупець, в ролі якого виступатиме фізична особа-непідприємець, бере на себе обов'язок використовувати придбаний товар виключно у підприємницьких цілях. Відсутність у такого суб'єкта офіційного статусу підприємця не змінює обсяг його прав та обов'язків у зв'язку з укладеним договором поставки. Тому в подібних випадках особа, яка не має статусу підприємця, все одно прирівнюється до професійних учасників підприємницьких відносин.

На практиці військові частини фактично вступають у цивільні відносини, укладаючи договори від свого імені. Так, суб'єктом договору поставки матеріальних ресурсів є продавець (постачальник) (юридична особа) та покупець-військова частина (юридична особа), яка використовує набутий товар для своєї діяльності [84, с. 119]. Як уже зазначалося, досить часто це стає підставою для висновків про самотійну правосуб'єктність військових частин. Відповідно до п. 3 Положення [77] договір є основним документом, що визначає права та обов'язки сторін з постачання всіх видів продукції. Зазначене положення діє вже на протязі 30 років у незмінному вигляді. Враховуючи положення ст. 1 ЦК України [146] щодо рівності учасників цивільних відносин, можна стверджувати, що юридичні особи суб'єктів публічного права мають здатність до участі в абсолютній більшості приватноправових договорів, звісно, з урахуванням обмежень для цього, зумовлених відсутністю у цих учасників договірних відносин природних властивостей, притаманних фізичній особі, або якщо участь у тих чи інших відносинах суперечить сутності та меті діяльності суб'єкта публічного права.

За словами О. О. Первомайського, абсолютна більшість суб'єктів публічного права отримали здатність до участі в договірних відносинах як свого роду факультативну (акцесорну) правову можливість, існування якої має лише сприяти виконанню основних функцій чи то органом державної влади, чи іншим подібним суб'єктом публічного права [91, с. 39]. Особливістю договору в публічній сфері є його здатність впорядковувати відносини всередині складних систем, тобто таких, де одна система є учасником другої, а також між рівноправними системами [79, с. 9]. На думку В. В. Кочина, договір є класичним прикладом унікального правового засобу здійснення нормативного та індивідуального правового регулювання [47, с. 135]. За словами, А. Б. Гриняка, орієнтація на європейський вектор розвитку вимагає від приватноправової науки формування нового цивілістичного

мислення, сприйняття категорій і конструкцій сучасного європейського договірного права, що, у свою чергу, підкреслює важливість конвергенції договірного права України та країн ЄС [23, с. 23].

Договору як правовому явищу притаманні еластичність та гнучкість, адже його можна швидко адаптувати для регуляції будь-яких соціальних відносин і в несприятливих для застосування договору умовах. Навіть у недемократичних державах договір санкціонується до використання. Раніше приватноправовий характер майнових відносин заперечувався державою з ідеологічних підстав, але навіть в умовах планової економіки для регулювання відносин між соціалістичними підприємствами та організаціями використовувався господарський договір, хоча його регулюючий потенціал і був значною мірою знижений адже він розглядався лише як засіб конкретизації планових завдань. Водночас універсальність договору як регулятора суспільних відносин обумовлена не ускладненням суспільних відносин, а саме універсальністю договору як такого [79, с. 10-11]. Універсальність договору має свій яскравий прояв у здатності до регулювання відносин таким договором, що не передбачений законодавством, але не суперечить йому.

С. М. Бервено визначив договірне право як сукупність правових норм, розміщених у ЦК України, інших актах цивільного законодавства та інших актах законодавства України [3, с. 54-55].

Стосовно господарських договорів О. А. Беяневич відстоює позиції господарського договірного права як сукупності господарсько-правових норм, що регулюють усі стадії існування договірного зобов'язання, включаючи переддоговірну стадію (стадію укладення господарського договору); воно є складним інститутом господарського права, в якому виділяють загальні положення про договори та спеціальні норми про окремі види господарських договорів [4, с. 107].

ЦК України [146] встановлює, що до договору поставки товарів застосовуються загальні положення про купівлю-продаж, якщо інше не встановлено договором, законом або не впливає з характеру відносин сторін (ч. 2 ст. 712 ЦК).

Розглянемо правову характеристику договору поставки.

Договір поставки є *двостороннім*. Він характеризується особливим суб'єктним складом – «постачальник» та «покупець» («замовник»). На боці постачальника може бути кілька осіб (організацій, фізичних осіб-підприємців). Однак договір з множинністю учасників не може визнаватися багатостороннім у загальноприйнятому значенні даного поняття, оскільки кожен учасник має права та обов'язки, властиві або постачальнику, або покупцю.

У тих випадках, коли договір укладається на поставку машин, оборонної техніки, спеціального військового одягу, взуття тощо, відповідно до існуючої практики покупець може називатися «замовником». У якості продавця (постачальника) в договорі поставки виступає підприємець. Це може бути організація або фізична особа-підприємець. Некомерційні організації можуть бути постачальниками товарів тільки у тому випадку, якщо такого роду діяльність дозволена їх засновниками. Під час війни всі небайдужі організації приймають участь у поставці речей, техніки тощо необхідної для ЗСУ.

Сучасна практика укладення договорів за участю юридичних осіб суб'єктів публічного права свідчить про те, що участь останніх в договірних відносинах, ускладнена рядом обставин, а саме: 1) відсутністю у абсолютної більшості визначених осіб не лише права власності, а навіть самої можливості бути власником переданого їм майна чи майна, що набувається ними на підставі договору; 2) наявністю майна в абсолютної більшості створених юридичних осіб суб'єктів публічного права на підставі титулів (господарського відання, оперативного управління), існування яких

ігнорується цивільним законодавством; 3) існування не лише права державної власності, а також права власності Українського народу, створює правову невизначеність щодо суб'єкта права власності на ряд об'єктів, визначених ст. 13 Конституції України та іншими нормативно-правовими актами як виключна власність Українського народу; 4) визначені суб'єкти обмежені у реалізації положення цивільного права та законодавства щодо свободи договору, зокрема в частині визначення контрагента за договором, істотних умов договору; 5) для укладення договорів за участю визначених суб'єктів, характерним є наявність спеціального та (або) додаткового нормативно-правового регулювання; 6) передумовою укладення цивільно-правових договорів за участю визначених суб'єктів є здійснення необхідних публічних процедур, шляхом одержання згоди на укладення договору, погодження істотних умов договору; 7) встановлення чинним законодавством додаткових обмежень щодо укладення договорів за участю юридичних осіб суб'єктів публічного права.

Договір поставки – це *відплатний договір*. Відплатний (оплатний) договір – це договір, за яким одна сторона зобов'язана передати річ/речі (товар) у власність, надати послуги, виконати роботи, а друга сторона зобов'язана прийняти їх та оплатити обумовлену ціну. Тобто дії однієї сторони взаємно кореспондуються діями другої сторони. Відповідно до положень ч. 5 ст. 626 ЦК України, договір вважається оплатним, якщо інше не передбачено законом або домовленістю сторін.

Договір поставки належить до *консенсуальних*. Для виникнення зобов'язання необхідне й достатньо досягнення сторонами згоди щодо істотних умов. Наявність згоди породжує у постачальника обов'язок передати відповідний товар в обумовлений строк, а покупця – прийняти товар та оплатити його.

Договір поставки займає провідні позиції у сфері правовідносин щодо обігу матеріальних благ. Він представляє систему вироблених сторонами

умов щодо поставки товару. Диспозитивний характер цивільно-правових норм, що регулюють поставку товарів (матеріальних ресурсів), дозволяє сторонам вільно формулювати умови договору. З одного боку, вони можуть повніше розробити механізм поставки товарів, з другого, – передбачена цивільним законодавством вільна форма договору поставки вимагає від кожної сторони граничної концентрації уваги, для того щоб в ньому було враховано інтереси учасників цивільних правовідносин. При цьому сторони прагнуть укласти його на найбільш вигідних для себе умовах.

Отже, договору поставки притаманні кваліфікуючі ознаки, що виділяють його в окремий вид договору купівлі-продажу та обумовлюють його особливе правове регулювання. Це: 1) правовий статус постачальника; 2) мета набуття (купівлі) товару.

Мета купівлі товару може впливати з характеру товару, умов договору тощо. Як правило, товар купується або для використання у підприємницькій діяльності (для промислової переробки та споживання, для подальшого продажу та іншої професійної діяльності), або для іншої діяльності, не пов'язаної з особистим, домашнім, сімейним використанням товару.

Крім того, договір поставки має й інші суттєві відмінності. Наприклад, система договірних зв'язків при поставці часто складна, і тому постачальник не завжди є власником (виробником) поставленого майна, їм може бути і посередник, який реалізує покупцеві товари з метою отримання прибутку; в договорі поставки момент укладення договору віддалений у часі від моменту виконання, так як товару, що підлягає поставці, може і не бути на момент укладення договору; договір поставки створює тривалі відносини між сторонами; виконання договору поставки, як правило, здійснюється по частинах; в обсяг прав та обов'язків сторін входить не тільки продаж поставленого товару, а й його доставка; сам договір потребує письмової форми його укладення.

Щодо форми договору поставки товарів для забезпечення матеріальними ресурсами військових частин як зовнішньому вираженні взаємного волевиявлення сторін, то у цьому випадку закон пред'являє обов'язкові вимоги. Цей договір повинен бути укладений у простій письмовій формі, а узгоджена воля сторін повинна виражатися шляхом традиційного підписання єдиного документа (договору) або підписання посиленої електронним підписом у передбачених законом випадках.

Необхідно проаналізувати питання, хто в дійсності набуває прав та обов'язків за договорами, які укладаються військовими частинами.

Як вже було розглянуто вище, фактично вся господарська діяльність військових частин здійснюється ними під керівництвом та контролем вищих органів. Грошові кошти та інше майно, що використовується військовими частинами для виконання ними своїх цивільно-правових зобов'язань, надходять також з вищих структур. Майно, отримане за договорами, укладеними військовими частинами, у разі необхідності може бути вилучено вищими органами управління або передано ними іншим військовим частинам.

Для найбільш повного уявлення про структуру договірних зв'язків зобов'язання поставки слід зазначити, що з метою забезпечення договору постачальник (виконавець) має право укласти будь-яку кількість цивільно-правових договорів з іншими юридичними особами, індивідуальними підприємцями, а також фізичними особами, які мають або які поставляють товари, відповідної кількісно-якісної характеристики предмета договору. Що стосується забезпечення оборонних закупівель, то законом встановлено, що державний контракт – це домовленість, укладена у письмовій формі державним замовником від імені держави з виконавцем відповідно до затверджених планів закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення (ст. 1 Закону України «Про оборонні закупівлі»[117]).

Запропоноване законодавцем визначення на наш погляд, має, як позитивну, так і негативну сторони. Серед позитивних моментів можна відзначити наступне: відповідальність за зобов'язанням несе у повному обсягу постачальник (виконавець) замовлення, відповідно, якість товару буде залишатися на високому рівні, оскільки постачальниками договору, є, як правило, підприємства, що спеціалізуються на виробництві визначеного виду товару (сировини, матеріалів, продукції тощо); економія часу та коштів на проведення торгів (так як передбачено укладення одного змістовного контракту замість декількох дрібних); надання постачальником (виконавцем) відповідно до умов закупівельної документації необхідних сертифікатів, ліцензій на здійснення подібної діяльності, що в деякій мірі гарантує державному замовнику належний рівень виконання зобов'язання (між тим постачальники (виробники) за договорами, укладеними в забезпечення основного контракту, не завжди дотримуються зазначених вимог укладення самого державного контракту, що зводить до мінімуму участь в подібних відносинах сумнівних організацій або індивідуальних підприємств, нездатних нести повну відповідальність за контрактом).

Разом з тим великим мінусом є той факт, що укладаючи з головним виконавцем договір поставки може утворитися довгий ланцюг, що складатиметься з декількох постачальників, і оскільки це виходить за рамки основного договору, відстежити низку додаткових договорів, що будуть укладатися практично неможливо. Кожен наступний постачальник, як правило, робить націнку на товар, і таким чином до головного виконавця і, відповідно, державного замовника, товар доходить у багато разів дорожче у порівнянні з визначеною сумою початкового договору поставки. У зв'язку з цим видається сумнівною економія та раціональне витрачання бюджетних коштів.

Державний контракт на поставку товарів для забезпечення державних потреб є основою аналізованих правовідносин, тоді як юридичним фактом

його виникнення є державне замовлення, виражене встановленим законом способом. Даний юридичний факт – особливість правовідносин, пов'язаних із задоволенням державних потреб. Разом з тим вивчення природи державного замовлення, а також аналіз його істотних характеристик відбуваються виключно в рамках забезпечення державних потреб. Тобто державне замовлення є необхідною підставою для укладення самого державного контракту на поставку товарів для відповідних потреб. Він визначає номенклатуру необхідних товарів, приблизні строки та ціни, а також інші умови поставки, таким чином формуючи приблизний зміст майбутнього державного контракту.

Отже, державне замовлення – це конкретизовані потреби публічно-правового утворення в товарах, роботах і послугах, закріплені в правовому акті, задовольняються, розмістивши замовлення в установленому законом порядку з висновком державного контракту, цивільно-правового договору бюджетної установи чи іншого цивільно-правового договору, що містить необхідні вимоги до цих товарів, робіт і послуг, а також умови продажу товарів, виконання робіт і надання послуг з метою задоволення державних потреб.

Проаналізуємо одну із судових справ, за участю замовника від імені Міністерства оборони. Так, між замовником та постачальником був укладений договір про поставку для державних потреб паливно-мастильних матеріалів для техніки спеціального призначення (за кошти Державного бюджету України), за умовами якого постачальник зобов'язався поставити для потреб Міністерства оборони України паливно-мастильні матеріали згідно Специфікації, а замовник забезпечити прийняття продукції та оплату в асортименті, кількості, у строки і за цінами згідно з специфікацією, згідно з якою загальна вартість продукції складає 1 823 034,54 грн.

Пунктом 2.3 Договору сторони передбачили, що постачання продукції замовнику здійснює постачальник виключно у кількостях, у строки та за

адресами, що зазначені в разнарядках Міністерства оборони України. В строк до 31.10.06 року постачальник зобов'язаний був поставити замовнику бензин автомобільний А-92 в кількості 285 т та А-95 в кількості 55 т. На виконання умов договору постачальник поставив продукцію в кількості 151,076 т загальною вартістю 800 986,22 грн., що підтверджується підписаним сторонами актом звірки виконання зобов'язання. Замовник розрахувався з постачальником за поставлену продукцію частково, в сумі 645 045,14 грн.

У зв'язку з неповною оплатою поставленої продукції постачальник зупинив поставку до її повної оплати, не поставивши продукцію на суму 1 022 048,32 грн. При цьому постачальник доводив, що згідно з положенням ч. 5 ст. 692 ЦК України мав право зупинити передання товару до повної оплати попередніх партій товару.

Згідно з предметом договору, укладеного на підставі рішення тендерного комітету (протокол від 05.09.06 р. №11/297), постачальник зобов'язався поставити паливно-мастильні матеріали для потреб Міністерства оборони України військовим частинам. Відповідно до Закону України «Про державне оборонне замовлення» (*який на сьогодні втратив чинність*) укладення договору є обов'язковим для його виконання сторонами договору. Вказані вимоги закону відрізняються від умов загального виконання господарського зобов'язання, визначених у ст. 526 ЦК України та ст. 193 ГК України. Отже, відповідно до положень Закону, постачальник зобов'язаний поставити обумовлений товар, відповідно до обумовлених строків, а замовник розрахуватися за доставлений товар. Так як замовником є Міністерство оборони України, то відповідно, зазначений суб'єкт виконує зобов'язання не відразу, а зі спливом часу. Тому не випадково, що не завжди постачальники бажають укласти договори поставки з замовниками-державними органами.

Таким чином, суд став на бік замовника, визнавши незаконність дій постачальника, згідно з Законом України «Про державне оборонне замовлення» [99]. Таким висновок є аргументованим, відповідно до положень Закону України «Про державне оборонне замовлення», який діяв на той час та практики, яка діє по-сьогодні.

Як відомо, Законом України від 18 березня 2004 року було затверджено Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [91]. Однак за 16 років, що минули з часу прийняття цієї програми, мало що змінилось у цивільному законодавстві України. На цьому шляху має бути проведена велика робота по усуненню дублювання та розбіжностей у сфері договірного права, по оновленню масиву підзаконних нормативно-правових актів, а також договірної та судової практики щодо застосування цивільного і господарського законодавства [57, с. 52-55].

З цього приводу, у 2019 році була створена та затверджена постановою Кабінету Міністрів України Робоча група по рекодифікації ЦК України. Своїм першим і пріоритетним завданням група визначила про необхідність ліквідації (визнання таким, що втратив чинність) Господарського кодексу України. За словами Н. С. Кузнецової, ідея «вилучення ГК України з її правового поля не є «забаганкою» цивілістів... Експертами Робочої групи був детально (постатейно) проаналізований зміст ГК України, що дало підставу для загального висновку, що із формуванням повноцінного спеціального законодавства (корпоративного, фондового, інвестиційного, біржового тощо) бланкетні норми ГК стали абсолютно непотрібними, відтак ніякого колапсу в разі його відміни не станеться [54, с. 7-8]. Дійсно, аналізуючи положення договору поставки, які визначені нормами ЦК та ГК України слід констатувати, що в більшій частині вони дублюються. Наприклад, ч. 1 ст. 712 ЦК України [146] та ч.ч. 1, 3 ст. 265 ГК України [21] тощо. І з цим висновком слід погодитися.

Додатково слід відмітити, що у Верховній Раді України зареєстровано проєкт Закону про особливості регулювання підприємницької діяльності окремих видів юридичних осіб та їх об'єднань у перехідний період (проєкт № 6013), який передбачає зміни до ЦК України, визнає таким, що втратив чинність, ГК України. Як зазначає один з ініціаторів проєкту закону Голова Верховної Ради України Руслан Стефанчук, «за наполяганням певних груп був прийнятий Господарський кодекс України, який за цей час перетворився в систему бланкетних норм та приписів, а також спотворив організаційно-правові форми юридичних осіб та зберіг пострадянські «повне господарське відання» та «оперативне управління». Про необхідність наведення ладу з цих питань говорять упродовж усього періоду існування цього кодексу»[136].

«Цивільне законодавство – це єдина галузь, яка зустрічає людину біля колиски, супроводжує все життя та ще 6 місяців після смерті «махає» їй вслід. Здійснення рекодифікації Цивільного кодексу України впливає із логіки подальшої трансформації суспільства, зокрема – формування реальної й ефективної ринкової економіки як невід'ємної складової громадянського суспільства та євроінтеграційної спрямованості всіх компонентів суспільства» [136].

У договірній діяльності, що здійснюється військовими частинами Збройних Сил України, можна виділити три основні стадії: пошук контрагентів; укладення договору; виконання (зміна, розірвання) договору.

Порядок пошуку організацій (контрагентів), які будуть постачати товари, виконувати роботи або надавати послуги для військових частин як бюджетних організацій визначено Законами України [102; 117; 122]. Це питання вирішується по-різному з урахуванням мирного чи військового часу в країні.

Так, до початку повномасштабного вторгнення РФ на Україну, була запущена система авторизований електронний майданчик – авторизована

Уповноваженим органом інформаційно-телекомунікаційна система, яка має комплексну систему захисту інформації з підтвердженою відповідністю згідно із Законом України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [112], є частиною електронної системи закупівель та онлайн-сервісом, що забезпечує реєстрацію осіб, автоматичне розміщення, отримання і передання інформації та документів під час проведення закупівель, користування сервісами з автоматичним обміном інформацією, доступ до якого здійснюється за допомогою мережі Інтернет [122]. Запущена система регулює весь процес закупівель, стимулює до прозорості відносин контрагентів. Ця вимога була поставлена перед Україною для вступу до ЄС і слід зазначити, що вона була виконана та опрацьована.

Прийняття Закону України «Про публічні закупівлі» [122] покликане зменшити ймовірну корупційну складову проведення тендерів, уберегти замовників і виконавців від взаємних ризиків, попередити заподіяння збитків державі. Для цього, зокрема, і передбачено посилення прозорості в проведенні тендерів.

Аналіз цього Закону дозволяв у мирний час (тобто до 24 лютого 2022 року) скласти таку схему обрання військовою частиною майбутнього контрагента за договором: замовник самостійно та безоплатно через авторизовані електронні майданчики в електронній системі закупівель у порядку, встановленому Уповноваженим органом оголошує (оприлюднює) інформацію про проведення конкурентних процедур закупівель, тендерну документацію та проєкт договору про закупівлю. Уповноважена особа під час організації та проведення процедури закупівлі/спрощеної закупівлі повинна забезпечити об'єктивність та неупередженість процесу організації та проведення процедур закупівель/спрощених закупівель в інтересах замовника.

Таким чином, важливою передумовою укладення військовою частиною договору є проведення тендеру (лотта), метою якого є визначення суб'єкта, що запропонує найкращі умови, пов'язані з ціною продукції; видатками на експлуатацію, технічним обслуговуванням та ремонтом, термінами доставки товарів, завершенням робіт або наданням послуг, порядком і термінами здійснення платежів, забезпечення гарантійної якості продукції, її технічних та якісних характеристик тощо.

Категорії замовників, що використовуються у Законі [122] відповідно до ч. 4 ст. 3 є: 1) органи державної влади та органи місцевого самоврядування; 2) органи соціального страхування; 3) підприємства, установи, організації, зазначені у пункті 3 частини першої цієї статті; 4) юридичні особи та/або суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність в окремих сферах господарювання.

Цим відносинам притаманна обов'язкова переддоговірна стадія, що може виникати або з переддоговірної домовленості, з'ясування всіх насущних питань, які виникають у сторін та які не можуть бути визначені в електронній системі, а також з договору про поставку товарів (виконання робіт, надання послуг) та містити ознаки оферти і акцепту в вольових діях обох сторін. Однак при необхідності класичної офертно-акцептної інтерпретації зазначених правовідносин слід підкреслити, що акцептом на пропозицію державного замовника прийняти участь в тендері буде юридичний склад, який представляє собою сукупність дій постачальника, де вольовим актом виступає заявка на участь в тендері, а технічним документом, завершальним стадію узгодження умов, – протокол про закінчення тендеру.

Після визначення майбутнього контрагента з ним укладається договір.

Замовник укладає договір про закупівлю товару (товарів) та/або послуги (послуг) з переможцем процедури закупівлі за результатами тендеру та/або з переможцем відбору/конкурентного відбору закупівлі за

рамковою угодою, що були здійснені в його інтересах централізованою закупівельною організацією [122]. Особливості створення та діяльності централізованих закупівельних організацій встановлюються Кабінетом Міністрів України.

Повертаючись до сьогоднішніх реалій, слід зазначити, що з введенням військового стану в країні, відбулися певні послаблення й щодо укладення договору поставки для військових потреб. Так, відповідно до Постанови 1275 [25] державний замовник оприлюднює в електронній системі закупівель звіт про закупівлю, укладений без використання електронної системи закупівель (крім закупівель товарів, робіт, послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю). Державні замовники після припинення або скасування військового стану та зі спливом 90 днів зобов'язані оприлюднити в електронній системі звіти щодо укладених та виконаних договорів на протязі дії правового режиму військового стану. Таким чином, для військових потреб на законодавчому рівні є послаблення і це не випадково, так як немає часу проводити всі зазначені вище етапи для обрання контрагента та укладення договору поставки.

Ще один момент заслуговує на увагу. Відповідно до положень Закону України «Про публічні закупівлі» [122] дозволено укладати договори без реєстрації в електронній системі, ціна яких не перевищує 50 000 грн (ст. 3 Закону). Однак особи, які скористалися такою можливістю зобов'язані оприлюднити звіт про договір про закупівлю через електронну систему.

Важливою складовою договірної діяльності військових частин, без якої вона, б втратила свій сенс, є виконання договорів, тобто певний процес, систему послідовних дій.

Щодо цього питання приділимо увагу зарубіжному досвіду в окресленій сфері, на прикладі законодавства США, оскільки контрактна система США, була заснована ще у 1921 р., є однією з перших державних контрактних систем, яка досить успішно функціонує й по-сьогодні.

Відзначимо, що її розробка та вдосконалення зайняли у США та країнах ЄС десятки років, і на сьогодні вона не тільки є механізмом задоволення державних потреб, а й включає економіко-правовий та організаційно-управлінський аспекти.

Правове регулювання контрактної системи в США здійснюється не ЦК, а окремою галуззю права – федеральним контрактним правом, з детально прописаною організацією державного планування, програмування та контролю, прав і обов'язків учасників на кожному етапі, а також широким переліком типових контрактів. Разом з тим, як відзначається у науковій літературі, «для федеральної контрактної системи США характерна не властива бюрократичним системам гнучкість, що дозволяє орієнтуватися «на місці»».

Таким чином, досвід зарубіжних країн у досліджуваній області можна вважати позитивним, але в якій мірі слід його перейняти для формування вітчизняного права, особливо в частині традиційного договору поставки, залишається одним з основних питань.

На сьогодні державний контракт за українським законодавством укладається на умовах, передбачених повідомленням про здійснення закупівлі та іншою документацією про закупівлю, заявкою, остаточною пропозицією учасника закупівлі, з яким укладається контракт. Таким чином, узгодження істотних умов відбувається в письмовій або електронній формі особливим способом, властивим тільки контрактами для забезпечення державних потреб. Вичерпний перелік можливих способів укладення контракту передбачений законом. Це є ще однією особливістю розглянутих нами правовідносин, оскільки тут має місце конкурсна основа розміщення замовлення і вибору контрагентів. Отже, учасники договору визначаються за результатами проведених торгів. Навіть якщо переддоговірні процедури не будуть здійснюватися в формі конкурсу або аукціону, то обов'язковий елемент конкуренції та змагання між учасниками, які претендують на місце

постачальника. Тендер є змаганням між учасниками (потенційними постачальниками) за право укласти контракт з державним замовником про поставку товарів на визначену суму. Він є невід'ємною складовою всієї контрактної системи у сфері закупівель.

Отже, проведений аналіз дозволяє визначити договірну діяльність військових частин як їх повсякденну правову роботу в мирний час та додаткову правову роботу під час введення та дії правового режиму військового стану, спрямовану на забезпечення необхідними матеріальними ресурсами та послугами, які не поставляються (надаються) у централізованому порядку, що передбачає взаємні дії, пов'язані з пошуком майбутніх контрагентів, укладенням та виконанням договорів. Договір поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин слід визнати як домовленість осіб, яка виникає у результаті планування, розміщення замовлення та визначення постачальника (виконавця), в силу якої постачальник (виконавець) зобов'язаний поставити товар на умовах, зазначених в документації про закупівлі, а військова частина – прийняти і оплатити його з метою найбільш повного та своєчасного задоволення власних потреб в матеріальних ресурсах.

Висновки до розділу 2

Визначено, що рівень обороноздатності держави залежить від узгодженого та ефективного використання економічного та воєнного потенціалів країни. Гарантування захисту держави від воєнних загроз неможливе без раціонального матеріально-технічного забезпечення Збройних Сил України із врахуванням обмежень, які накладає стан розвитку національної економіки.

У науковій роботі приведено у відповідність із Законом України «Про оборонне замовлення» визначення матеріального та технічного

забезпечення. Так, *матеріальне забезпечення* – це вид матеріально-технічного забезпечення, спрямоване на задоволення потреб військових частин та підрозділів в озброєнні, військовій та спеціальній техніці, зброї та боєприпасів, спеціальних комплектувальних виробів для їх виготовлення та експлуатації, матеріали та обладнання, спеціально призначені для їх розроблення, виготовлення або використання.

Технічне забезпечення – це комплекс заходів, спрямованих на забезпечення військ спеціальними технічними засобами.

Доведено, що для ефективної реалізації службово-бойової діяльності кожна військова частина на сьогоднішній день зобов'язана реалізовувати логістичний підхід. При цьому останні наділені правами юридичної особи. Це обумовлено необхідністю, матеріально-технічного забезпечення діяльності кожної частини та підрозділу та необхідністю, а в окремих випадках і доцільністю, залучення позабюджетних коштів отриманих за рахунок надання платних послуг організаціям і населенню, що у свою чергу сприяє розвитку цивільних договірних правовідносин.

Аналіз військового законодавства дозволив умовно класифікувати договори, які укладаються військовими частинами, на два види.

До першого виду належать договори, характерні для організацій будь-якої форми, оскільки призначені для забезпечення їх нормальної роботи, а тому не потребують додаткової регламентації. Для військових частин такими договорами є договори про користування комунальними послугами (електро-, водо-, тепло-, газопостачання, вивезення та знешкодження сміття тощо), надання послуг зв'язку, договори про розрахунково-касове обслуговування, а також передбачені планами господарської діяльності військових частин договори поставки матеріальних ресурсів.

Друга група договорів, пов'язана з здійсненням уповноваженими суб'єктами повноважень щодо військового майна. Основним видом таких правовідносин є договори про передачу військового майна в найм (оренду)

фізичним та юридичним особам (ст. 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»). Виділення цих договорів в окрему групу зумовлене, по-перше, особливим режимом військового майна; по-друге, наявними обмеженнями, пов'язаними з укладенням цих договорів (як правило, на їх укладення необхідна згода Міністерства оборони, або саме Міністерство виступає стороною таких договорів).

Доведено, що сучасний стан забезпечення військ дозволяє стверджувати, що: по-перше, у зв'язку із заміною договором раніше діючих адміністративно-правових актів, договірна діяльність стає важливим регулятором відносин, пов'язаних із забезпеченням потреб військ у матеріально-технічних ресурсах; по-друге, спостерігаються тенденції до розширення договірної сфери регулювання тилового забезпечення повсякденної діяльності військ, в результаті чого військові частини повинні отримувати більшу самостійність при вирішенні питань, що становлять інтерес для них як суб'єктів майнових відносин.

Запропоновано, розглядати договір поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин як домовленість осіб (замовника та виконавця), яка виникає у результаті планування, розміщення замовлення та визначення постачальника (виконавця), в силу якої постачальник (виконавець) зобов'язаний поставити товар на умовах, зазначених в документації про закупівлі, а військова частина – прийняти і оплатити його з метою найбільш повного та своєчасного задоволення власних потреб в матеріальних ресурсах.

З проведеного аналізу зроблено висновок, що державне замовлення – це конкретизовані потреби публічно-правового утворення в товарах, роботах і послугах, закріплені в нормативно-правовому акті, задовольняються, розмістивши замовлення в установленому законом порядку з висновком державного контракту, цивільно-правового договору бюджетної установи чи іншого цивільно-правового договору, що містить

необхідні вимоги до цих товарів, робіт і послуг, а також умови продажу товарів, виконання робіт і надання послуг з метою задоволення державних потреб.

РОЗДІЛ ІІІ. ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ЕЛЕМЕНТІВ ДОГОВОРУ ПОСТАВКИ МАТЕРІАЛЬНИХ РЕСУРСІВ ЗА УЧАСТЮ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИН

3.1. Предмет договору поставки матеріальних ресурсів військовим частинам

Одним з актуальних питань для науки цивільного права є питання про предмет договору, з яким ЦК України пов'язує укладення договору, його дійсність та деякі інші значимі обставини. Відповідно до ч. 1 ст. 638 ЦК України визначено, що договір вважається укладеним, коли між його учасниками досягнуто згоди з усіх істотних умов договору; до істотних умов договору законодавець відносить умову про його предмет [146]. Як свідчить судова практика, спори, які виникають з договору, як правило, ускладнюються недотриманням сторонами положень ЦК України про предмет договору.

Слід зазначити, що у доктрині відсутній єдиний підхід до визначення понять «об'єкт прав», «об'єкт договору», «предмет договору», на аналізі яких зупинимося.

Об'єкт цивільних прав – категорія об'єктивного права. У статті 177 ЦК України міститься перелік об'єктів таких прав: речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага [146]. Це блага, з приводу яких суб'єкти можуть вступити у різні договори між собою. У цьому випадку можливо вживання такого поняття, як «об'єкт договору». Наприклад, сторони уклали договір найму (оренди) транспортного засобу, в даному випадку ми можемо говорити про об'єкт договору найму (оренди) як об'єкт прав і предмет договору найму (оренди) як істотну умову. Таким чином, об'єкт цивільних правовідносин – категорія об'єктивного та суб'єктивного права.

Об'єкт договору – товар та інше майно, результат роботи, послуга та її результат, якщо він об'єктивно можливий. Об'єкт договору – поняття вужче порівняно з предметом договору. Це одне з благ, з приводу якого сторони вступають у правовий зв'язок між собою. На думку О.С. Йоффе, предмет договору купівлі-продажу «неминує має втілюватися не на одному, а на двох матеріальних, юридичних і вольових об'єктах». При цьому під матеріальними об'єктами в договорі купівлі-продажу автор розумів майно, що продається, і сплачувану за нього грошову суму; під юридичними – дії сторін щодо передачі майна та сплати грошей; під вольовими – індивідуальну волю продавця та покупця, у яких вона підпорядкована регулюючому їх відносин законодавству [34, с. 27].

Традиція визначення предмета договору була започаткована К. Д. Кавеліним [36, с. 113], який вважав необхідними за цим договором дії, що призводять до бажаного для сторін результату. Предмет договору – це головна істотна умова. Предмет, як правило, охоплює об'єкт договору та сукупність дій (утримання від дій) сторін по відношенню до даного об'єкту та один до одного. Так, в договорі поставки об'єктом є товар, а предметом – дії постачальника та дії покупця або їх права і обов'язки: постачальник зобов'язаний в обумовлені строки передати товар у власність, а покупець зобов'язаний прийняти товар і оплатити його вартість. На думку С. Шимон, предмет договору має слугувати засобом (критерієм) виокремлення певного виду договору в межах певного типу договорів [151, с. 62].

Предмет договору включає як наявність самого об'єкта договору, так і сукупність дій (утримання від дій) сторін з приводу даного об'єкта та по відношенню один до одного. Об'єкт договору – благо, а його предмет – дія (утримання від дій), яка здійснюється сторонами з приводу даного блага. Об'єктом договору можуть бути блага, встановлені ст. 177 ЦК України [146]. Вони повинні відповідати вимогам правового режиму: оборотоздатність, подільність, неподільність, рухомість, нерухомість тощо.

Об'єкт та предмет договору – об'єктивно існуючі та пов'язані між собою юридичні категорії договірних конструкцій. Вони повинні відповідати вимогам, що пред'являються до них цивільним законодавством.

Відповідно до ч. 1 ст. 712 ЦК України за договором поставки продавець (постачальник), який здійснює підприємницьку діяльність, зобов'язується передати у встановлений строк (строки) товар у власність покупця для використання його у підприємницькій діяльності або в інших цілях, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім або іншим подібним використанням, а покупець зобов'язується прийняти товар і сплатити за нього певну грошову суму [146]. Договір виступає найважливішим засобом правового регулювання майнових і відповідних немайнових відносин. Отже, предмет договору купівлі-продажу охоплює безпосередньо товар (його найменування та кількість) та відповідні дії сторін, що впливають із договору.

Умови про предмет договору індивідуалізують предмет виконання (наприклад, найменування та кількість товарів, що поставляються) [162, р. 197], а нерідко визначають і характер самого договору. Так, умова про оплатну передачу індивідуально-визначеної речі характеризує договір купівлі-продажу, а при її виготовленні – договір підряду.

Таким чином, можливі два варіанти відповіді на питання про те, що становить предмет договору: 1) предмет договору є конкретне благо, заради отримання якого він укладається (тобто предмет договору синонімічний поняттю «об'єкт цивільного права» (ст. 177 ЦК України)); 2) предметом є дії з передачі (або створення і передачі) даного блага від одного суб'єкта до іншого (тобто предмет договору не є синонімом терміна «об'єкт цивільного права», а позначає дію з передачі останнього управомоченій особі).

Предметом договору купівлі-продажу відповідно до положень ст. 656 ЦК України може бути: а) товар, який є у продавця на момент укладення договору, або; б) буде створений (придбаний, набутий) продавцем у

майбутньому; в) майнові права (окрім особистих майнових та вимог, що мають особистий характер). У договорах спрямованих на передання майна у власність предметом є те, з приводу чого укладається договір, у нашому випадку – це товар, який характеризується за ціною, якістю, кількістю, асортиментом, комплектністю (сировина, матеріали, комплектуючі вироби тощо). ЦК України закріплює принцип свободи договору шляхом посилення регулятивних можливостей договору [22, с. 15]. На думку, М.В. Менджул, свобода договору відповідає європейському підходу забезпечення максимальної свободи [69, с. 117], а за словами Р. Ю. Ханік-Посполітак, свобода договору є центральним принципом у системі цивільного права [143]. Значну увагу окресленому принципу приділено й судовою практикою.

У зв'язку з цим дії, що здійснюються щодо передачі товару, виходять за межі умов, що характеризують предмет договору поставки. У договорі поставки предметом є товар, який характеризується за ціною, кількістю, якістю, асортиментом та комплектністю. Причому в договорі поставки, щоб уникнути ситуації визнання його неукладеним слід вказувати не тільки групи товарів за найменуваннями, але й в обов'язковому порядку їх кількість. Звичайно, бажано здійснювати подібну домовленість шляхом укладення договору поставки у письмовій формі з докладним визначенням усіх істотних умов. У цьому контексті пропонуємо приділяти уваги і переддоговірній стадії укладення договору поставки з попереднім обговоренням та домовленостями щодо всіх умов договору, які сторони пропонують включити до змісту договору. На переддоговірній стадії укладення договору та на стадії укладення договору поставки сторони повинні діяти добросовісно (чесно), розуміючи про те, що у разі недобросовісної повідінки винна сторона переддоговірного, договірного зобов'язання понесе цивільно-правову відповідальність [72; 74].

Необхідно розмежовувати предмет договору поставки від договору оптової купівлі-продажу. Так, зазвичай у вигляді договору оптової купівлі-продажу забезпечується своєчасне надходження у роздрібні організації товарів, необхідних для задоволення попиту населення, тому предметом аналізованого договору можуть бути лише товари, призначені на продаж кінцевим споживачам – фізичним особам. Предметом договору оптової купівлі-продажу виступають товари, призначені для подальшого продажу кінцевим споживачам в організаціях роздрібною торгівлі. Як правило, за договором купівлі-продажу річ відчужується покупцю на праві приватної власності. Відповідно, і за договором оптової купівлі-продажу товар може передаватися іншій стороні лише у власність, за винятком випадків продажу товарів через посередників, які не стають власниками товару, що реалізується за їх участю. У той час як за договором поставки може бути передано товар іншій стороні лише у власність, за винятком випадків продажу через посередників, які не стають власниками товару, що реалізується за їх участю. Товар за договором поставки може бути переданий іншій стороні не тільки на праві власності, але й на праві господарського відання або на праві оперативного управління (відповідно до положень ГК України [20]). Так, наприклад, якщо в договорі поставки стороною виступає Міністерство оборони України (або його представник), товар набувається для військової частини, то військова частина набуває речове право на це майно. А за договором оптової купівлі-продажу товар передається лише у власність, оскільки зрештою він підлягає відчуженню у власність особам за договором роздрібною купівлі-продажу.

Це важлива відмінність договору оптової купівлі-продажу від договору поставки з погляду виду речових прав, що виникають у покупця.

За договором поставки виходячи з його предмета можна виділити мету поставки – забезпечення потреб покупця, не пов'язаних з особистим, сімейним, домашнім та іншим подібним використанням.

При цьому під метою, не пов'язаною з особистим використанням, потрібно розуміти в тому числі придбання товарів для забезпечення своєї діяльності в якості організації або фізичній особі-підприємця. До таких товарів, зокрема, відносяться оргтехніка, офісні меблі, транспортні засоби, матеріали для ремонтних робіт тощо.

За допомогою договору поставки суб'єкти можуть встановлювати тривале господарське співробітництво, яке відрізняється стабільністю. Це особливо цінно у взаємовідносинах між виробниками товарів та постачальниками сировини, матеріалів або комплектуючих виробів, а також між виробниками товарів та оптовими торговими організаціями, які спеціалізуються на реалізації зазначених товарів.

Важливою відмінною ознакою договору поставки вважається розбіжність у часі між укладанням договору та переданням товару, яке зазвичай має відбуватися пізніше. Зазначена особливість обумовлюється двома причинами. По-перше, товар, який підлягає поставці на час оформлення договору часто відсутній в натурі, він повинен бути виготовлений або заготовлений постачальником відповідно до замовлення покупця. По-друге, договір поставки обслуговує процес матеріального або товарного постачання покупців, що нерідко вимагає систематичної, неодноразової передачі товару окремими партіями протягом тривалих строків. По-третє, договір поставки має тривалий, а й іноді довгостроковий характер.

Отже, договір поставки товарів для державних потреб, по-перше, характеризується родовими ознаками купівлі-продажу як типу договору, по-друге, має властивості поставки як виду купівлі-продажу і, по-третє, має свої відмінні якості, які обумовлюють необхідність вироблення специфічного правового регулювання. Даний договір, як і будь-який інший вид купівлі-продажу, спрямований на оплатне передання майна у власність (передання майна на іншому речовому праві) в обмін на еквівалентно-певне

грошове надання. Зазначені родові ознаки визначили можливість застосування до даного договору загальних положень про купівлю-продаж, що не суперечить специфіці поставки як такої та особливостям поставки для державних потреб.

Звичайні договори поставки (зокрема і за участю державних організацій) укладаються між самостійними господарюючими суб'єктами на їх розсуд. Постачальник і покупець керуються при цьому законом вартості та метою отримання прибутку. Однак в умовах сучасної економіки є певні державні потреби, які повинні задовольнятися з метою підтримки нормального існування та розвитку суспільних відносин. Це стосується, зокрема, створення державного резерву, підтримання необхідного рівня обороноздатності країни, забезпечення експортних поставок для виконання міжнародних зобов'язань, реалізації державних і регіональних цільових програм. Тому держава повинна планувати ту господарську діяльність, яка необхідна для задоволення перерахованих вище потреб та забезпечувати виконання своїх планів. Особлива значимість для держави певного кола відносин купівлі-продажу зумовлює необхідність створення правового механізму, що забезпечує виконання цих завдань.

Таким чином, кваліфікуючою ознакою договору поставки товарів для державних потреб є особлива значимість певної групи договорів купівлі-продажу для держави.

Основні особливості правової регламентації даного договору виражаються в особливому порядку його укладення і розгляду розбіжностей, що виникають при його укладенні; гарантованості державним замовникам платежів за поставлені товари; можливості відшкодування збитків, заподіяних у зв'язку з виконанням або розірванням державного контракту; встановлення спеціальних випадків розірвання договору і ряду інших правових механізмів.

Таким чином, договір поставки за юридичною природою є складною формою, так як він регулює товарно-грошові, майнові та навіть організаційні відносини у сфері виробництва. Підкреслюючи в роботі приватно-правову природу договору поставки, слід зазначити про необхідність включення в оновлений ЦК України статей присвячених договору поставки для державних потреб. Такий підхід є виправданим. На протязі тривалого часу доктрина і практика бореться з з'ясуванням питань щодо визначення юридичних осіб залежно від порядку їх створення (юридичні особи публічного права, юридичні особи приватного права). На сьогодні ця проблема в практичному полі начеб-то вирішена (опрацьована). Щодо військових частин, то слід зазначити, що вона на законодавчому рівні не вирішена, хоча в цій науковій роботі нами доведено, що це є юридична особа суб'єкта публічного права-Міністерства оборони України, тому залишається вирішити питання щодо включення такого суб'єкта у ЦК України та доповнення положеннями щодо можливості укладення договорів визначеними суб'єктами, а саме договору поставки для державних потреб, який би був врегульований ЦК України.

3.2. Зміст договору поставки матеріальних ресурсів військовим частинам

За своїм змістом кожен договір являє собою сукупність взаємних прав та обов'язків суб'єктів. В цьому плані сукупність взаємних прав та обов'язків, що містяться в договорі (зміст договору), сама по собі нічим не відрізняється від сукупності прав та обов'язків будь-яких соціальних відносин. Специфіка договору проявляється не в його змісті (у правах та обов'язках сторін), а у способі його встановлення. До того ж зміст – це елемент, властивий всім без винятку процесам, що відбуваються у суспільстві, і тому не може розглядатися як специфічний елемент якого-небудь одного з них.

На думку О. А. Беляневич, договір після його укладення призводить у динамічний стан нормативні регулятори, що існують у нормативно-правовій (юридичній) площині (перехід правової норми із її статичного стану в активну) та у позаюридичній площині (інші моделі управління системою суспільних відносин) [4, с. 525]. Остання модель існування суспільних відносин, як зауважує В. В. Луць, може існувати у випадку чітко сформульованих у договорі умов (пунктів), які з достатньою повнотою і несуперечністю одна одній розкривають зміст договору та цілі (мету) його укладення [57, с. 127]. В. П. Масловим, О. А. Пушкіним було зазначено, що істотні умови визначають обов'язковий зміст договору [131, с. 407]. Досліджуючи істотні умови договору В. Г. Олюха зазначив їх сутність, яка полягає у тому, що: 1) вони мають узгоджуватися сторонами; 2) результат такого узгодження має знайти своє відображення у договорі, тобто всі погоджені умови вносять до договору; 3) інші умови сторони можуть не визначати у договорі; 4) якщо будь-яка істотна умова не включатиметься до договору, настає правовий наслідок у вигляді визнання договору неукладеним [78, с. 230].

Відповідно до статті 638 ЦК України до істотних умов цивільно-правового договору законодавець відніс: 1) предмет договору; 2) умови, визначені законом як істотні; 3) умови, необхідні для договорів даного виду; 4) умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Істотні умови договору мають обов'язково узгоджуватися сторонами, адже законодавець хоча і визначає імперативно коло питань, з яких сторони мають дійти згоди, але їх конкретизацію і змістовне наповнення залишає за сторонами.

Договірним саморегулюванням забезпечується право контрагентів самостійно здійснити погодження істотних умов договору та обирати форми такого погодження у межах, визначених державою, що є проявом дії принципу свободи договору [79, с. 16]. На думку Я. В. Новохатської,

договірна умова – складова частина договору як домовленості, що становить собою спосіб фіксації взаємних прав та обов'язків сторін, які складають зміст договору [76, с. 137].

Окремої уваги заслуговує проблема домовленості сторін щодо встановлення взаємних прав та обов'язків.

Домовленість сторін є основним елементом, яка характеризує несутність феномену договору, а його зовнішню, емпіричну ознаку.

Як вид купівлі-продажу, договір поставки матеріальних ресурсів, спрямований на оплатне передання майна у власність в обмін на еквівалентно-визначене грошове надання. Ці родові ознаки зумовили застосування до нього загальних положень про купівлю-продаж, що не суперечать специфіці поставки як такої та особливостей поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин. Однак договір поставки має основоположну умову, яка є для нього кваліфікуючою, – визначення прав та обов'язків, пов'язаних з переданням (доставкою) товару. Справедлива думка вчених-правознавців, які визначають зміст договору поставки матеріальних ресурсів для військових потреб трьома основними складовими: перший характеризує товар, другий – процес поставки, третій – пов'язаний з ціною договору та порядком розрахунків. У цьому аспекті слід наголосити на істотних умовах договору. До них слід віднести: 1) умову про предмет договору (в нашому випадку це буде товар); 2) умову, необхідну для даного виду договору (для договору на поставку товарів – надання (доставка); 3) умови, визначені у законі або інших нормативно-правових актах як істотні для договорів даного виду; 4) умови, щодо яких досягнуто згоди.

Таким чином, товар і його якісно-кількісні характеристики, передача товару та супутні їй умови, строки і оплата поставленого товару – це основні ступені, з яких складаються суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки сторін, встановлені як нормативно-

правовими актами, так і безпосередньо волевиявленням сторін, втілених в умовах договору. Основні ступені в цілому регламентуються загальними положеннями про договір поставки.

Договір поставки є, по суті, основою сучасних економічних відносин та закріплює основні права та обов'язки сторін, які його уклали. Саме правове становище сторін договору поставки має істотне значення в процесі виконання умов договору та вирішення можливих спірних питань між ними. Отже, для нормального функціонування відносин з постачання необхідно приділити належну увагу змісту договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин.

Під змістом договору поставки розуміється сукупність прав та обов'язків сторін, відображених в умовах (пунктах) договору. За договором поставки постачальник зобов'язується поставляти обумовлені товари протягом строку дії договору, а покупець – приймати та оплачувати товари за встановленими в договорі цінами. За загальним правилом, у договорі поставки вказуються: 1) найменування та кількість товарів, що підлягають поставці; 2) асортимент або розгорнута номенклатура товарів, що підлягають поставці; 3) їх якісна характеристика; 4) комплектність; 5) вимоги, що пред'являються до тари, упаковки, пакетування; 6) загальний строк дії договору і строки поставки; 7) порядок доставки (транспортування); 8) ціни на товари і загальна сума договору; 9) порядок і форма розрахунків; 10) платіжні та поштові реквізити постачальника і покупця, а також відвантажувальні реквізити отримувача, якщо він є покупцем продукції; 11) інші умови, які повинні бути передбачені відповідно до законодавства, а також умови, які постачальник і покупець визнають за необхідне передбачити в договорі.

Набір суб'єктивних цивільних прав (правомочностей) уповноваженої особи надзвичайно широкий: суб'єктивне цивільне право виступає у вигляді права-поведінки, права-користування, право-вимоги, права-, і являє собою

самостійне соціальне благо, культурно-правову цінність. Правомочність користування надає власникові суб'єктивного права правову можливість користуватися в абсолютному цивільному правовідношенні належними йому матеріальними та нематеріальними об'єктами відповідно до їх призначення у передбачених законом межах. Право вимоги полягає у можливості носія суб'єктивного права вимагати від зобов'язаної особи (осіб) виконання та дотримання цивільних обов'язків, кореспондуючих суб'єктивному праву [73; 74].

Ґрунтуючись на загальнотеоретичних положеннях та з огляду на структуру суб'єктивного цивільного права, можна зробити висновок про існування трьох компонентів суб'єктивного цивільного обов'язку: 1) необхідність здійснювати певні дії або утриматися від них, належним чином реагувати на законні вимоги управомоченої особи; 2) необхідність не перешкоджати іншому учаснику (суб'єкту) правового зв'язку користуватися дозволеним соціальним благом; 3) необхідність нести юридичну відповідальність за невиконання обов'язкових дій (бездіяльності) [73].

Диспозитивний характер регулювання відносин поставки в цілому зумовлює те, що права та обов'язки сторін можуть бути умовно розділені на: а) права та обов'язки, передбачені нормою закону; б) права та обов'язки визначені у договорі (є важливим інструментом регламентації відносин з урахуванням специфіки поставки в кожній конкретній ситуації).

У тих же випадках, коли договір не містить детальної регламентації прав та обов'язків сторін, або не встановлює інші по відношенню до закріплених в законі прав та обов'язків, застосовуються правила, встановлені законом [51, с. 26].

Договір поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин, на відміну від інших договорів, має деталізований порядок укладення, який визначений законодавцем та зобов'язує майбутніх контрагентів узгодити

великий перелік умов майбутнього договору. Звідси виникають першочергові права та обов'язки сторін контракту щодо дотримання переддоговірних процедур. На думку Ганса-Йоахима Шрамма, до центральних завдань системи приватного права належить забезпечення стабільних правових відносин. Цей принцип включає в себе два аспекти: по-перше, захист добросовісності, а, по-друге, стабільність договірних відносин. До того ж концепція обов'язку діяти добросовісно була підставою для визначення обов'язку щодо надання відповідної інформації перед укладанням договору та для відповідальності у зв'язку із порушенням договірних зобов'язань [152, с. 32; 22, с. 17; 23, с. 23]. Принцип добросовісності, знайшов відображення у п. 1 ст. 7 Віденської конвенції та отримав розвиток як загальноприйнятий міжнародний стандарт, згідно з яким необхідно сприяти дотриманню добросовісності у міжнародній торгівлі, у тому числі на стадії ведення переговорів. Добросовісність, на думку О. О. Кота, має кваліфікуватись як загальна вимога до дій договірних сторін [46, с. 31]. При цьому добросовісність – це чесність, відсутність бажання вести в оману контрагента [71;73] намагання встановити істинний зміст міжнародного договору. Засади добросовісного тлумачення безпосередньо впливає з принципу «*pacta sunt servanda*», оскільки добросовісне виконання договірних зобов'язань можливе лише у тому випадку, якщо договір здійснюється відповідно до адекватного розуміння [24, с. 311].

Розглянемо правомочності на прикладі проведення тендеру в електронній формі, змістом якого є договір про поставку матеріальних ресурсів за участю військових частин. Під час проведення електронного аукціону авторизовані електронні майданчики повинні забезпечувати дотримання вимог, встановлених ст. 12 Закону України «Про публічні закупівлі»[122], рівний та вільний доступ до таких майданчиків усім учасникам та можливість стежити за ходом проведення електронного

аукціону в інтерактивному режимі реального часу всім заінтересованим особам.

Замовник зобов'язаний дотримати всі імперативно визначені строки для розміщення необхідної документації в Єдиній інформаційній системі (на електронному майданчику), проведення спрощених закупівель та подальшого укладення договору. Так, державний замовник повинен завчасно висловити свою потребу в товарі, тобто запланувати закупівлю, пройшовши всі техніко-юридичні процедури, розмістити на загальнодоступному носії (в Єдиній інформаційній системі) сповіщення про проведення тендеру та іншу документацію, не пізніше 6-ти днів до закінчення строку подачі заявок на участь в ньому. При цьому державний замовник має право внести зміни в дану документацію не пізніше ніж за один день до закінчення зазначеного строку (ст. 10 Закону України «Про публічні закупівлі» [122]).

Таким чином, можна зробити висновок, щодо строків, то державний замовник знаходиться в жорстких умовах для своєчасної та точної реалізації своїх потреб. Це, безумовно, дисциплінує учасників закупівлі та підходить для здійснення масштабних поставок таких товарів, як дороге зносостійке обладнання, де в першу чергу, необхідна стабільність правовідносин. Однак якщо існує потреба в укладанні договору на поставку витратних матеріалів, подібна схема представляється не зовсім вдалою, оскільки тут потреба замовника мінлива і в кінцевому підсумку може бути задоволена не своєчасно і не в повному обсязі. Наочний приклад подібних труднощів – задоволення потреб військових частин у паливно-мастильних матеріалах, форменому обмундируванні та інших дрібних товарах виробничо-технічного призначення. Разом з тим можна ще раз спостерігати положення, при якому дотримання формальних вимог щодо строків виконання кожної переддоговірної процедури має визначальне значення, що дозволяє зробити висновок про пріоритет даних обов'язків серед інших умов належного

виконання договору. Однак, у військовий час, строки часто порушуються, но на це є свої об'єктивні причини, які прийнято називати форс-мажорними обставинами.

Розглядаючи строки договору поставки матеріальних ресурсів, приділимо увагу про підписаний Джон Байденом Закон «Про Ленд-Ліз» (10.05.2022 р.), спрямований спростити постачання озброєнь в Україну. Американські законодавці повертають до життя закон часів Другої світової війни, який дозволяв передавати у довгостроковий кредит чи здавати в оренду своїм союзникам військове обладнання. Закон дає президенту США на 2022 та 2023 фінансові роки розширені повноваження укладати договори з українською владою про надання оборонної техніки тощо у тимчасове користування або в оренду для зміцнення обороноздатності та захисту цивільного населення. Для України на сьогодні – це основна підтримка. Умови щодо оплатності зазначених відносин будуть вирішені після закінчення війни. Сьогодні Україна не може думати про майбутнє, головне зберегти країну, військових та мирне населення. Постачання військової техніки з США визначено строками, но на жаль, багато факторів, щодо яких немає можливості вчасно доставити обумовлену (необхідну) техніку. Таким чином, з введенням правового режиму військового стану багато договорів виконуються з порушенням строків виконання. Якщо це поважні причини, то сторона, яка порушила зобов'язання щодо строків звільняється від цивільно-правової відповідальності.

З укладенням договору у сторін виникають взаємні права та обов'язки, на аналізі яких зупинимо увагу.

Так, обов'язками продавця (постачальника) є передача товару покупцеві з усім необхідним приладдям і документами, в узгодженій кількості, асортименті та комплекті (комплектності), встановленої якості, вільним від прав третіх осіб, в належній упаковці та (або) тарі. Обов'язок передати товари покупцеві здійснюється шляхом відвантаження їх

покупцеві (або особі, вказаній у договорі в якості одержувача) або шляхом надання товарів у розпорядження покупця в місці знаходження постачальника.

При врученні товару покупцеві або зазначеній ним особі момент передачі товару збігається з моментом його прийняття покупцем. Отже, виконання даного обов'язку постачальником залежить від належного прийняття товару покупцем. Якщо товар повинен бути надан в розпорядження покупця, момент передання товару покупцеві не збігається з моментом його прийняття, а товар вважається наданим в розпорядження покупця, якщо до передбаченого договором строку, він готовий до передачі в належному місці, а покупець належним чином проінформований про таку передачу. Якщо товар за умовами договору повинен бути переданий перевізнику для доставки покупцеві, момент передачі товару покупцеві також не збігається з його прийняттям, а обов'язок постачальника з передання товару вважається виконаним з того моменту, коли товар був зданий перевізнику.

Договір поставки зазвичай передбачає передачу покупцю товарів окремими партіями протягом строку договору, тобто певну періодичність поставок. Якщо загальний строк договору з умовою про періодичність поставок не перевищує одного місяця, виникає питання про те, з якою частотою повинні здійснюватися відвантаження (щотижня, щодня тощо).

З істотного характеру умови про строк в договорі поставки впливає правило про неможливість дострокової поставки товарів без згоди покупця. Якщо товар все-таки поставлений достроково, а покупець не давав на це згоди, то відповідно до практики, що склалася, такі товари приймаються покупцем на відповідальне зберігання (ст. 667 ЦК України) і в подальшому будуть оплачуватися за ціною, що діє на момент настання відповідного строку поставки. Якщо ж покупець погодився з достроковим постачанням,

вона буде зарахована постачальнику в рахунок наступного періоду поставок.

Постачальник зобов'язаний передати покупцеві й встановлену договором кількість товару. Способи визначення кількості товару в договорі поставки у цілому аналогічні загальним правилам про купівлю-продаж.

Умова про асортимент ЦК України регулює стосовно до випадку невідповідності асортименту, недопоставки товарів (ст. 672 ЦК України).

До основних обов'язків покупця за договором поставки належать прийняття товару та його оплати.

Щодо обов'язку покупця прийняти товар (ст. 689 ЦК України), то покупець зобов'язаний перевірити на належну якість переданий товар, і якщо все його влаштовує прийняти його та оплатити за нього, або, якщо товар буде невідповідати умовам договору (неналежної якості), покупець має право відповідно до положень ст. 678 ЦК України за своїм вибором: а) пропорційно зменшення ціни; б) безоплатного усунення недоліків...; 3) відшкодування витрат на усунення недоліків товару тощо.

Якщо ж товари вручені покупцю не самим постачальником, а транспортною організацією, покупець (військова частина) зобов'язаний перевірити відповідність товарів транспортним та супровідним документам і прийняти ці товари від транспортної організації в установленому порядку.

У разі самовивозу товарів покупцем він, за загальним правилом, зобов'язаний оглянути товари, що передаються безпосередньо в місці їх передачі.

Відмова покупця від прийняття товару не повинна призводити до його псування або знищення. Адже предметом поставки звичайно є товари, які можна використовувати у підприємницькій діяльності, тобто метою є отримання прибутку. Тому закон встановлює спеціальні правила, спрямовані на забезпечення схоронності таких речей. Так, покупець, який відмовився від прийняття товару, зобов'язаний забезпечити його

збереження (прийняти на відповідальне зберігання) і негайно повідомити постачальника про свою відмову (ч.1 ст. 690 ЦК України). У свою чергу, постачальник зобов'язаний або вивезти товар, не прийнятий покупцем на відповідальне зберігання, або розпорядитися ним в розумний строк. Якщо ж він цього не зробить, покупець має право сам реалізувати товар або повернути його постачальнику. Всі необхідні витрати, понесені покупцем у зв'язку з прийняттям товару на відповідальне зберігання, його реалізацією або поверненням постачальнику, відшкодовуються останнім.

Зазначені наслідки настають лише в разі, коли відмова покупця від товару виникла з підстав, що допускаються законом, іншими правовими актами або договором. Якщо ж відмова безпідставна, постачальник має право вимагати від покупця оплати товару.

За загальним правилом, вимоги, пов'язані з виявленням недоліків товару, можуть бути пред'явлені покупцем протягом гарантійного строку (ст. 675 ЦК України) або строку придатності товару (ст. 677 ЦК України). Якщо ж постачальник доведе, що недоліки товару виникли після його передання покупцеві внаслідок порушення покупцем правил користування товаром або його зберігання, або дій третіх осіб, або непереборної сили, постачальник не буде відповідати за такі недоліки.

Обов'язок покупця з оплати товарів за договором поставки має особливості. За загальним правилом, розрахунки між сторонами здійснюються платіжними дорученнями. Але за умовами договору може передбачатися інша форма оплати. Якщо покупець передоручив оплату одержувачу товарів, він продовжує нести відповідний обов'язок перед постачальником. Тому в разі несплати товарів одержувачем постачальник має право пред'явити відповідну вимогу до покупця.

Якщо переданий відповідно до договору поставки товар своєчасно не сплачено покупцем, постачальник крім вимоги про оплату товару, може також стягнути з покупця неустойку (ст. 624 ЦК України). Порушення

покупцем обов'язку прийняти і оплатити товар породжує право постачальника за своїм вибором вимагати оплати товару або відмовитися від виконання договору. Це загальне правило, визначене ЦК України. Однак, як вже було зазначено в роботі, до покупців – представників держави застосовуються інші правила, протилежні положенням цивільного законодавства, які вимагають від постачальника виконати обов'язки по доставці товарів, покупець (військова частина) зобов'язана їх прийняти та оплатити. Щодо оплати, то вона може, і як правило, відбувається не зразу, а зі впливом часу. Але ці всі умови повинні бути прописані в договорі, відповідно й приблизний час виконання обов'язку по оплаті за доставлений товар.

Таким чином, необхідними умовами успішного розвитку відносин у визначеній сфері безумовно є належне виконання сторонами своїх зобов'язань, щодо договору поставки. Такими зобов'язаннями виступають: своєчасне постачання товарів належної якості, кількості, асортименті визначені сторонами в укладеному договорі, а також своєчасна їх прийняття та оплата.

Щодо питання про прийняття товарів, відзначимо, що за рішенням замовника для прийняття поставленого товару, а також результатів окремого етапу виконання договору може створюватися приймальна комісія, яка складатиметься з декількох осіб. Це дозволить більш об'єктивно оцінити відповідність якості, кількості, асортименту поставленого товару, а також проведеної експертизи. Результати прийняття виконання договору оформляються документом про приймання, який підписується замовником, а у разі створення приймальної комісії – усіма її членами та замовником.

Розглянуті обов'язки є реалізацією принципу відкритості та прозорості. Відзначимо, що цей принцип взятий із зарубіжного досвіду, що представляється не зовсім коректним, оскільки він втілюється на практиці в дещо іншій формі, внаслідок чого відбувається часткове запозичення

правового регулювання. Перш за все, забезпечення контрактної системи США здійснюється розгалуженою організаційно-функціональною структурою з єдиним центром – Офісом державного замовлення США. Ця організація контролює весь процес планування, розміщення та виконання державного замовлення на основі автономного контрактного законодавства, що представляє собою понад чотири з половиною мільйонів норм і правил правового регулювання. А централізована інформаційна система самостійно формує дані про всі державні замовлення у звіти, які подаються за запитом до органів аудиту та контролю. При цьому від державного замовника потрібні тільки основні відомості по етапах планування, укладення та виконання контракту. Таким чином, відкритість та прозорість закупівель забезпечуються стороннім суб'єктом з поданням меншої кількості інформації, яка в подальшому видається не у вільному доступі. В цілому потрібно відзначити, що прозорість контрактної системи в правовому регулюванні США має дещо інше значення. Як зазначає С. Л. Скунер, прозорість проявляється у відкритій публікації нормативно-правових актів, що регулюють контрактну діяльність, вільному доступі до документів, які містять вимоги до учасників, роз'яснення учасникам причин, за якими з ними не було укладено державний контракт [164, р. 103], а не повний доступ необмеженого кола осіб до відомостей щодо реалізації кожного етапу задоволення державних потреб.

На основі аналізу окремих прав та обов'язків сторін договору на поставку товарів можна зробити висновок, що цивільно-правові відносини, що складаються у сфері укладення та виконання договору, знаходяться в жорстких рамках імперативних норм, і такий стан не характерен для більшості правовідносин у сфері цивільного права. Звідси випливає, що деякі принципи цивілістики, такі як диспозитивність, свобода договору, добросовісність в значній мірі ущемляються, оскільки прояв свободи волі при реалізації інтересів сторін можливо лише в окремих випадках, тоді як

принцип свободи договору полягає в тому, що договір є продуктом рівноправних сторін, можливості вільно обговорити всі його умови. Разом з тим у системі зобов'язального права зустрічаються й інші правочини, що формуються волею лише однієї із сторін, наприклад, договір приєднання. Однак тут подібні обмеження свободи волевиявлення – обґрунтована необхідність уніфікації договірних умов, диктуються масовим наданням товарів на однакових за змістом умовах.

Завдання замовника полягає не в уніфікації умов договору, а у створенні рівних умов для участі в конкурсі, аукціоні чи інший спосіб визначення постачальника. Таким чином, проводити аналогію між подібними явищами обмеження свободи договору видається не зовсім коректним.

Жорсткі рамки договірної конструкції, а також мінімальна можливість прояву свободи волі сторін на етапах укладення та виконання договору неминуче приводять до висновку про обмеження диспозитивності цивільно-правових відносин у сфері постачання товарів. Цей висновок впливає з поняття диспозитивності, оскільки в найзагальнішому вигляді під цим терміном розуміється «свобода вибору варіанту поведінки у цивільному обороті», тоді як в розглянутих правовідносинах свобода вибору може проявитися тільки у вигляді вступу або невступу в них. Диспозитивність у цивільному праві – це заснована на нормах цивільного права свободи (можливість) суб'єктів цивільних правовідносин здійснювати свою правосуб'єктність, здійснювати права, визначати їх зміст, розпоряджатися ними [50, с. 45]. Цю тезу слід доповнити вказівкою на можливість зобов'язаних осіб виконувати свої обов'язки на свій розсуд, у межах, встановлених законом.

Взявши наведені положення до уваги, відзначимо, що межі, встановлені нормативною базою, яка регулює правовідносини у сфері поставки товарів для державних потреб, є вкрай вузькими, а юридичний

примус учасників до певних дій виражається у більшості в імперативних нормах (на цьому вже акцентувалась увага у роботі). Важливо, що засоби реалізації імперативності у договірному праві, в числі іншого виражаються у зобов'язанні з метою подальшого більш ефективного здійснення майнових прав, а також забезпечення державних гарантій цих прав.

У зв'язку з викладеним приходимо до висновку, що численні факти нівелювання диспозитивності у договірних правовідносинах з постачання, пов'язані, перш за все, за участю такого суб'єкта як військова частина (юридична особа суб'єкта публічного права), проте правова природа даних відносин не змінюється і вони не переходять в розряд адміністративно-правових відносин. Обмеження договірної свободи обох сторін, виражені в процедурі договірної зобов'язання та інших імперативних вказівках, є охоронним елементом цивільно-правового регулювання. Законодавець прагне досягти максимальної стійкості договірних правовідносин та захисту учасників в умовах ринкової економіки.

3.3. Виконання договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин та наслідки його невиконання/неналежного виконання

Розглянувши зміст взаємних прав та обов'язків сторін у рамках досліджуваного нами зобов'язання, включаючи момент укладення договору, слід приділити увагу й безпосередньо етапам виконання зобов'язання. На окресленій проблемі зупинимо увагу.

Слід відзначити, що в даний час цивільне законодавство не містить визначення терміна «виконання зобов'язання», а характеризує лише загальні положення такого виконання. Однак, у юридичній літературі ведеться широка дискусія щодо правової природи, дефініції та змісту цієї правової категорії [132]. У буржуазній цивілістичній літературі, писав С. К. Май, – є розбіжності у думках щодо питання про те, як слід юридично

кваліфікувати виконання зобов'язань: бачити в такому виконанні свого роду договір між боржником та кредитором, вбачати у ньому наявність відповідних односторонніх дій боржника або кредитора або ж, нарешті, вважати, що виконання являє собою юридичний факт, що не носить неодмінно правового правочину [60, с. 101]. Зобов'язання припиняє належне його виконання, яке, як правило, охоплює собою пропозицію виконання боржником та його прийняття кредитором. Виняток становлять субститут прийняття виконання – передача його в депозит при наявності встановлених в законі підстав. Разом з тим дії боржника та дії кредитора, складають єдиний вольовий акт, мають самостійну правову природу. Це юридичні дії, оскільки вони тягнуть відомі юридичні наслідки. Вони мають властивість їх юридичної спрямованості. Сторони здійснюють ці дії не безпідставно, в основі лежить юридична мета. Отже, дані дії можна розглядати як односторонні правочини, оскільки для виникнення певних юридичних наслідків достатньо волевиявлення однієї сторони. Свого часу, Г. Ф Шершеневич зазначав, що дія, що становить об'єкт права, має відому єдність, незважаючи на досить різну тривалість. Вона може бути вичерпана в один момент, як, наприклад, при платежі суми грошей з боку боржника за позицію. Вона може безперервно тривати досить довгий час, як при довгостроковій оренді. Вона може тривати з перервами, не втрачаючи від того економічної єдності, як при періодичній поставці дров до навчального закладу [150, с. 372]. Але всі ці дії не тільки факт економічного життя, якщо правопорядок пов'язує з ними відомий юридичний результат.

Виконання зобов'язання розглядається як договір і деякими французькими вченими. Так, Л. Жюлле де ла Морандьєр, називаючи виконання платежем, вказував, що платіж можна визначити як юридичний правочин, спрямований на припинення зобов'язання, додаючи, що його можна навіть назвати правочином, бо він передбачає згоду боржника і кредитора [70, с. 524]. Виконання за договором купівлі-продажу в

німецькому праві розглядається як правочин, як договір, але лише частково. При цьому такий договір розглядається як абстрактний правочин [159, с. 19-21]. На підставі такого договору до набувача переходить право власності на річ, однак, як зазначено у літературі, потрібно ще й передача речі, або її конститут. У німецькому праві взагалі будь-яке розпорядження правом (речовим або зобов'язальним) реалізується за допомогою речового договору.

Однак, теоретично можуть існувати двосторонні і навіть багатосторонні правочини, які не є договором. Прикладом такого двостороннього правочину служить дія з передачі майна, що здійснюється на виконання договору купівлі-продажу, тобто двосторонній розпорядчий правочин. На відміну від договору двосторонній правочин може виступати не тільки як спосіб його виконання, тобто служить засобом досягнення вираженої в договорі правової мети. Розпорядчий правочин відрізняють від зобов'язання ознаками абстрактності, самостійності та безповоротності.

У класичному розумінні (до якого ми звикли) *виконання* – це етап існування зобов'язання, на якому відбувається реальне та юридичне задоволення інтересу кредитора, тобто момент, коли боржник надає виконане, а кредитор відповідним чином приймає дане виконання, тобто іншими словами повинен бути намір (воля) сторін, спрямований на добровільне виконання договору.

Метою договору є зміна сторонами свого майнового або немайнового становища, надання йому нових якостей та властивостей відповідно до умов домовленостей. Якщо обидві сторони уклавши договір, не збираються його виконувати, їх взаємні права та обов'язки практично не змінюються, внаслідок чого мета договору залишається невиконаною, а сам договір втрачає самостійне значення. Тому можна сказати, що договір існує до тих пір, поки існують намір (воля) сторін його виконати. Як тільки намір хоча б

однієї зі сторін виконати умови договору зникають, – руйнується і сам договір.

Здавалося б, що цю тезу можна легко спростувати: у разі порушення умов договору потерпіла сторона може звернутися з позовом до суду й примусити другу сторону до виконання своїх обов'язків. Підставою для подібного цивільного позову може бути тільки діючий, а не припинений договір. Отже, договір зберігається незалежно від того, чи мають учасники намір його виконати чи ні. У цьому контексті В. Л. Яроцький, Є. О. Тупицька, І. П. Тимошевська, пропонують встановити заходи впливу, які можуть бути застосовані за порушення досліджуваних відносин [165, р. 281].

Особливо наочно окреслена проблема простежується в сфері міжнародних відносин, де небажання однієї зі сторін виконувати умови укладених договорів багато у чому позбавляє змісту та значення.

Так, говорячи про тлумачення договору, ст. 1156 Французького Цивільного кодексу [155] встановлює наступне правило: «При розгляді домовленостей потрібно досліджувати, в першу чергу, чи був взаємний намір договірних сторін, а не зупинятися на буквальному сенсі виразів».

Аналогічний підхід міститься і в Принципах міжнародних комерційних договорів (Принципи УНІДРУА) [163], а також Конвенції ООН «Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів» (1980 р.) [41]: «Договір повинен тлумачитись відповідно до загального наміру сторін ... Заяви та інші дії сторони повинні тлумачити відповідно до їх намірів, якщо інша сторона знала або не могла не знати про ці наміри».

Незалежно від підходів до визначення змісту абсолютно точно можна сказати, що виконання зобов'язання – це найбажаніший спосіб його припинення. І якщо виходити з того, що договір поставки товарів за участю військових частин є обґрунтованим результатом прояву суб'єктами правовідносин своєї волі, спрямованої на укладення саме даного виду

договору і на умовах, передбачених в ньому, то виконання даного зобов'язання означатиме, що воно завершується таким чином, як передбачено не тільки законом, а й узгодженою волею сторін. Зобов'язання має бути не просто виконаним, а відповідати цивільно-правовим принципам виконання зобов'язання (добросовісного, реального виконання зобов'язання тощо).

Найважливішим із цих принципів традиційно вважається належне виконання, яке передбачає виконання зобов'язання належними суб'єктами, належним предметом, належним способом, в належному місці, в належний строк. Співпраця між сторонами зобов'язання не просто носить рекомендаційний характер, вона закріплена в якості принципу міжнародних комерційних договорів уніфікації приватного права (УНІДРУА). Дане джерело права також декларує, що договір представляється не просто точкою, де сходяться суперечливі інтереси, він також повинен розглядатися і як спільний проєкт, в якому кожна сторона повинна співпрацювати. Тобто, проєктуючи такий стан на досліджуваних нами правовідносинах, можна сказати, що сторонам необхідно в ході виконання обов'язків досягти найбільш щільного співробітництва з метою недопущення навіть незначного відхилення від умов договору. Особливо це стосуватиметься договірних відносин довгострокового характеру, коли виконання постачальником своїх обов'язків здійснюватиметься шляхом багаторазових відвантажень окремих партій товарів у відповідні періоди поставок. Як було зазначено, навіть незначна зміна умов договору за межами, встановленими законом, неприпустима для обох сторін, оскільки звіт про виконання кожного державного контракту (за винятком випадків, прямо передбачених законом) оприлюднюється у Єдиній інформаційній системі після закінчення правовідносин.

У разі недосягнення порозуміння та виникнення труднощів при виконанні хоча б у однієї зі сторін договору, виникають наслідки, у вигляді

застосування санкцій до винного учасника, а також погіршенням ділової репутації.

Зміст правовідносин з прийняття поставленого товару умовно поділялося на три етапи: прийняття у володіння товару, перевірка предмета з якісної та кількісної сторони та визнання обов'язків виконаними. Виходячи з наведеної класифікації, проведення експертизи можна вважати середньою з трьох стадій, а позначення її як обов'язок, а не права державного замовника – необхідним заходом додаткового захисту його інтересів.

Найбільш високий рівень спонукання суб'єктів правовідносин до належної поведінки забезпечує юридична відповідальність. Саме перспектива неминучого настання відповідальності стимулює правомірну поведінку учасників [165, с. 278]. У зв'язку з цим важливим питанням правовідносин у сфері поставки товарів є регулювання виду та міри цивільно-правової відповідальності за порушення договірних зобов'язань, а також формальних приписів закону.

Сутність договірної відповідальності розкривається з позицій справедливості, як компенсаційно-відновлювального біполярного правовідношення, за яким боржник зобов'язаний відшкодувати у повному обсязі завдані кредитором збитки за невиконання або неналежного виконання зобов'язання. Як було зазначено (*Підрозділ 3.1*), сторони за допомогою узгодження умов договору, можуть самі визначити й умови, характер та обсяг покладених додаткових заходів (мір) за невиконання чи неналежне виконання договору [69, с. 115].

Важливість інституту відповідальності має цілком реальний характер, оскільки зачіпає сферу приватної власності. Безумовно, невиконання чи неналежне виконання боржником зобов'язання, має негативним чином вплинути на його майно, в цьому і полягає визначенням у договорі наслідків порушення зобов'язання. На думку В. В. Надьон, під цивільно-правовою

відповідальністю слід розуміти заходи оперативного впливу, спрямовані на правопорушника [73]. Під цивільно-правовою відповідальністю розуміють й одну з форм державного примусу, що складається у стягненні судом з правопорушника на користь потерпілого майнових санкцій і перекладає на правопорушника невігідні майнові наслідки його поведінки та спрямованих на відновлення порушеної майнової сфери потерпілого [18, с. 134]. Іншими словами, це несприятливі для боржника майнові наслідки недотримання ним зобов'язань, додатковий його обов'язок.

Цивільно-правова відповідальність – це правова конструкція, що є базисом режиму законності й правопорядку, забезпечує ефективне виконання особою своїх зобов'язань. Соціальна сутність відповідальності виявляється в розумінні, усвідомленні та розмежуванні наслідків діяльності за критеріями її правомірності й доцільності, можливості осуду або заохочення [16, с. 85]. Однак, з метою забезпечення пропорційності, необхідно враховувати поведінку не тільки несправного боржника за договором, а й потерпілого кредитора, зобов'язаного мінімізувати свої збитки з метою заощадження соціально цінних ресурсів. У випадках, коли невиконання або неналежне виконання зобов'язання сталося з вини обох сторін, у цьому випадку, суд відповідно повинен зменшувати розмір відповідальності боржника. Суд також має право зменшити розмір відповідальності боржника, якщо кредитор навмисно або з необережності сприяв збільшенню розміру збитків, завданих невиконанням або неналежним виконанням, або не вжив заходів до їх зменшення. Таке правило передбачено у ст. III - 3: 704-705 DCFR [154, р. 1-12], згідно якого боржник не відповідає за втрати, понесені кредитором у тих випадках, коли кредитор сам сприяв невиконанню зобов'язання або настанню ефекту від його невиконання. Боржник також не відповідає за понесені кредитором втрати щодо яких кредитор міг знизити їх розмір шляхом здійснення розумних дій. Однак кредитор має право на відшкодування поміркованих

витрат, зроблених з метою мінімізації втрат. Як прослідковується з аналізу зазначених положень, вони спрямовані на забезпечення цілей справедливості ретрибуції та дистрибуції при покладанні відповідальності з урахуванням поведінки як правопорушника, так і потерпілого.

Загальні ознаки заходів юридичної відповідальності ґрунтуються, перш за все, на загальних принципах державного примусу. Це має несприятливі наслідки, що виникають в результаті порушення правових норм та умов договору, в тому числі застосування санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань за договором. Так, у ст. 235 ГК України [21] прямо передбачено, що за порушення господарських зобов'язань до суб'єктів господарювання та інших учасників господарських відносин можуть застосовуватися оперативно-господарські санкції, тобто заходи оперативного впливу, спрямовані на правопорушника з метою, припинення або попередження повторення порушень зобов'язання, що здійснюються самими сторонами зобов'язання в односторонньому порядку. При цьому до порушника господарського зобов'язання можуть бути застосовані лише ті оперативно-господарські санкції, які прямо передбачені договором.

Відповідно до ст. 236 ГК України у господарських договорах сторони можуть передбачити використання таких видів оперативно-господарських санкцій:

- одностороння відмова від виконання свого зобов'язання;
- відмова від оплати за зобов'язанням;
- відстрочення відвантаження продукції чи виконання робіт внаслідок прострочення виставлення акредитива платником, припинення видачі банківських позик тощо;
- відмова від прийняття подальшого виконання зобов'язання;

- повернення в односторонньому порядку виконаного кредитором за зобов'язанням (списання з рахунку боржника в безакцентному порядку коштів, сплачених за неякісну продукцію тощо);

- встановлення в односторонньому порядку на майбутнє додаткових гарантій належного виконання зобов'язань стороною, яка порушила зобов'язання: зміна порядку оплати продукції (робіт, послуг), переведення платника на попередню оплату продукції (робіт, послуг) або на оплату після перевірки їх якості тощо;

- відмова від встановлення на майбутнє господарських відносин стороною, яка порушує зобов'язання.

З огляду на викладене, можна стверджувати, що ГК України фактично позбавив учасників так званих «господарських зобов'язань» в своєму договорі встановлювати особливі способи захисту прав, які не передбачені ГК або іншим законом.

По-іншому слід оцінювати місце договору в цивільних правовідносинах. Так, ст. 16 ЦК України визначає, що сторони договору можуть встановлювати в його тексті особливі способи захисту своїх прав [146]. Це положення цілком відповідає принципам свободи договору, свободи підприємницької діяльності, які є одним з найголовніших принципів при побудові ринкової економіки та стабільного торгівельного обороту [45, с. 54].

Ще однією ознакою заходів юридичної відповідальності є необхідність підстав для її застосування: фактична підстава – призначена за вчинене правопорушення, формальна підстава (або нормативна обґрунтованість) – закріплена у вигляді санкції в нормативно-правовому акті або умовами договору. Зокрема ст. 670 ЦК України встановлює заходи оперативного впливу на продавця, якщо він порушив умови договору купівлі-продажу щодо кількості товару. Якщо продавець передав покупцеві меншу кількість товару, ніж це встановлено договором купівлі-продажу,

покупець має право вимагати передання кількості товару, якої не вистачає, або відмовитися від переданого товару та його оплати, а якщо він оплачений, – вимагати повернення сплаченої за нього грошової суми. Якщо ж навпаки – покупець зобов'язаний повідомити про це продавця. Продавець, отримавши таке повідомлення, має в розумний строк розпорядитися товаром оскільки в іншому випадку покупець отримає право прийняти весь товар.

Наступна ознака юридичної відповідальності, полягає в тому, що «в ній відображаються кількісні та якісні показники державного примусу». Кількісне вираження полягає у строках, сумах штрафів, пені, різних еквівалентах відшкодування збитків, суми компенсації, якісне – залежить від виду юридичної відповідальності, а отже, від її галузевої приналежності.

Розглядаючи відповідальність у сфері цивільного права, відзначимо, що вона настає при порушенні суб'єктивних цивільних прав, а також у випадках, передбачених цивільним законодавством, – формальних приписів закону.

Діяльність військової частини як суб'єкта публічного права за своєю природою носить публічний характер і в цілях найбільш ефективної реалізації та виконання тих чи інших своїх публічних функцій вона використовує цивілістичні конструкції, виступаючи при цьому суб'єктом приватного права, що тягне, з одного боку, її відмова від державного імунітету та необхідність виступу в цивільному обороті на рівних засадах з іншими суб'єктами, а з іншого боку, участь військової частини у приватноправових відносинах в рамках конструкції особливого суб'єкта права. Визнання публічно-правової природи держави як суверена обумовлює теза про наявність в приватноправових відносинах з участю держави значної кількості публічних елементів, що є проявом та реалізацією правового принципу розумного поєднання публічних та приватних інтересів у правовому регулюванні.

Наявність публічно-правових конструкцій в приватному праві, сьогодні визнається практично всіма авторами, обумовлено різними причинами, зокрема якраз необхідністю захисту публічного інтересу за допомогою інструментарію цивільного права (припустимо, захисту слабкої сторони у правовідносинах, прикладом чого може служити встановлення підвищеної законної неустойки у відносинах за участю споживача, що, однак, не дозволяє стверджувати, ніби встановлена в інтересах суспільства в цілому така законна неустойка є публічно-правовим інститутом).

Отже, військова частина як юридична особа суб'єкта публічного права задовольняє власні потреби у відповідних товарах і виступає як формальною, так і фактичною стороною договору та суб'єктом відповідальності.

Так, цивільним законодавством передбачено обов'язок постачальника «реально» виконати зобов'язання за договором поставки, тобто доставити замовлений товар до замовника або одержувача. У правовому сенсі це означає не допустити прострочення поставки товару, а вкластися саме в строк, однак, якщо цього не відбувається, то виникає питання про неустойку. Мета неустойки – стимулювати боржника до належного виконання зобов'язання [165, р. 281]. Слід зазначити, що неустойка в умовах планово-розподільчої економіки вважалася найпоширенішим та найпопулярнішим способом забезпечення виконання зобов'язання [19, с. 50], визнаною «царицею» серед способів забезпечення виконання зобов'язань [125, с. 7]. У сучасних реаліях, в умовах масових неплатежів стимулююча функція неустойки значною мірою девальвована. Це пов'язано з тим, що в умовах кризи неплатежів проблемним стає стягнення з боржника навіть суми основного боргу (якщо обов'язок боржника полягає у сплаті грошей), не говорячи вже про стягнення неустойки. «Залякування» контрагента додатковим стягненням у цих умовах не завжди може мати належного ефекту.

Аналізуючи визначені тези науковців щодо договору поставки, в якому учасником виступає військова частина, як юридична особа суб'єкта публічного права, то слід зробити висновок, що неустойка як спосіб забезпечення виконання зобов'язань у цих правовідносинах працюю стовідсотково та є головним забезпечувальним заходом.

У цивільному праві встановлено пріоритет інтересів потерпілого, а отже, застосовується відновлювальна функція, у зв'язку з чим основною формою цивільно-правової відповідальності є відшкодування збитків. В іноземній літературі зазначається, що функціями збитків є кара за вже скоєне правопорушення та стримування майбутньої антисоціальної поведінки [158, р. 245].

Вітчизняною цивілістичною доктриною, визначено збитки виключно як коригувальна компенсаційна санкція відповідальності, яка підлягає відшкодуванню у грошовому еквіваленті майнової шкоди. У зв'язку з цим викликає інтерес щодо вирішення окресленого питання в праві США. Так, в США штрафні збитки можуть бути стягнуті, якщо порушення договору одночасно може бути кваліфіковано як делікт (незаконне привласнення або утримання майна, порушення прав орендаря щодо володіння майном) або при навмисному або необережному порушенні фидуціарного обов'язку контрагентом (наприклад, агентом). У деяких штатах можливе стягнення штрафних збитків в разі умисного порушення договору або через грубу необережність, в разі недобросовісних, обманних дій тощо. У таких випадках штрафні збитки, по суті, будуть стягуватися як справедливі за особливо антисоціальні випадки невиконання договірних зобов'язань.

Таким чином, необхідно відзначити, що штрафні збитки переважно, стягуються у якості санкції не договірної, а деліктної відповідальності. Однак, в країнах англосаксонської правової системи, за загальним правилом, за вимогами, що виникають з порушень договорів, штрафні збитки не застосовуються.

Отже, підставою цивільно-правової відповідальності (єдиною і загальною) є порушення суб'єктивних цивільних прав, з чого слід зробити висновок, що невідворотність настання цивільно-правової відповідальності більше пов'язана не з обов'язком державного примусу, а з правом особи вимагати її застосування. У цьому, на наш погляд, також полягає унікальність цивільно-правової відповідальності.

Оскільки право особи вимагати застосування заходів цивільно-правової відповідальності має пріоритет, найбільш точна формалізація даних заходів в умовах договору дозволить своєчасно та повноцінно відновити порушене право. Зокрема, вимагати передбачену договором неустойку за несвоєчасну поставку товару покупець має право тільки за умови отримання самого товару. Якщо товар не отримано і існує загроза його неотримання, покупець має право вимагати лише повернення грошових коштів і відсотків за користування чужими грошовими коштами, Іншими словами, відсутність товару як такого не вимагає виконання зобов'язання в строк, а, отже, не дозволяє визначити на який час, поставка товару відкладена. Відкидаючи цей аргумент, вважаємо, що неустойка як спосіб забезпечення зобов'язання фактично може бути застосована до будь-якого із зобов'язань, що виникають у сторін за договором.

Важливим пунктом договору поставки матеріальних ресурсів є умови про вид та міру відповідальності за порушення зобов'язань, а також порядок їх застосування. Деякі науковці вважають, що про відповідальність постачальників немає необхідності говорити особливо, так як вона підпорядковується загальним умовам настання цивільно-правової відповідальності.

Так, підставами для притягнення до цивільно-правової відповідальності постачальника є:

1) прострочення поставки товару – недотримання постачальником проміжного або остаточного строку поставки товару, визначеного в умовах договору;

2) недопоставка товару – передача у зазначений строк меншої кількості товару, ніж передбачено договором;

3) поставка неякісного товару – невідповідність якості, технічним, функціональним характеристикам товару вимогам закупівельної документації та умов договору;

4) поставка некомплектного товару – недотримання сукупності основних та комплектуючих виробів, які використовуються за загальним призначенням, якщо така комплектність визначена у договорі, в описі об'єкта закупівлі, звичаями ділового обороту тощо.

Основна міра відповідальності – майнове відшкодування збитків у формі безпосередньої заміни товару, його допоставки, докомплектації (з обов'язковим визначенням у договорі умов та строків), пропорційного зменшення ціни або виплати неустойки. Мова не йде про відшкодування упущеної вигоди, оскільки це не підприємницький договір, він не передбачає отримання прибутку замовником.

Особливий інтерес викликає виплата неустойки, оскільки, перш за все, вона носить універсальний характер, виконуючи подвійну функцію, а саме: способу забезпечення виконання зобов'язання та заходу майнової відповідальності. В якості міри (заходу) відповідальності реалізується в двох формах: пеня – при неналежному виконанні строків, встановлених в договорі, штраф – в інших випадках порушення умов договору як постачальником, так і замовником (не пов'язаних з простроченням).

Неустойку в досліджуваному нами зобов'язанні прийнято вважати договірною. Під договірною неустойкою необхідно розуміти таку неустойку, яка набуває свою юридичну силу саме і безпосередньо в силу домовленості сторін.

Разом з тим це положення різко зменшує можливість прояву волі сторін при узгодженні цього питання: на свій розсуд оцінити ризики можливих збитків, розмір та спосіб їх відшкодування. Наприклад, в класичних правовідносинах з постачання товарів право вибору способу захисту своїх законних інтересів, порушених несплатою або затримкою оплати товару, надано постачальнику. Разом з тим у новій системі в сфері закупівель залишається актуальним питання, пов'язане з нерівним становищем постачальника і державного замовника при неналежному виконанні своїх обов'язків. З цього приводу існують різні думки в правовому середовищі. Так, Г. Ф. Шершеневич зазначав, що скарбниця – занадто надійний контрагент, щоб зобов'язання його потребували забезпеченню і можна наголосити на тому, що не в інтересах державного замовника порушувати строки виконання договору, оскільки вона є ініціатором даних правовідносин, перш за все, для задоволення власних потреб. У цьому випадку неустойка спрямована не на забезпечення виконання зобов'язання державного замовника, а на компенсацію збитків постачальника, викликаних несвоєчасною оплатою за контрактом. Держава обмежує межі своєї відповідальності, фактично встановлюючи імунітет публічних утворень в області цивільно-правової відповідальності [150, с. 320]. З іншого боку, дана проблема нерівності прав не є настільки значною, оскільки сторони, укладаючи такий договір, знають і особливі вимоги, що пред'являються до нього законом. Це ще раз підкреслює їх специфіку та виділяє із загальної маси договірних зобов'язань.

Отже, проаналізувавши застосування заходів цивільно-правової відповідальності за договором поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин, можна зробити висновок, що основним заходом є неустойка, оскільки це найбільш зручний і оперативний захід компенсації вже понесених збитків, а також досить ефективний спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

Висновки до розділу 3

У договорі поставки предметом є товар, який характеризується за ціною, кількістю, якістю, асортименту та комплектністю. Причому в договорі поставки, щоб уникнути ситуації визнання його неукладеним слід вказувати не тільки групи товарів за найменуваннями, але й в обов'язковому порядку їх кількість.

Визначено, що істотними умовами договору поставки матеріальних ресурсів є умова про предмет, а також умови про ціну, строки поставки/ строки виконання, якість, кількість, асортимент, упаковка.

Доведено, що договір поставки товарів для державних потреб, по-перше, характеризується родовими ознаками купівлі-продажу як типу договору, по-друге, має властивості поставки як виду купівлі-продажу і, по-третє, має свої відмінні якості, які обумовлюють необхідність вироблення специфічного правового регулювання.

Запропоновано на законодавчому рівні прийняти нові (відповідно до сьогоденних реалій) Положення про поставку продукції виробничо-технічного призначення та товарів народного споживання для військових частин, а також запропоновано при оновленні ЦК України розширити положення щодо юридичних осіб публічного права, а саме доповнити й такими суб'єктами як військові частини – юридичні особи суб'єкта публічного права. Також у главі договірні зобов'язання слід приділити увагу договору поставки для державних потреб, визначити його правову природу.

Визначено, що товар і його якісно-кількісні характеристики, передача товару та супутні їй умови, строки та оплата поставленого товару – це основні дієві етапи, з яких складаються суб'єктивні цивільні права та суб'єктивні цивільні обов'язки сторін, встановлені як нормативно-правовими актами, так і безпосередньо волевиявленням сторін, втілених в

умовах договору. Основні дієві етапи в цілому регламентуються загальними положеннями про договір поставки.

Обґрунтовано, що дотримання формальних вимог щодо строків виконання кожної переддоговірної процедури має визначальне значення, що дозволяє зробити висновок про пріоритет даних обов'язків серед інших умов належного виконання договору.

Зроблено висновок, що численні факти нівелювання диспозитивності у договірних правовідносинах з постачання, пов'язані, перш за все, за участю такого суб'єкта як військова частина (юридична особа суб'єкта публічного права), проте правова природа даних відносин не змінюється і вони не переходять в розряд адміністративно-правових відносин. Визначено, що обмеження договірної свободи обох сторін, виражені в процедурі договірного зобов'язання та інших імперативних вказівках, є охоронним елементом цивільно-правового регулювання.

Доведено, що основна міра відповідальності – майнове відшкодування збитків у формі безпосередньої заміни товару, його допоставки, докомплектації (з обов'язковим визначенням у договорі умов та строків), пропорційного зменшення ціни або виплати неустойки. Мова не йде про відшкодування упущеної вигоди, оскільки це не підприємницький договір, він не передбачає отримання прибутку замовником.

Зроблено висновок, що основним заходом є неустойка, оскільки це найбільш зручний та оперативний захід компенсації вже понесених збитків, а також досить ефективний спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

Щодо розмежування категорій умови та підстави цивільно-правової відповідальності, визначено, що це різні за своїм змістовним навантаженням правові категорії. Під умовами цивільно-правової відповідальності слід розуміти встановлені законом передумови настання відповідальності, а під підставами цивільно-правової відповідальності – передбачені законом

конкретні правопорушення, за які встановлюється та чи інша міра відповідальності.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні наведено теоретичне узагальнення й вирішення наукової проблеми, що полягає у визначенні ролі та місця військових частин у цивільних правовідносинах, а також особливостей договору поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин відповідно до законодавства України.

Вирішення поставлених наукових завдань надало можливість сформулювати низку висновків, пропозицій та рекомендацій, спрямованих на досягнення мети дослідження.

Найбільш значущі з них наступні.

1. Військова частина – це організація, створена державним актом відповідного державного органу (Міністерством оборони України), і визнається як юридична особа суб'єкта публічного права. Їй притаманні ознаки юридичної особи, а саме: організаційна єдність визнається наявним у військовій частині своєї назви та органів управління, правомочності командира військової частини на видання наказів і ведення переписки, наявності у військовій частині самостійного фінансового та військового господарства, а також діяльності військових частин на основі загальних для них статутів та положень (відомчих нормативних актів Міністерства оборони); майнову відокремленість, характеризує кошторис і вказує на непідприємницький характер останніх; самостійна майнова відповідальність за своїми зобов'язаннями військова частина відповідає самостійно засобами грошового фонду, які призначені для ведення самостійної діяльності, у випадках недостатності самостійних коштів, додатково відповідає Міністерство оборони; виступ у цивільному обороті від свого імені, приймаючи участь в майновому обороті, військова частина укладає різні види договорів в інтересах забезпечення виконання призначених цілей, зокрема укладає договори, вступає у зобов'язання та несе самостійну цивільно-правову відповідальність в межах наявних у

військовій частині грошових коштів. Відповідно на цій підставі зроблено висновок про самотійний (від власного імені) виступ не тільки в матеріальних, а й в процесуальних правовідносинах.

2. Військові частини за характером прав на майно юридичної особи її засновників і самої юридичної особи є юридичними особами, у яких відокремлене майно знаходиться на обмеженому речовому праві, за організаційно-правовою формою – державними військовими установами, за технічним найменуванням (як аналог фірмового найменування юридичної особи) – військовими частинами.

3. Правосуб'єктність військової частини визначено через соціально-правову можливість, забезпечену державою матеріальними, юридичними гарантіями бути учасником цивільних правовідносин.

4. Специфіка цивільної правосуб'єктності військової частини полягає в тому, що оскільки військові частини створюються не для участі в цивільних правовідносинах, а для забезпечення обороноздатності держави, то участь в цивільних правовідносинах носить для військових частин допоміжний по відношенню до основної діяльності характер, і вони не можуть використовувати свою правосуб'єктність в супереч з визначеними цілями і не повинні мати широких можливостей для зайняття прибутковою (підприємницькою) діяльністю.

5. Аналіз військового законодавства дозволяє умовно класифікувати договори, які укладаються військовими частинами, на два види. До першого виду відносяться договори, притаманні для організацій будь-якої форми, оскільки призначені для забезпечення їх нормальної роботи, а тому не потребують додаткової регламентації. Для військових частин такими договорами є договори про користування комунальними послугами (електро-, водо-, тепло-, газопостачання, вивезення та знешкодження сміття тощо), надання послуг зв'язку, договори про розрахунково-касове обслуговування, а також передбачені планами

господарської діяльності військових частин договори поставки матеріальних ресурсів. Друга група договорів, пов'язана з здійсненням уповноваженими суб'єктами повноважень щодо військового майна. Основним видом таких правовідносин є договори про передачу військового майна в найм (оренду) фізичним та юридичним особам (ст. 7 Закону України «Про господарську діяльність у Збройних Силах України»). Виділення цих договорів в окрему групу зумовлене, по-перше, особливим режимом військового майна; по-друге, наявними обмеженнями, пов'язаними з укладенням цих договорів (як правило, на їх укладення необхідна згода Міністерства оборони, або саме Міністерство виступає стороною таких договорів).

6. Прострочення поставки і недопоставка – це однотипні правопорушення. Якщо простроченням поставки вважати повне невиконання договірної зобов'язання в строк, то недопоставка є частковим невиконанням зобов'язання у встановлений договором окремий строк поставки. При недопоставці постачальник знаходиться в простроченні щодо тієї частини продукції, яка недопоставлена до обумовленого строку виконання. Тому, при недопоставці (як і при простроченні поставки) постачальник несе відповідальність не за дію (часткове виконання), а за протиправну бездіяльність.

7. Зроблено висновок, що численні факти нівелювання диспозитивності у договірних правовідносинах з постачання, пов'язані, перш за все, за участю такого суб'єкта як військова частина (юридична особа суб'єкта публічного права), проте правова природа даних відносин не змінюється і вони не переходять в розряд адміністративно-правових відносин. Визначено, що обмеження договірної свободи обох сторін, виражені в процедурі договірної зобов'язання та інших імперативних вказівках, є охоронним елементом цивільно-правового регулювання.

8. Доведено, що основна міра відповідальності – майнове відшкодування збитків у формі безпосередньої заміни товару, його допоставки, докомплектації (з обов'язковим визначенням у договорі умов та строків), пропорційного зменшення ціни або виплати неустойки. Мова не йде про відшкодування упущеної вигоди, оскільки це не підприємницький договір, він не передбачає отримання прибутку замовником.

9. Зроблено висновок, що основним заходом є неустойка, оскільки це найбільш зручний та оперативний захід компенсації вже понесених збитків, а також досить ефективний спосіб забезпечення виконання зобов'язання.

10. Щодо розмежування категорій умови та підстави цивільно-правової відповідальності, визначено, що це різні за своїм змістовним навантаженням правові категорії. Під умовами цивільно-правової відповідальності слід розуміти встановлені законом передумови настання відповідальності, а під підставами цивільно-правової відповідальності – передбачені законом конкретні правопорушення, за які встановлюється та чи інша міра відповідальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеев С. С. Общие теоретические проблемы системы советского права. Москва : Гос. издат-во юрид. лит., 1961. 188 с.
2. Бірюков І. А., Заїка Ю. О. Цивільне право України: Загальна частина : посібник / І. А. Бірюков [та ін.] ; за ред.: І. А. Бірюкова, Ю. О. Заїки ; Нац. акад. внутр. справ України. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2003. 407 с.
3. Бервено С. М. Проблеми договірного права України : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 392 с.
4. Беляневич О. А. Господарське договірне право України (теоретичні аспекти) : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 592 с.
5. Блащук Т. В. Особливості участі юридичних осіб публічного права у цивільних правовідносинах. Приватне право і підприємництво. 2009. Вип. 8. С. 51–56.
6. Борисова В. І. До проблеми участі публічних юридичних осіб в цивільних правовідносинах. Трансформація відносин в Україні: організаційно-правові та економічні проблеми : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 2003 р.). Одеса, 2003. С. 7–8.
7. Борисова В. І. До співвідношення понять “орган юридичної особи” і “представництво юридичної особи”. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку: матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків, 2020. С. 14–18.
8. Борисова В. І. Юридична особа - універсально правова форма участі організацій у цивільному обороті. Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. 2003. Вип. 2. С. 3–13.
9. Братусь С. Н. К вопросу о развитии юридической личности советского государственного предприятия. Вопросы советского гражданского права. Москва ; Ленинград, 1945. Сб. 1. С. 5–30.

10. Братусь С. Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва : Госюриздат, 1963. 197 с.

11. Братусь С. Н. Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). Ученые труды. Москва, 1947. Вып. 12: Юридические лица в советском гражданском праве (понятие, виды, государственные юридические лица). С. 3–564.

12. Веберс Я. Р. Правосубъектность граждан в советском гражданском и семейном праве. Рига : Зинатне, 1976. 231 с.

13. Васильева В. В. Критерії розмежування юридичних осіб публічного права та юридичних осіб приватного права. Корпоративне право України та країн Європейського Союзу: новели законодавства : матеріали XVI міжнар. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 5–6 жовт. 2018 р.). Івано-Франківськ, 2018. С. 35–37.

14. Винар Л. В. Правовий статус юридичних осіб, заснованих державою : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка. Львів, 2006. 20 с.

15. Вишняков О. К. Апроксимація правового забезпечення цивільних майнових відносин в Україні до умов внутрішнього ринку Європейського Союзу : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т “Одес. юрид. акад”. Одеса, 2008. 459 с.

16. Габріадзе М. Система цивільно-правової відповідальності за порушення зобов’язання. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 85–92.

17. Гамбаров Ю. С. Курс гражданского права. Санкт-Петербург : Тип. М. М. Стасюлевича, 1911. Т. 1: Часть общая. 680 с.

18. Гащин В. Основні поняття, особливості та форми цивільно-правової відповідальності. Природничі та гуманітарні науки. Актуальні питання : матеріали V Всеукр. наук.-техн. конф. м. Тернопіль, 19–20 квіт. 2012 р. Тернопіль, 2012. Т. 2. С. 134.

19. Гелевей О. Способи визначення розміру неустойки. Підприємництво, господарство і право. 2001. № 7. С. 50–52.

20. Гетьман О. О., Шаповал В. Н. Економіка підприємства : навч. посіб. Київ : Центр учбової літ-ри, 2010. 488 с.

21. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р. № 436-IV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text> (дата звернення: 11.12.2023).

22. Гриняк А. Б. Оновлення параграфу 3 глави 61 Цивільного кодексу України: окремі зауваги. Нове українське право. 2021. № 2. С. 14–21.

23. Гриняк А. Б. Оновлення загальних положень про договірні зобов'язання: удосконалення приватноправових відносин у громадянському суспільстві. Нове українське право. 2021. Вип. 3. С. 22–28.

24. Гуменчук А. М. Принцип добросовісного виконання договорів у міжнародному приватному праві. Міжнародні читання присвячені пам'яті професора Імператорського Новоросійського університету П. Є. Казанського : матеріали Міжнар. конф. (м. Одеса, 22–23 жовт. 2010 р.). Одеса, 2010. С. 310–312.

25. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України; Перелік, Порядок від 11.11.2022р. № 1275 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.12.2023).

26. Деякі питання здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для задоволення нагальних потреб функціонування держави в умовах воєнного стану : постанова Каб. Міністрів України від 2.03.2022 р. № 185 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL:

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/185-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 11.12.2023).

27. Довгерт А. С. Система приватного права України між минулим та майбутнім. Університетські наукові записки : наук. часоп. / Хмельниц. ун-т упр. та права ім. Леоніда Юзькова. 2005. № 4. С. 64–67.

28. Домашенко М. В. Роздуми з окремих питань цивілістики. Збірник наукових праць, присвяч. 20-річному ювілею кафедри цивільного права № 2 / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого, Каф. цивіл. права № 2. Харків, 2019. С. 52–62.

29. Евтихийев А. О юридических лицах публичного права. Сборник статей кафедры "Проблемы современного права" и правового факультета Харьковского института народного хозяйства, посвященных памяти академика, профессора В. М. Гордона / Харьков. ин-т народного хозяйства. Харьков, 1927. С. 74–89

30. Загальна теорія держави і права / М. В. Цвік та ін. ; за ред.: М. В. Цвік, О. В. Петришин ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2011. 584 с.

31. Земельний кодекс України: Закон України від 25.10.2001 № 2768-III/ Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>(дата звернення: 11.12.2023).

32. Зозуля А. В. Аналіз матеріально-технічного забезпечення як ключової ланки військової логістики. Військові науки. 2016. № 11. С. 12–14.

33. Зозуляк О. І. Договір як правова форма реалізації цивільної правосуб'єктності юридичних осіб : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / НДІ приват. права і підприємництва НАПрН України. Київ, 2010. 21 с.

34. Иоффе О. С. Об основных вопросах советского гражданского права. Вопросы советского права. Ученые записки Ленингр. гос. ун-т им. А. А. Жданова. Ленинград, 1953. Вып. 4. С. 3–74.

35. Иоффе О. С. Логические пределы понятий юридического лица, оперативного управления, хозяйственного обязательства. Правоведение. 1972. № 6. С. 103–115.

36. Кавелин К. Д. Права и обязанности по имуществам и обязательствам в применении к русскому законодательству. Опыт систематического обзора. Санкт-Петербург : Тип М. М. Стасюлевича, 1879. 410 с.

37. Кавелин К. Д. Что есть гражданское право и где его пределы. Полное собрание сочинений. Санкт-Петербург, 1900. Т. 4: Этнография и правоведение / примеч. проф. Д. А. Корсакова. С. 160–165.

38. Кісель В. До питання про договірну діяльність військових частин. Підприємництво, господарство і право. 2006. № 3. С. 85–88.

39. Кознова О. Господарський кодекс скасують : проєкт // Liga zakon. URL: https://biz.ligazakon.net/news/206135_gospodarskiy-kodeks-skasuyut-proekt (дата звернення: 11.12.2023).

40. Колісникова Г. В. Тупицька Є. О. Принцип добросовісності в регулюванні споживчих договорів у цивільному праві України. Право України. 2021. № 9. С. 174–182.

41. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про договори міжнародної купівлі-продажу товарів : від 11.04.1980 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_003 (дата звернення: 12.12.2023).

42. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254> (дата звернення: 12.12.2023).

43. Коструба А. В. Сингулярність природи юридичної особи. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова та 20-річчю з дня

створення каф. цивіл. права № 2 (Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 49–51.

44. Кот О. О. Доля Господарського кодексу в контексті ре кодифікації цивільного законодавства. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжнар. наук.-пракат. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслова (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків, 2020. С. 31–35.

45. Кот О. О. Заходи оперативного впливу як спосіб захисту суб'єктивних прав учасників договірних відносин. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних прав : матер. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 53–56.

46. Кот О. О. Порівняльний аналіз норм Конвенції Організації Об'єднаних Націй Про договори міжнародної купівлі-продажу товарів і Цивільного Кодексу України. Право України. 2016. № 5. С. 30–36.

47. Кочин В. В. Правове регулювання цивільних відносин у непідприємницьких товариствах та установах в умовах адаптації до правової системи Європейського Союзу : монографія. Київ : НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 435 с.

48. Кравчук О. Майновий аспект правового статусу юридичних осіб за новим Цивільним кодексом України. Право України. 2003. № 1. С. 86–88.

49. Кравчук В. М. Соціально-правова природа юридичної особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. Львів, 2000. 16 с.

50. Красавчиков А. О. Диспозитивность в гражданско-правовом регулировании. Советское государство и право. 1970. № 1. С. 41–49.

51. Крупчан О., Гриняк А., Пленюк М. Договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні. Право України. 2019. № 2. С. 25–44.

52. Кузнецова Н. С. Поняття й класифікація юридичних осіб в цивільному праві України: теорія і практика. Сучасні проблеми приватного права : зб. наук. пр. присвяч. 80-й річниці з дня народж. Я. М. Шевченко. Київ, 2012. С. 165–166.

53. Кузнецова Н. С. Формирование и укрепление частно-правовых основ гражданского общества в Украине. Альманах цивилистики. Киев, 2015. Вып. 6. С. 39–68.

54. Кузнецова Н. С. Цивільне право України на шляху оновлення. Цивільне право України: нові виклики і перспективи розвитку : матеріали XVIII міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 98-й річниці з дня народж. д-ра юрид. наук, проф., чл.-кор. АН УРСР В. П. Маслової (Харків, 28 лют. 2020 р.). Харків, 2020. С. 7–10.

55. Кучеренко І. М. Організаційно-правові форми юридичних осіб приватного права : монографія. Київ : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2004. 328 с.

56. Кучеренко І. М. Юридичні особи публічного права як суб'єкти цивільних правовідносин. Еволюція цивільного законодавства України: проблеми теорії і практики : кол. моногр. / за ред. Я. М. Шевченко. Київ : Юрид. думка, 2007. Гл. 3. С. 168–213.

57. Луць В. В. До питання про сутність і зміст цивільно-правового договору. Приватне право. 2013. № 1. С. 118–128.

58. Луць В. В. Договірне право України: сучасний стан і тенденції розвитку. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. 2009. № 2. С. 52–55.

59. Луць В. В. Договір як правова форма розпорядження власника щодо належного йому майна. Договірне регулювання приватноправових

відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні : монографія /за ред. О. Д. Крупчана. Київ, 2017. С. 127-137.

60. Май С. К. Очерк общей части буржуазного обязательственного права. Москва : Внешторгиздат, 1953. 220 с.

61. Майданик Р. А. Речове право : підручник. Київ : Алерта, 2019. 1102 с.

62. Майданик Р. А. Узуфрукт: європейське та українське право. Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова та 20-річчю з дня створення каф. цив. права № 2 (Харків, 29 листоп. 2019 р.). Харків, 2019. С. 20–32.

63. Майданик Р. А. Юридические лица публичного права в украинском и международном праве. Альманах цивилистики. Київ, 2010. Вып. 3. С. 119–179.

64. Матеріально-технічне забезпечення військ (сил), що беруть участь в антитерористичній операції // Міністерство оборони України : офіц. веб-сайт. URL: [https://www.mil.gov.ua/ministry/aktualno/nadhodzhennya-ta-vikoristannya-koshtiv/materialno-tehniche-zabezpechennya-vijsk-\(sil\)-shho-berut-uchast-v-antiteroristichnij-operaczi.html](https://www.mil.gov.ua/ministry/aktualno/nadhodzhennya-ta-vikoristannya-koshtiv/materialno-tehniche-zabezpechennya-vijsk-(sil)-shho-berut-uchast-v-antiteroristichnij-operaczi.html) (дата звернення: 11.12.2023).

65. Матвеев Г. К. Основания гражданско-правовой ответственности. Москва : Юрид. лит., 1970. 312 с.

66. Мічурін Є. О. Приватне та публічне у праві. Методологія цивільного (приватного) права України в умовах європеїзацій : міжнар. наук.-практ. конф. “Матвеевські цивілістичні читання” (м. Київ, 25 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 50–55.

67. Менджул М. В. Правові засади укладення договору управління майном подружжя. Порівняльно-аналітичне право. 2020. № 4. С. 198–204.

68. Менджул М. В., Лета А. В. Правові підстави визнання шлюбного договору недійсним (аналіз судової практики). Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. Вип. 67. С. 93–96.

69. Менджул М. В. Свобода договору та її межі: відповідність цивільного законодавства України європейським підходам. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2022. № 69. С. 114–117.

70. Морандьер Л. Ж. де ла. Гражданское право Франции / пер. с фр. Е. А. Флейшиц. Москва : Изд-во иностр. лит., 1960. Т. 2. 728 с.

71. Надьон В. В. Доктринальний підхід до правової природи договору найму (оренди). Європейські перспективи. 2021. № 3. С. 190–197.

72. Надьон В. В. Роль принципу добросовісності на стадії укладення договору прокату. Право UA. 2023. № 1. С. 178–184.

73. Надьон В. В. Суб'єктивний обов'язок як елемент змісту цивільних правовідносин : монографія. Харків : Право, 2017. 392 с.

74. Надьон В. В. Практика застосування принципу добросовісності до переддоговірних та договірних правовідносин. Закарпатські правові читання: Право як інструмент стійкості розвитку в умовах сучасних цивілізаційних викликів : матеріали XV міжнар. наук. практ. конф. (м. Ужгород, 27 квіт. 2023 р.). Львів-Торунь, 2023. Ч. 2. С. 212–214.

75. Надьон В. В. Цивільно-правовий аспект розмежування договору позички від інших видів договорів (позика, дарування, найма транспортного засобу, житла, договір прокату, комерційної концесії). Аналітично-порівняльне правознавство : електрон. наук. вид. 2021. № 4. С. 64–70. URL: <http://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2022/03/13.pdf> (дата звернення: 12.12.2023).

76. Новохатська Я. В. Договір. Проблеми подальшого вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення

та захисту суб'єктивних цивільних прав : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 21 груд. 2017 р.). Харків, 2017. С. 134–138.

77. Об утверждении Положения о поставках продукции производственно-технического назначения, Положения о поставках товаров народного потребления и основных условий регулирования договорных отношений при осуществлении экспортно-импортных операций : постановление Совета Министров СССР от 25.07.1988 г. № 888 // ZakonOnline. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/157503___157503 (дата звернення: 12.12.2023).

78. Олюха В. Г. Істотні умови цивільно-правового договору. Вісник Вищого арбітражного Суду України. 2000. № 3. С. 230–233.

79. Оновлення договірною регулювання приватноправових відносин в Україні : монографія / за заг. ред.: А. Б. Гриняка, О. О. Кота, М. Д. Пленюк. Київ : НДІ приват. Права і підприємництва ім. акад. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2020. 488 с.

80. Павловський О. С. Правовий статус військових частин як учасників цивільних відносин. *Право.Ua*. 2021. № 2. С. 211-216. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2021-2/Pravo_ua_2021_2_211.pdf

81. Павловський О. С. Правовий статус суб'єктів правовідносин із постачання матеріальних ресурсів за участю військових частин. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав* : матеріали наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 19 груд. 2018 р.). Харків, 2018. С. 286–290.

82. Павловський О. С. Правова характеристика цивільних відносин у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин Збройних

Сил України. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14–15 верес. 2018 р.). Харків, 2018. С. 68–73.

83. Павловський О. С. Структура правових зв'язків у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин. *Право і суспільство*. 2019. № 10. С. 74–83.

84. Павловський О. С. Суб'єктний склад правовідносин з поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин. Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Одеса, 2020. С. 119–120.

85. Піддубна В. Ф., Щербина В. А., Договір купівлі-продажу підприємства: правові аспекти. *Юридичний науковий електронний журнал* : електрон. наук. фах. вид. 2021. № 4. С. 259–261. URL: http://lsej.org.ua/4_2021/64.pdf (дата звернення: 12.12.2023).

86. Піддубна В. Ф., Явор О. А., Рубан О. О. Договір про неконкуренцію (НСА): окремі правові аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2023 Вип. 78, ч. 1. С. 286–292.

87. Піддубна В. Ф. Класифікація юридичних осіб за критерієм способу утворення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2018. № 53. С. 136–138.

88. Піддубна В. Ф. Підстави припинення шлюбного договору. *Наше право*. 2022. № 1. С. 152–157.

89. Піддубна В. Ф. Щодо питання правової природи юридичних осіб публічного права. *Закарпатські правові читання* : матеріали XI Міжнар. наук.-практ. конф. (11–13 квіт. 2019 р., м. Ужгород). Ужгород, 2019. С. 130–135.

90. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право : підручник. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

91. Первомайський О. О. Участь суб'єктів публічного права в договірних зобов'язаннях. Договірне регулювання приватноправових відносин в умовах євроінтеграційних процесів в Україні : монографія / за заг. ред. О. Д. Крупчана. Київ, 2017. С. 27-42.

92. Перелік актів законодавства України та acquis Європейського Союзу у пріоритетних сферах адаптації : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629a-15> (дата звернення: 12.12.2023).

93. Погребняк С. П. Поділ права на публічне і приватне (загально-теоретичні аспекти). Державне будівництво та місцеве самоврядування. Харків, 2006. Вип. 12. С. 3–17.

94. Поленина С. В. Субсидиарное применение норм гражданского законодательства к отношениям смежных отраслей. Советское государство и право. 1967. № 4. С. 21–28.

95. Постанова Верховного Суду від 16 червня 2021 року у справі № 375/278/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926382> (дата звернення: 12.12.2023).

96. Постанова Вищого господарського суду України від 21.06.2006 р. у справі № 24/382 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/24550> (дата звернення: 12.12.2023).

97. Постанова Вищого господарського суду України від 14.06.2006 р. у справі № 05-6-26/784 // Судова влада України. URL: http://www.arbitr.gov.ua/docs/28_1274858.html (дата звернення: 12.12.2023).

98. Постанова Вищого господарського суду від 27.08.2009 р. у справі № 50/139 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/4885961> (дата звернення: 12.12.2023).

99. Постанова Вищого господарського суду від 28.10.2009 р. у справі № 42/81-33/450 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/6530097> (дата звернення: 12.12.2023).

100. Про внесення змін до Закону України "Про публічні закупівлі" та інших законодавчих актів України щодо здійснення оборонних та публічних закупівель : Закон України від 16.08.2022 р. № 2526-IX. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2526> (дата звернення: 12.12.2023).

101. Про внесення змін до Указу Президента України від 30 жовтня 2000 року № 1173 : Указ Президента України від 30.10.2000 р. № 1173 // Президент України: офіц. інтернет-представництво. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6462015-19568> (дата звернення: 12.12.2023).

102. Про господарську діяльність у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1076-XIV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1076-14#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

103. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

104. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15> (дата звернення 30.03.2020).

105. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань : Закон України від 15.05.2003 р. № 755-IV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15> (дата звернення: 12.12.2023).

106. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 р. № 2866-IV // Законодавство України /

Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15> (дата звернення: 12.12.2023).

107. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України “Про публічні закупівлі”, на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : постанова Каб. Міністрів України від 12.10.2022 р. № 1178 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022> (дата звернення: 12.12.2023).

108. Про затвердження переліку видів господарської діяльності, здійснення якої дозволяється військовим частинам Збройних Сил : постанова Каб. Міністрів України ; перелік від 25.07.2000 р. № 1171 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1171-2000-п#n10> (дата звернення: 12.12.2023).

109. Про затвердження Положення про військово (корабельне) господарство Збройних Сил України : наказ М-ва оборони України від 16.07.1997 р. № 300 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0615-97> (дата звернення: 12.12.2023).

110. Про затвердження Положення про конкурсний відбір суб'єктів оціночної діяльності у випадках відчуження військового майна : наказ М-ва оборони України від 20.01.2015 р. № 29 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0202-15> (дата звернення: 12.12.2023).

111. Про затвердження Порядку реєстрації військових частин як суб'єктів господарської діяльності у Збройних Силах : постанова Каб. Міністрів України від 3.05.2000 р. № 749 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/749-2000-п> (дата звернення: 12.12.2023).

112. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР// Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94>(дата звернення: 12.12.2023).

113. Про Збройні сили України : Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-ХІІ // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

114. Про Кабінет міністрів України : Закон України від 27.02.2014 р. № 794-VII (в ред. від 20.03.2020 р.) // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/794-18> (дата звернення: 12.12.2023).

115. Про місцеві державні адміністрації : Закон України від 09.04.1999 р. № 586-XIV (в ред. від 02.04.2020 р.) // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/586-14> (дата звернення: 12.12.2023).

116. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР// Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97> (дата звернення: 12.12.2023).

117. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17.07.2020 р. № 808-IX // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#n507> (дата звернення: 12.12.2023).

118. Про організацію забезпечення Збройних Сил України матеріальними ресурсами : рішення колегії М-ва оборони України від 16.07.2015 р. // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/nr001322-15#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

119. Про порядок відчуження та реалізації військового майна Збройних Сил : постанова Каб. Міністрів України від 28.12.2000 р. № 1919 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1919-2000-п> (дата звернення: 12.12.2023).

120. Про правовий режим майна у Збройних Силах України : Закон України від 21.09.1999 р. № 1075-XIV // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1075-14> (дата звернення: 12.12.2023).

121. Про прокуратуру : Закон України від 14.10.2014 р № 1697-VII // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1697-18#Text> (дата звернення: 12.12.2023).

122. Про публічні закупівлі : Закон України від 25.12.2015 р. № 922-VIII // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#n608> (дата звернення: 12.12.2023).

123. Про публічні закупівлі та про скасування Директиви 2004/18/ЄС : директива Європ. Парламенту і Ради 2014/24/ЄС від 26.02.2014 р. (текст стосується ЄСП) // Законодавство України : БД / Верхов. Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_052-14#Text (дата звернення: 12.12.2023).

124. Про центральні органи виконавчої влади : Закон України від 17.03.2011 р. № 3166-VI (в ред. від 18.04.2020 р.) // Законодавство України / Верхов. Рада України.. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3166-17> (дата звернення: 12.12.2023).

125. Пучковська І. Й. Неустойка, порука, гарантія, завдаток, застава та притримання як способи захисту прав кредитора : навч. посіб. Харків : ФІНН, 2012. 144 с.

126. Пушкін О., Селіванов В. Відносини підприємництва і правовий статус їх суб'єктів. Право України. 1994. № 5-6. С. 9–15.

127. Рішення Конституційного Суду України у справі № 1-14/2007 за конституційним зверненням відкритого акціонерного товариства "Кіровоградобленерго" про офіційне тлумачення положень частини восьмої статті 5 Закону України "Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом" (справа щодо кредиторів підприємств комунальної форми власності) : рішення від 20.06.2007 р. № 5-рп/2007. Офіційний вісник України. 2007. № 48. Ст. 1991.

128. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Вищого арбітражного суду України та Генеральної прокуратури України щодо офіційного тлумачення положень статті 2 Арбітражного процесуального кодексу України (справа про представництво прокуратурою України інтересів держави в арбітражному суді) : від 08.04.1999 р. № 3-рп/99 // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-99> (дата звернення: 12.12.2023).

129. Римське право : підручник / М-во освіти і науки України ; за ред.: О. А. Підпригора, Є. О. Харитонova. 2-ге вид. Київ : Юрінком Інтер, 2009. 528 с.

130. Сачук-Колодяжна З. Питання договору поставки в цивільному праві. Історико-правовий часопис. 2014. № 2. С. 74–79.

131. Советское гражданское право : учебник : в 2 ч. / под общ. ред.: В. Ф. Маслова, А. А. Пушкина. Киев : Вища шк., 1983. Ч. 1. 462 с.

132. Советское гражданское право : учебник / под ред. О. А. Красавчикова. Изд. 3-е, испр. и доп. Москва : Высш. шк., 1985. Т. 1. 544 с.

133. Сокурєнко В. В. Теоретичне розуміння поняття "військова частина". Юридична наука та практика: виклики сучасності : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (17 верес. 2015 р.). URL:

<https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2a3c8e01-2e50-4335-b537-877eb2923780/content> (дата звернення: 12.12.2023).

134. Спасибо-Фатєєва І. Деякі проблеми, пов'язані з участю держави Україна в цивільно-правових відносинах. Вісник Академії правових наук України. Харків, 2006. № 4. С. 96–107.

135. Справочникъ. Полный и подробный алфавитный указатель приказовъ по военному ведомству, циркуляровъ, предписаній и отзывовъ Главнаго Штаба и прочихъ Главныхъ Управленій и приказовъ, приказаній и циркуляровъ по всемъ военнымъ округамъ съ 1859 по 1911 г. : в 2 кн. / сост. К. Патинъ ; под ред. Л. Васильева. Изд. 3-е. Санкт-Петербург : В. А. Березовский, 1911. Кн. 1: А–О. 1385 с.

136. Стефанчук Р. Цивільний кодекс – це супермаркет правових можливостей // Укрінформ. Мультимедійна платформа іномовлення України. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3179079-ruslan-stefancuk-civilnij-kodeks-ce-supermarket-pravovih-mozlivostej.html> (дата звернення: 12.12.2023).

137. Стефанчук Р. Руслан Стефанчук розповів про основні напрямки оновлення Цивільного кодексу України // Законодавство України / Верхов. Рада України. URL: <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/204249.html> (дата звернення: 12.12.2023).

138. Суб'єкти цивільного права : монографія / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України ; за заг. ред. Я. М. Шевченко. Харків : Харків юрид., 2009. 632 с.

139. Сухомлина К. В. Військова частина як суб'єкт цивільного права. Молодий вчений. 2020. № 42. С. 254–256.

140. Телішко В. Е. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. Київ : Центр учбов. літ-ри, 2009. 576 с.

141. Флейшиц Е. А. Расчетные и кредитные правоотношения : монография. Москва : Госюриздат., 1956. 279 с.

142. Флейшиц Е. А. Соотношение правоспособности и субъективного права. Вопросы общей теории советского права : сб. ст. Москва, 1960. С. 271–273.

143. Ханик-Посполітак Р. Ю. Принцип свободи договору в європейському праві. Наукові записки НаУКМА : Юридичні науки. 2006. Т. 53. С. 128-130.

144. Харитонов О. І. До питання про діалектику розуміння цивільних та адміністративних правовідносин. Еволюція цивільного законодавства: проблеми і практика : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (29–30 квіт. 2004 р., м. Харків). Київ, 2004. С. 772–782.

145. Харитонов Є. О. Традиція приватного права в Україні: між Сходом і Заходом (деякі питання методології розробки концепції приватного права в Україні). Юридична Україна. 2003. № 2. С. 14–19.

146. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.12.2023).

147. Цивільний кодекс України : науково-практичний коментар / за ред. розробників проекту Цивільного кодексу України. Київ : Істина, 2006. 928 с.

148. Цивільне право : підручник : у 2 т. / за ред.: В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького ; Нац. ун-т "Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого". Харків : Право, 2011. Т. 1. 656 с.

149. Шевченко Я. М. Суб'єкти цивільного права : моногр. Х.: Харків юридичний, 2009. 323 с.

150. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права: науч. изд. Вып. 2. М. : Типо-лит. Т-ва И. Н. Кушнерев и К., 1911. 321-512 с.

151. Шимон С. Об'єкт і предмет договору і цивільного правовідношення: нотатки для наукової дискусії. Юридична Україна. 2011. № 4. С. 58–64.

152. Шрамм Г.-Й. Методичні міркування щодо імплементації концепцій іноземного права до українського цивільного права. Гармонізація приватно-правового законодавства України із законодавством країн ЄС : матеріали ІХ Міжнар. цивіліст. форуму (м. Харків 11–12 квіт. 2019 р.). Київ, 2019. С. 27–38.

153. Яроцький В. Л., Тупицька Є. О. Цивільно-правові механізми пролонгації договорів оренди земельних ділянок в умовах воєнного стану за законодавством України. Наше право. 2022. № 4. С. 178–184.

154. Caffaggi F. Creditory fault: in search comparative frame. EUI paper. Department of Law. Law. 2009. № 15. P. 1–12.

155. Code Civil des Français : dernière mise à jour des données de ce code : 21.05.2023 // Legifrance. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/ (Last accessed: 12.12.2023).

156. Guidelines for successful public-private partnerships / European Commission Directorate General regional Policy. Bruxelles, 2003. 100 p. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/guides/ppp_en.pdf (Last accessed: 12.12.2023).

157. Lewis John D. The genossenschaft-theory of Otto von Gierke : a study in political thought : dissertation / University of Wisconsin. Madison : University of Wisconsin, 1935. 185 p.

158. Markel D. Retributive damages: A theory of punitive damages as intermediate sanction. Cornell Law Review. 2009. Vol. 94. P. 239–340.

159. Markesinis B. S., Lorenz W., Dannemann G. The German Law of Obligations. Oxford : Clarendon Press. 1997. Vol. 1: The Law of Contract and Restitutions: A Comparative Introduction. 942 p.

160. Muscat A. Principles of Maltese Company Law. Malta : Malta University Press, 2007. 1317 p.

161. Pavlovskiy O. S., Personality of military units as participants of civil relations. *Visegrad Jurnal on Human Rights*. 2020. № 2. P. 120–126.

162. Pavlovskiy O. Regarding the subject of the contract for the supply of material resources to military units (legal entities under public law). *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. № 63. С. 195–198.

163. Principles of International Commercial Contracts // UNIDROIT: International Institute for the Unification of Private Law. URL: <https://www.unidroit.org/wp-content/uploads/2021/06/Unidroit-Principles-2010-Ukrainian-bl.pdf> (Last accessed: 12.12.2023).

164. Schooner S. L. Desiderata: Objectives For A System Of Government Contract Law. *Public Procurement Law Review*. 2002. № 11. P. 103–120.

165. Yarotskiy V., Tupitska Ye., Tymoshevska I. State protection of the rights of participants of credit relations in Ukraine and other countries. *Financial and Credit Activity Problems of Theory and Practice*. 2020. Vol 2, № 33. P. 276–282. URL: <https://fkd.net.ua/index.php/fkd/article/view/2990> (Last accessed: 12.12.2023).

ДОДАТОК
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Павловський О. С. Структура правових зв'язків у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин. *Право і суспільство*. 2019. № 10. С. 74-83. URL: <https://journals.pnu.edu.ua/index.php/LS/article/view/3812/4398>
2. Павловський О. С. Правовий статус військових частин як учасників цивільних відносин. *Право.UA*. 2021. № 2. С. 211-216. URL: https://pravo.unesco-socio.in.ua/wp-content/uploads/archive/Pravo-ua-2021-2/Pravo_ua_2021_2_211.pdf
3. Pavlovskiy O. S., Personality of military units as participants of civil relations. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2/2020. № 2. P. 120-126. URL: https://journal-vjhr.sk/wp-content/uploads/2020/12/Vyshegrad-2_2020_Tom-2.pdf
4. Pavlovskiy Oleksandr. Regarding the subject of the contract for the supply of material resources to military units (legal entities under public law). *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2021. № 63. С. 195-198. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/232252/231063>

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Павловський О. С. Правова характеристика цивільних відносин у сфері забезпечення матеріальними ресурсами військових частин Збройних Сил України. *Пріоритетні напрями розвитку сучасної юридичної науки: матер. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 14-15 верес. 2018 р.)*. Харків, 2018. С. 68-73.

6. Павловський О. С. Правовий статус суб'єктів правовідносин із постачання матеріальних ресурсів за участю військових частин. *Проблеми вдосконалення приватноправових механізмів набуття, передачі, здійснення та захисту суб'єктивних цивільних та сімейних прав*: матер. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ч. Н. Азімова (Харків, 19 груд. 2018 р.). Харків, 2018. С. 286-290.

7. Павловський О. С. Суб'єктний склад правовідносин з поставки матеріальних ресурсів за участю військових частин. *Вплив інтеграційних тенденцій на розвиток національного права*: матеріали міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 28 лют. 2020 р.). Одеса: ОДУВС, 2020. С. 119-120. URL: <https://dspace.oduvs.edu.ua/server/api/core/bitstreams/8f7db5bd-9fe4-4e62-8a11-23faa521dd8f/content>